

13204.192
3

ს. მ. მამანიძე რ. ჯიქნაძე

ჩუკოტის კოლხების

თეორიული პროგნოზები

„მეცნიერება“

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის
ინსტიტუტი

გ. ალასანიძე, რ. კიკნაძე

ნაუბრის სიყვარულში
და ნაუბრისთვის
სიყვარულში

წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემები

„მეცნიერება“
თბილისი
1983

ისტორიული მეცნიერების ერთ-ერთი წამყვანი დარგის — წყაროთმცოდნეობის — სტრუქტურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს თეორიულ პრობლემატიკას, როგორც მეცნიერულ ძიებათა პერსპექტიულ მიმართულებას.

წიგნში ფართო ისტორიოგრაფიულ ფონზე განხილულია თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის ძირითადი თეორიული პრობლემები, ნაჩვენებია მათი მნიშვნელობა ისტორიული მეცნიერებისათვის, მათი შესწავლის მდგომარეობა. წიგნი დაიწერა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მეოფოლოგიური სემინარის სხდომებზე წაკითხული მოხსენებების საფუძველზე.

რედაქტორი: უ. ს ი დ ა შ ი ნ ი ძ ე

რეცენზენტები: ისტ. მეცნ. დოქტორი შ. ბ ა დ რ ი ძ ე,
 ისტ. მეცნ. კანდიდატი გ. ა რ ა ხ ა მ ი ა.

ა $\frac{0502000000}{M607(06)-88}$ 167—88 © გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1988

I SBN 5—520—06167—7

წი ნ ა თ ქ მ ა

ჩ 204.192

წყაროთმცოდნეობა ისტორიული მეცნიერების უძველესი დარგია. წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი ხელს უწყობენ უმთავრესი ისტორიული წყაროების ყოველმხრივ შესწავლას, ისტორიული წყაროდან სანდო ინფორმაციის მიღებისა და მისი ანალიზის მეთოდების დახვეწას, ანდიდრებენ ისტორიული კვლევის წყაროთა ბაზას და განაპირობებენ მთლიანად ისტორიული მეცნიერების განვითარების დონეს.

განსაკუთრებით სწრაფად ვითარდება წყაროთმცოდნეობა უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე. საგრძნობლად გაფართოვდა საქმიანობა თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის ორივე ძირითადი მიმართულებით — ზოგადთეორიული და კონკრეტულ-წყაროთმცოდნეობითი კვლევის ხაზით. ჩვენს ქვეყანაში სულ უფრო მეტი ლიტერატურა გამოდის სპეციალური მონოგრაფიების, წერილების კრებულებისა და ცალკეული გამოკვლევების სახით, რომლებშიც წყაროთმცოდნეობის კარდინალური საკითხებია შესწავლილი. ამდენად, სავსებით ბუნებრივია ის დაინტერესება, რომელსაც წყაროთმცოდნეობითი ლიტერატურის მიმართ იჩენენ როგორც სპეციალისტები — ისტორიკოსები და ფილოლოგები, ისე ფართო მკითხველი საზოგადოება.

წინამდებარე ნაშრომში ნოცემულია ცდა — შეძლებისდაგვარად სრულად იქნეს წარმოჩენილი თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის თეორიული ასპექტები და საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში ამ პრობლემატიკის დამუშავების მდგომარეობა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ წყაროთმცოდნეობას თავისი მარადიული პრობლემები აქვს, ე. ი. არსებობს ისეთი პრობლემები, რომელთა ერთხელ და სამუდამოდ გადაჭრა, ერთმნიშვნელოვნად გადაწყვეტა, არ შეიძლება. მკვლევარნი ისევ და ისევ უბრუნდებიან ასეთ პრობლემებს; მეცნიერების განვითარების კვალობაზე გრძელდება ნათი შემდგომი ჩაღრმავებული შესწავლა, ადგილი აქვს აზრთა სხვადასხვაობას, კამათს. ყველაფერი ეს ხელს უწყობს აზრის განვითარებას და, საბოლოო ჯამში, განაპირობებს ისტორიული მეცნიერების პროგრესს. ამდენად, წიგნის ავტორები მიზნად ვერ დაისახავდნენ ნაშრომში დასახელებულ ყველა პრობლემაზე საბოლოო

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

პასუხის გაცემას, თუმცა არაერთ საკითხთან დაკავშირებით ნაჩვენებია ჩვენი პოზიცია და საკუთარი კვლევის შედეგებიც მოდგენილი. წიგნში ფართოდ არის დამოწმებული თანამედროვე წყაროთმცოდნეობითი სამეცნიერო ლიტერატურა, რაც საშუალებას მისცემს დაინტერესებულ მკითხველს წარმოდგენა იქონიოს წყაროთმცოდნეობის განვითარების ძირითად ტენდენციებზე, ხოლო რომელიმე სადავო საკითხის ისტორიოგრაფიით დაინტერესების შემთხვევაში გზამკვლევის მაგივრობასაც გაუწევს მას.

საქართველოს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა
 თბილისი

შესავალი

თანამედროვე საზოგადოებათმცოდნეობითი დარგებისათვის დამახასიათებელია ინტერესის განსაკუთრებით გაძლიერება თეორიული პრობლემატიკის მიმართ, კვლევის ახალი მეთოდებისა და ხერხების ძიება. მეცნიერების დიფერენციაციისა და ინტეგრაციის პირობებში ხდება სხვადასხვა დარგის მიღწევების ათვისება, საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ჯამბიდრება ახალი მეთოდებით. ყოველივე ეს მოითხოვს ისტორიის სპეციფიკის უფრო ღრმად შესწავლას, ვინაიდან ყოველგვარი მეთოდი მხოლოდ მაშინ შეიძლება იყოს ეფექტური, ე. ი. იქცეს ახალი ცოდნის საფუძვლად, თუ ის გამოიყენება დანიშნულებისამებრ. თეორია და მეთოდიკა ნიშნავს განზოგადების მაღალ დონეს, გარკვეული ცოდნის სისტემაში მოყვანას. ამიტომ ყოველგვარი მეთოდის გამოყენება შესაძლებელია მხოლოდ ობიექტურ ზოგად და კონკრეტულ კანონზომიერებათა ცოდნაზე დაყრდნობით.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ ყოფილა აღნიშნული, რომ ისტორიული მეცნიერება ერთგვარად ჩამორჩება სხვა დარგებს თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძვლების დამუშავების, დაგროვილი ცოდნის განზოგადების თვალსაზრისით. სხვა მიზეზებთან ერთად ასეთი ვითარება გაპირობებულია საბუნებისმეტყველო დარგებთან შედარებით ისტორიის დიდი სირთულით. ზოგჯერ ისეც ხდება, რომ სხვა დარგების მეთოდების ინტერვენცია წინ უსწრებს ისტორიული მეცნიერების თეორიულ აღჭურვილობას. მაგრამ ასეთ შემთხვევაშიც ამ პროცესის დადებითი როლი აშკარაა. იგი აჩქარებს საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განვითარებას, აიძულებს შესაბამისი დარგების წარმომადგენლებს მეტი სიზუსტით, მეტი პასუხისმგებლობით მოეკიდონ თავიანთ საკვლევ ობიექტს — ადამიანთა საზოგადოებას, მის წარსულსა და აწმყოს.

ისტორიული მეცნიერების მეთოდოლოგიური და მეთოდური საკითხების შესწავლას საბჭოთარ ისტორიოგრაფიაში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა 60-იანი წლებიდან; დაიწერა არაერთი მნიშვნელოვანი გამოკვლევა, გაიშარტა დისკუსიები და აზრთა გაცვლა-გამოცვლა სპეციალური ისტორიული თუ ფილოსოფიური ჟურნალების ფურცლებზე. ხანგრძლივი კამათიდან, რომელიც ახლაც გრძელდება,

თეორიისა და პრაქტიკის, ზოგადისა და კონკრეტულის ურთიერთობის შესახებ ისტორიულ მეცნიერებაში, კარგად გამოჩნდა მხარე-მხარეა დრო კავშირი. ისტორიის ძირითადი საგანია ადამიანთა საზოგადოების განვითარების პროცესის შესწავლა, მაგრამ ზოგად კანონებთან ერთად მისთვის მნიშვნელოვანია კონკრეტული კანონზომიერებანი და დროსა და სივრცეში განსაზღვრული კონკრეტული ფაქტები.

ისტორიული კვლევის პროცესი განუყოფლად არის დაკავშირებული ისტორიულ წყაროებთან. მათ შესასწავლად პრაქტიკული საქმიანობის შედეგად აღმოცენებულ წყაროთმცოდნეობას¹ სპეციალად წამყვანი ადგილი უჭირავს ისტორიულ მეცნიერებათა სისტემაში, როგორც მის ტრადიციულ დარგს. ჯერ კიდევ ძველ ხანაში, როცა გაჩნდა საჭიროება სხვადასხვა სახის ინფორმაციის ჩაწერის, რაიმე ფაქტის დამადასტურებელი საბუთის შედგენის თუ მისი უტყუარობის დადგენის, სამშენებლო ან სხვა ხასიათის წარწერის ამოკვეთისა და ა. შ. თანდათან შეიქმნა აგრეთვე მათი შესრულების ხერხებისა და საშუალებათა ერთობლიობაც. ძველი მემპტიანენი თუ გადაშწერებდაქტორები უკვე პირველი პრაქტიკოსი წყაროთმცოდნენი იყვნენ და თავიანთ საქმიანობაში ტრადიციით განმტკიცებული გარკვეული ხერხებითა და მეთოდებით სარგებლობდნენ.

ამიტომ არის წყაროთმცოდნეობა ტრადიციული დარგი. ის ისტორიულ ცოდნასთან ერთად ისახება და მის მხარდამხარ ვითარდება². თუ ისტორიული ცოდნა მეცნიერებად იქცევა მაშინ, როცა შეიციანობს წყაროთა კონკრეტული ანალიზის აუცილებლობას, წყაროთმცოდნეობა საბოლოოდ მაშინ ჩამოყალიბდა საკუთარი საგნისა და კვლევის სპეციფიკური მეთოდების მქონე დამოუკიდებელ სამეცნიერო დარგად, როცა დამუშავდა მისი ძირითადი თეორიულ-მეთოდოლოგიური საკითხები. საქართველოში, ისევე როგორც დასავლეთ ევროპასა და რუსეთში, ეს პროცესი ძირითადად XIX ს-ის მიწურულსა და XX ს-ის დამდეგისათვის დასრულდა³. წყაროთმცოდნეობა ისტორიულად ჩა-

¹ С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения. — В кн.: Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. М., 1969, с. 11.
² Н. М. Дружинин. К вопросу о подборе и обработке исторических источников.—ИОИ, I. М., 1973, с. 166.
³ Г. М. Иванов. Основные принципы марксистско-ленинской теории исторического источника.—ИОИ, 1979. М., 1980, с. 6—7; რ. კიკნაძე. ივანე ჯავახიშვილი და საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობა.—ქართული წყაროთმცოდნეობა, V. თბ., 1978, გვ. 95; გ. ალასანიძე, გ. ანჩაბაძე. ქართული საბჭოთა წყაროთმცოდნეობა.—მაცნე, ისტორიის სერია, 1981, № 1, გვ. 147—148; რ. კიკნაძე, მ. ჩხარტიშვილი. წყაროთმცოდნეობითი კვლევა საბჭოთა საქართველოში.—კრებ.: ისტორიული მეცნიერების განვითარება საბჭოთა საქართველოში. თბ., 1986, გვ. 100—101.

მოყალიბდა როგორც სამეცნიერო დისციპლინა, რომელიც შესწავლის წყაროებს მათში ასახული ისტორიული ფაქტების გამოვლენის მეთოდების შემუშავების მიზნით⁴.

წყაროთმცოდნეობა ისტორიული მეცნიერების აუცილებელი დარგია. აუცილებელია ის იმიტომ, რომ ისტორიული კვლევა-ძიების საფუძველს შეადგენს. საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ წყაროთმცოდნეობითი საქმიანობა დიდად უწყობს ხელს ისტორიული წყაროების უფრო ღრმად და სრულად შესწავლას, ამდიდრებს მათი ანალიზის მეთოდების არსენალს და უზრუნველყოფს ნტიციე საფუძვლის შექმნას მაღალხარისხოვანი ისტორიული გამოკვლევების დასაწერად.

უკანასკნელ წლებში ჩვენს ქვეყანაში განსაკუთრებით გამოცოცხლდა კვლევითი საქმიანობა წყაროთმცოდნეობის დარგში. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ისტორიული მეცნიერების განვითარების თანამედროვე ეტაპისათვის დამახასიათებელია სულ უფრო მზარდი ყურადღება წყაროთმცოდნეობითი პრობლემების დამუშავების მიმართ⁵. ამავე დროს უნდა ითქვას ისიც, რომ განსაკუთრებით დიდი ინტერესი ისტორიული წყაროების ძირითადი ტიპის — წერილობითი წყაროების — მიმართ განაპირობებს შესამჩნევ მიღწევებს სწორედ მათი შესწავლის ხაზით.

რატომ ხდება ასე? |

ისტორიული მეცნიერების განვითარებასთან ერთად თანდათან ფართოვდება და რთულდება შესასწავლი პრობლემების წრე. ამავე დროს, რამდენადაც ახალი, უცნობი წერილობითი წყაროების რამდენადმე მნიშვნელოვანი მასივების გამოვლენის შესაძლებლობანი არსებითად ამოწურულია, თანდათან იზრდება შეუსაბამობა ისტორიკოსისათვის ანა თუ იმ მოვლენის დასახასიათებლად საჭირო ინფორმაციასა და წყაროში შემონახულ მასალას შორის. ასეთ პირობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება უკვე კარგად ცნობილი წყაროების ხელახლა, უფრო დაკვირვებით შესწავლას მათში ახალი ინფორმაციის გამოვლენის მიზნით. ისტორიული შემეცნების პროცესი არ განისაზღვრება ისტორიული წყაროების მხოლოდ ახალი ჯგუფების გამოვლენით და სანეცნიერო ბრუნვაში შემოტანით. ისტორიული მეცნიერების წინსვლა არანაკლებ არის დამოკიდებული იმაზე, რომ მკვლევართა ახალი თაობები ისეთ მონაცემებს პოულობენ

⁴ О. М. Медушевская. Источниковедение на современном этапе.— СА, 1979, № 2, с. 6.

⁵ И. Д. Ковальченко. Исторически й источник в свете учения об информации.—ИСССР, 1982, № 3, с. 129.

ადრე ცნობილ წყაროებში, რომლებიც მანამდე შეუჩინეველად
 ბოდათ ისტორიკოსებს⁶. ეს არის თანამედროვე ისტორიული მეცნიე-
 რების უფრო რთული და შრომატევადი, ვიდრე ახალი წყაროების
 ძიების, მაგრამ ამავე დროს, უფრო მეცნიერული, ნაყოფიერი და
 პერსპექტიული გზა.

სწორედ ამ გარეაოებამ განაპირობა კვლევითი საქმიანობის მკვე-
 თრი გააქტიურება წყაროთმცოდნეობის დარგში, რადგან აუცილე-
 ბელი შეიქნა ახალი, უფრო სრულყოფილი ხერხებისა და მეთოდე-
 ბის შემუშავება წყაროდან მაქსიმალურად სრული ინფორმაციის მი-
 საღებად⁷. წყაროთმცოდნეობითი პრობლემების ფართოდ და ნა-
 ლალ მეცნიერულ დონეზე დამუშავება განაპირობებს ამ დარგის რო-
 ლისა და მნიშვნელობის ზრდას საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სის-
 ტემაში. ამ მიმართულებით მუშაობის საგრძნობი გაძლიერების ნა-
 უწყებელია სპეციალური წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევების რა-
 თდენობისა და ხარისხის მნიშვნელოვნად გაზრდა, საკავშირო, რეგი-
 ონალური და რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენციებისა და
 სესიების გამართვა წყაროთმცოდნეობის აქტუალურ პრობლემებზე.

ასეთი სწრაფი განვითარების შედეგია წყაროთმცოდნეობის სტა-
 ტუსის მუდმივი ცვლა, რის აღქმასაც ყველა მკვლევარი როდი ასწ-
 რებს დროულად. ზოგიერთი მეცნიერი (განსაკუთრებით ისინი, ვინც
 საგანგებოდ არ იკვლევს დეფინიციის საკითხებს) წყაროთმცოდნეო-
 ბას ტრადიციულად, ინერციის ძალით, დამხმარე ისტორიულ დისციპ-
 ლინად აღიარებს⁸. რა თქმა უნდა, შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ბო-
 ლოს და ბოლოს მთავარია არა ის, თუ რომელი რანგის დისციპლი-
 ნას დავარქმევთ წყაროთმცოდნეობას, არამედ ის, თუ რა როლს ას-
 რულებს იგი ისტორიული შემეცნების პროცესში. მაგრამ ამავე დროს
 ცნობილია, რომ ცნებებსა და ტერმინებს აქვთ თავიანთი დამოუკიდე-
 ბელი ისტორია და უნარი უკუგავლენა მოახდინონ მოვლენებსა და
 ობიექტებზე, რომლებსაც ისინი აღნიშნავენ. მაგალითად, ლიტერატურ-
 რაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ წყაროთმცოდნეობის მიჩნევა

⁶ А. И. Данилов. Марксистско-ленинская теория отражения и истори-
 ческая наука.—Сб.: Средние века, вып. 24. М., 1963, с. 11—12.
⁷ И. Д. Ковальченко. Исторический источник в свете учения об ин-
 формации, с. 131.
⁸ Источниковедение истории СССР. 2-е изд. Под ред. И. Д. Ковальченко.
 М., 1981, с. 11; И. В. Григорьева. Источниковедение новой и новейшей
 истории стран Европы и Америки. М., 1984, с. 6; Л. С. Гапоненко. Ис-
 торическая наука в системе общественных наук.—В кн.: Историческая наука
 Вопросы методологии. М., 1986, с. 11.

დამხმარე დისციპლინათა კომპლექსად, რომელსაც არ გააჩნია თავისი კვლევის საგანი, გარკვეულ პერიოდში შეაფერხა მისი განვითარება.⁹ სხვადასხვა სპეციალობის წარმომადგენლები მეცნიერების განვითარების კვალობაზე დროდადრო უბრუნდებიან მისი საგნის ცნებას. ზუსტდება როგორც თვითონ ცნება, ისე მისი ურთიერთობა მეცნიერების სხვა თეორიულ-მეთოდოლოგიურ კატეგორიებთან¹⁰. ასეთივე მდგომარეობაა, კერძოდ, წყაროთმცოდნეობაშიც, სადაც ერთ-ერთი ძირითადი თეორიული პრობლემაა მისი საგანი და ამოცანები, სტრუქტურა, ურთიერთობა სპეციალურ ისტორიულ დისციპლინებთან. ამა თუ იმ მეცნიერების განსაზღვრა მის მიერ მოპოვებული შედეგების შეჯამებასა და განზოგადებას გულისხმობს და განვითარების გარკვეულ დონეს უკავშირდება. გამუდმებული კამათი წყაროთმცოდნეობის საგანზე, მის მიზანსა და ამოცანებზე, რომელიც დღესაც გრძელდება, სწორედ მისი მოწიფულობის მაუწყებელია.

განვითარების თანამედროვე ეტაპზე სულ სხვა შინაარსი შეიძინა ისტორიული წყაროს ცნებამ. ამდენად, კვლავ დღის წესრიგში დგას მისი განსაზღვრების პრობლემა. ისტორიულ წყაროსთან დაკავშირებული თეორიული საკითხების კვლევაში ისტორიული მეცნიერების თანამოზიარეა ფილოსოფიური მეცნიერება. ეს საკვებით ბუნებრივია, ვინაიდან ისტორიული წყარო შემეცნების ძირითადი საფუძველია.

წყაროთმცოდნეს აინტერესებს ერთი გარკვეული წერილობითი ძეგლი, ძეგლთა ჯგუფი მთლიანად, როგორც ნაშდვილი, ასევე ნატყუარი, მათი მთელი ისტორია ეტაპობრივად, შექმნის დღიდან, მათი ყველა თავისებურება, ყველა ცნობა, როგორც სანდო და ღირებულო, ისე არასანდო და ნაკლებ ღირებულო. სხვა საზოგადოებრივ მეცნიერებათაგან განსხვავებით, წყაროთმცოდნეობა ისტორიულ წყაროს და მისი შესწავლის მეთოდებს განიხილავს როგორც თავის საკვლევ საგანს¹¹.

წყაროთმცოდნეობითი კვლევა ორი ძირითადი მიმართულებით წარიმართება: ზოგადთეორიული და კონკრეტულ-პრაქტიკული. ორივე ეს მიმართულება თანაბრად მნიშვნელოვანია მეცნიერებისათვის,

⁹ А. П. П р о и ш т е й н. О предмете источниковедения как научной исторической дисциплины.—ИСССР, 1977, № 5, с. 161. ასე იყო განმარტებული წყაროთმცოდნეობა, კერძოდ, ნაშრომებში: А. М. Б о л ь ш а к о в. Вспомогательные исторические дисциплины. Л., 1924; В. В. А л ь т м а н. Источниковедение.—БСЭ, 1-е изд., т. 30, с. 96.

¹⁰ М. А. В а р ш а в ч и к. Историко-гартыйсье источниковедение. Киев, 1984, с. 78—79.

¹¹ О. М. М е д у ш е в с к а я. Современное зарубежное источниковедение. М., 1983, с. 5.

თუმცა, როგორც წესი, კონკრეტული წყაროთმცოდნეობითი კარბობენ. ეს გასაგებიც არის. წყაროთმცოდნეობით პრაქტიკას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ისტორიული მეცნიერებისათვის. ამავე დროს, ფართო თეორიულ განზოგადებათა საჭიროება მხოლოდ მეცნიერების განვითარების შედარებით მაღალ საფეხურზე იქმნება და შეიცნობა¹², რადგან თეორიული კვლევისათვის აუცილებელია გარკვეული ცოდნის მარაგისა და გამოცდილების დაგროვება.

როგორც უკვე აღინიშნა, უკანასკნელ წლებში ისტორიულ მეცნიერებაში აშკარად გაიზარდა ინტერესი წყაროთმცოდნეობის თეორიისა და მეთოდოლოგიის მიმართ. ყურადღება ექცევა, კერძოდ, თეორიის, მეთოდოლოგიისა და მეთოდიკის ურთიერთმიმართების საკითხებს. თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის რთული სტრუქტურის შესაბამისია მისი თეორიის რთული შედგენილობაც. მაგალითად, დღეს უკვე შეიძლება დაისვას საკითხი წყაროთმცოდნეობის თეორიაში სხვადასხვა დონის არსებობის შესახებ. აშკარად გამოირჩევა წყაროთმცოდნეობის ზოგადი, საერთო თეორია და მისი შემადგენელი ცალკეული დისციპლინების თეორია.

წყაროთმცოდნეობის თეორია შეისწავლის ისტორიული წყაროების საერთო თვისებებს, მათი განვითარების ზოგად კანონზომიერებებს, შეიმუშავებს წყაროთა ცალკეული ტიპების, გვარებისა და სახეების შესწავლის მეთოდებს, წყაროდან შეძლებისდაგვარად სრული ინფორმაციის მიღების გზებსა და საშუალებებს, ან მასალის სანდოობისა და უტყუარობის დადგენის ხერხებს. წყაროთმცოდნეობის სტრუქტურის, მისი საგნისა და ამოცანების, ისტორიული წყაროს ცნების გვერდით დღეს წყაროთმცოდნეოთა ყურადღების ცენტრშია ისეთი პრობლემები, როგორც არის ისტორიული წყაროს ფორმა და შინაარსი, ისტორიული წყაროსა და ისტორიული ფაქტის ურთიერთმიმართება, ობიექტურისა და სუბიექტურის თანაფარდობა ისტორიულ წყაროში, ისტორიული სინამდვილის ასახვის სისრულე და ადეკვატურობა, წყარო როგორც ისტორიული მოვლენა, მისი სოციალური ბუნება, ისტორიული წყაროების კლასიფიკაცია და სისტემატიზაცია, წყაროთა სახეების წარმოქმნისა და ევოლუციის კანონზომიერებანი, წყაროს მეცნიერული კრიტიკის, მისი ინფორმაციული მასალის ანალიზის ძირითადი პრინციპები და მეთოდები. ისტორიული წყაროს ანალიზის ტრადიციული მეთოდების გვერდით სულ უფრო მეტად იზრდება მათემატიკური მეთოდების ხედვრითი წილი, რაც იწვევს შესაბამისი პრობლემემატიკის დამუშავების საჭიროებას.

ყოველი სამეცნიერო თეორიის მსჯელობის ცენტრალურ ელემენტ-

¹² რ. კიკნაძე. წერილობითი ისტორიული წყაროების გამოცემის მეთოდის ზოგიერთი საკითხი. — ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI. თბ., 1985, გვ. 42.

ტად სანართლიანად ითვლება ცნებები¹³. მათ დაზუსტებას და სრულყოფას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მეცნიერების ყველა დარგში, მათ შორის წყაროთმცოდნეობაშიც. ტერმინებისა და ცნებების დაზუსტება განაპირობებს თვით საგნის არსში უფრო ღრმად ჩაწვდომას, მისი სხვადასხვა ასპექტის ფართოდ შესწავლას. ზოგჯერ აკვლევრები სხვადასხვა შინაარსს სდებენ ერთსა და იმავე ცნებაში. ეს იმიტომ ხდება, რომ ტერმინები და ცნებები დროისა და ვითარების შესაბამისად იცვლება, ახალი შინაარსით ივსება, ფართოვდება ან ვიწროვდება და ა. შ. ეს კი მოითხოვს სპეციალისტის ნუდმივ მზადყოფნას, ხელს უწყობს აზრის მოძრაობას და განაპირობებს მეცნიერების განვითარებას.

ტერმინოლოგიური ძიებანი წყაროთმცოდნეობაში სხვადასხვა მიმართულებით წარიმართება. ისწავლება, კერძოდ, ისტორიულ წყაროებში დაცული ტრადიციული საწიგნობრო ტერმინები, ხდება მათი დაწვრილებითი ანალიზი და ნამდვილი მნიშვნელობის დადგენა. გრძელდება აგრეთვე თანამედროვე ტერმინოლოგიის დაზუსტება და შევსება, მისი შედარებითი შესწავლა სხვა დარგების ტერმინოლოგიებთან შეფარდებით. ამ მიმართულებით მოპოვებულმა გარკვეულმა წარნატებებმა და ტერმინოლოგიის შემუშავების აუცილებლობამ დღის წესრიგში დააყენეს თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის ტერმინოლოგიური ლექსიკონის შედგენის საკითხი¹⁴.

სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს წყაროთმცოდნეობის ისტორიის შესწავლას. უკვე დაგროვდა საკმაოდ მდიდარი მასალა მეცნიერების ამ დარგის ისტორიის შესაქმნელად¹⁵. წყაროთმცოდნეობის ისტორიოგრაფია საჭიროა როგორც წარსულის განოცდილების გათვალისწინების, ისე მომავალი მუშაობის პერსპექტივების განსაზღვრისათვის¹⁶.

¹³ Н. А. Автократов. О некоторых проблемах архивоведения.—СА, 1976, № 6, с. 17.

¹⁴ С. С. Минц, В. Н. Ратушняк, В. Е. Щетнев. Из опыта составления словаря по источниковедению.—„Актуальные проблемы источниковедения и специальные исторические дисциплины“. Тезисы докладов IV Всесоюзной научной конференции. Днепропетровск, 31 октября—2 ноября 1983 г. М., 1983, с. 59—68.

¹⁵ А. П. Пронштейн. Разработка историографии отечественного источниковедения в трудах советских историков.—„Актуальные проблемы изучения и издания письменных исторических источников“. Всесоюзная научная сессия. Батуми, 17—19 октября 1985 г. Тезисы докладов. Тбилиси, 1985, с. 86—87.

¹⁶ В. И. Буганов, Г. А. Трукан. Актуальные проблемы источниковедения истории СССР.—ВИ, 1977, № 3, с. 14.

უნდა ითქვას, რომ ჩამოთვლილი თეორიული პრობლემები დღეს წესრიგში დგას წყაროთმცოდნეობის განვითარების ყველა ეტაპზე. ისე არ ხდება, რომ დღეს წყაროთმცოდნეობის საგანი და მიზანი დადგინდება, ხვალ ისტორიული წყარო განისაზღვრება, მერე წყაროთა საბოლოო კლასიფიკაცია მოხდება, მათი ანალიზის მეთოდები დამტკიცდება და ა. შ. ძალიან ბევრი რამ გაკეთდა ამ მიმართულებით, მაგრამ გასაკეთებელიც კვლავ ბევრი რჩება.

თეორიული პრობლემების დამუშავებასთან ერთად, ბუნებრივია, გრძელდება საქმიანობა კონკრეტული წყაროთმცოდნეობის დარგშიც. უკანასკნელ წლებში, წყაროთმცოდნეობის საერთო აღმავლობის პირობებში, საგრძნობლად გამდიდრდა და მრავალფეროვანი გახდა კონკრეტულ გამოკვლევათა თემატიკა. სხვადასხვა წყარო შეისწავლება მათი გარკვეული სახისადმი კუთვნილების თვალსაზრისით, კვლევის უახლესი მეთოდების გამოყენებით. მნიშვნელოვნად ზრდის ისტორიული წყაროს ინფორმაციულ ღირებულებას მათემატიკური მეთოდების ფართოდ დანერგვა წყაროთმცოდნეობაში. ყველაფერი ეს ახალ შესაძლებლობებს ქმნის თეორიული განზოგადებებისათვის.

ასეთია წრე ძირითადი თეორიულ-პრაქტიკული წყაროთმცოდნეობითი პრობლემებისა, რომლებიც მუშავდება თანამედროვე საბჭოურ ისტორიულ მეცნიერებაში. დღეს ისტორიული მეცნიერება ჩვენს ქვეყანაში წყაროთმცოდნეობითი კვლევის შემდგომი გადართობისა და გაღრმავების, მისი ეფექტიანობის გაზრდის გზით ვითარდება.

წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემების დამუშავებაში შეძლებისდაგვარად მონაწილეობენ ქართველი ისტორიკოსები. მათ საქმიანობაში სულ უფრო მეტ ადგილს იკავებს ზოგადთეორიული პრობლემატიკა, იქმნება თეორიულ განზოგადებათა შემცველი ნაშრომები, რომელთაც საფუძვლად უდევს ორიგინალური ქართული ისტორიული წყაროების ხანგრძლივი კვლევის პროცესში მიღებული შედეგები. ქართველი წყაროთმცოდნენი უკვე მზად არიან ისეთი მნიშვნელოვანი სამუშაოების შესასრულებლად, როგორც არის საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობა ქუთველესი ხანიდან XVIII ს-ის ჩათვლით, წყაროთმცოდნეობითი ტერმინოლოგია, წყაროთმცოდნეობის ისტორიოგრაფია, ისტორიული კვლევის მეთოდის საკითხები და სხვ. კვლევა ამ მიმართულებით ხელს შეუწყობს საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის პროფესიული დონის შემდგომ ამაღლებას და ახალი ორიგინალური დასკვნებით გაამდიდრებს საბჭოურ ისტორიულ მეცნიერებას.

წყაროთმცოდნეობა მეცნიერებათა სისტემაში

წყაროთმცოდნეობა არის მეცნიერება ისტორიული წყაროების შესახებ. თანამედროვე ისტორიული მეცნიერების რთულ სისტემაში მას თავისი ადგილი აქვს მიჩენილი. წყაროთმცოდნეობას აქვს თავისი საგანი, თეორია, მეთოდოლოგია, მეთოდოლოგია, ისტორიულ წყაროებზე მუშაობის პრაქტიკა; აქვს აგრეთვე თავისი ისტორიოგრაფია.

მეცნიერებათა საერთო სისტემაში წყაროთმცოდნეობის ადგილის განსაზღვრისას ორი ძირითადი მიდგომა შეინიშნება: პირველი აზრი დამოუკიდებელ მეცნიერებად აღიარებს წყაროთმცოდნეობას, ხოლო მეორე განსაზღვრავს მას როგორც დამხმარე დისციპლინას. ამავე დროს, არც ერთი შეხედულება არ განმარტავს საკითხს მისი დარგობრივი კუთვნილების შესახებ — კერძოდ, ფილოლოგიური დისციპლინა წყაროთმცოდნეობა, თუ ისტორიული.

სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა დროს ორივე ნოსაზრებას ჰყავდა მომხრენი. მაგალითად, 1953—55 წწ. ენციკლოპედიურ ლექსიკონში ფილოლოგია განმარტებულია როგორც ენისა და დამწერლობის შემსწავლელ მეცნიერებათა, კერძოდ, ენათმეცნიერების, ლიტერატურათმცოდნეობის და აგრეთვე დამხმარე დისციპლინების — წყაროთმცოდნეობის, პალეოგრაფიის, ტექსტოლოგიის და სხვათა — ერთობლიობა. ამავე ლექსიკონში წყაროთმცოდნეობა ახსნილია როგორც „დამხმარე ისტორიული დისციპლინა, რომელიც იკვლევს სხვადასხვა ისტორიული წყაროს შესწავლის ხერხებს“¹.

ასეთი მსჯელობებიდან გამომდინარე, თეორიულად დასაშვებია თითქოს კიდევ ერთი, შუალედური მოსაზრება, რომელიც განიხილავდა წყაროთმცოდნეობას როგორც ისტორიულ-ფილოლოგიურ დისციპლინას. მაგრამ ლიტერატურაში ასეთი შეხედულება, ჩვეულებრივ, არ გვხვდება. ამის ნაცვლად გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს იმის გამო, რომ წყაროთმცოდნეობის ისტორიულ-ფილოლოგიურ მეცნიე-

¹ ЭС, II, 1955, с. 512; I, 1953, с. 713; უნდა აღინიშნოს, რომ ახალ ენციკლოპედიურ ლექსიკონში (1987) ფილოლოგია და წყაროთმცოდნეობა უკვე სხვაგვარად არის განსაზღვრული (გვ. 1417, 512).

რებად მიჩნევა ძნელია, გაჩნდაო ტერმინი ლინგვისტური წყაროთმცოდნეობა².

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

ენციკლოპედიური ლექსიკონის ძველი გამოცემის შემთხვევაში ტანულ განმარტებებს აერთიანებს ის, რომ ორსავე შემთხვევაში წყაროთმცოდნეობა განსაზღვრულია როგორც დამხმარე და არა სპეციალური ან დამოუკიდებელი დისციპლინა. აღნიშნულ წლებში ალბათ სწორედ ასეთი დეფინიცია ასახავდა ყველაზე ზუსტად დარგის განვითარების მდგომარეობას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წყაროთმცოდნეობა პრაქტიკული საქმიანობის შედეგად წარმოიქმნა და საკმაოდ დიდხანს მართლაც ისტორიის დამხმარე ფუნქციას ასრულებდა. წყაროს იგი იკვლევდა არა როგორც შესწავლის დამოუკიდებელ ობიექტს, არამედ ამა თუ იმ ისტორიულ პრობლემასთან დაკავშირებით. ასეთ ვითარებას შეეფერებოდა წყაროს მხოლოდ გნოსეოლოგიური ფუნქციის მიხედვით განმარტება. ისტორიული მეცნიერების განვითარებასთან ერთად ვითარდება წყაროთმცოდნეობაც, რთულდება და ფართოვდება მისი ამოცანები, მრავალფეროვანი ხდება მისი შესწავლის ობიექტი. შესაბამისად იცვლება წყაროთმცოდნეობის სტატუსი, რაც იწვევს მის დეფინიციაში გარკვეულ ცვლილებებს.

წყაროთმცოდნეობის განმარტებათა ერთი რიგი მხოლოდ ისტორიულ წყაროთა შესწავლის მეთოდებისა და ხერხების შემუშავებას თვლის მის ამოცანად. აქ სრულებით არ არის ნახსენები კვლევის ობიექტი ან მისი შესწავლის მიზანი. ზოგიერთ განმარტებაში წყაროთა შესწავლის ხერხებს ემატება მათი გამოყენების მეთოდებიც³. მსგავსი ვითარება უფრო მეტად დამახასიათებელია იმ განმარტებებისათვის, რომლებიც წყაროთმცოდნეობას დამხმარე დისციპლინად მიიჩნევენ⁴. ამასთან დაკავშირებით ანგარიში უნდა გა-

² Современные проблемы советской археографии.—СА, 1979, № 6, с. 6.

³ БСЭ, 2-е изд., т. 19, с. 44.

⁴ სხვადასხვა დროს დამხმარე დისციპლინად მიიჩნეოდნენ წყაროთმცოდნეობას მ. პოლივექტოვი, ლ. ჩერუბინი, ვ. სტრელსკი, ლ. პუშკაროვი, ი. ბულიგინი, ვ. დანილოვი, ი. იაკუბოვსკაია და სხვები (მ. პოლივექტოვი. სსრკ ისტორიის წყაროთმცოდნეობა. თბ., 1937, გვ. 5; А. П. Пронштейн, А. В. Лубский. Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе.—Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, спец. исторических дисциплин и их преподавание в вузах“. Тезисы докладов, I. М., 1979, с. 22; Л. Е. Шепелев. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины. К вопросам об их задачах и роли в советских исторических исследованиях.—ВИД, XIII. Л., 1982, с. 14; И. А. Булыгин, Л. Н. Пушкарев. Источниковедение. — СИЭ, т. 6. с. 594; С. И. Антонова, А. В. Муравьев, А. А. Панфилова. Источниковедение истории СССР. Методическое указание для студентов выс. университетов. 2-е Изд., М., 1962;

ეწიოს ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ მეცნიერული მუშაობის მეთოდოლოგია არ შეიძლება ჩაითვალოს უცვლელ უყიდებელ საწინიერო დისციპლინად. ის მხოლოდ მეცნიერების განვითარების წილია, მისი ინსტრუმენტია, საშუალებაა, რომლის დახმარებითაც მეცნიერება წყვეტს თავის ამოცანებს⁵. მაგრამ კვხვდება შემთხვევები, როდესაც წყაროთა შესწავლის მეთოდები და ხერხები წინა პლანზეა წამოწეული ისეთ განმარტებებშიც, რომლებშიც წყაროთმცოდნეობა სპეციალურ დისციპლინად⁶ არის მიჩნეული.

ზოგჯერ წყაროთმცოდნეობას განმარტავენ როგორც „მთავარს“ დამხმარე დისციპლინათა შორის⁷. მაგრამ, როგორც ირკვევა, წყაროთმცოდნეობის არც სპეციალურ დისციპლინად მიჩნევა გამორიცხავს მის დამხმარეობას. ისეთ შემთხვევებსაც კი აქვს ადგილი, როდესაც წყაროთმცოდნეობა სპეციალურ დისციპლინად არის მიჩნეული, მაგრამ იმავე დროს განიხილება როგორც დამხმარე, ერთ დონეზე პალეოგრაფიასა და დიპლომატიკასთან ერთად⁸.

изд. 3-е. М., 1973, с. 3; М. Н. Черноморский. Источниковедение истории СССР. Советской период. М., 1976, с. 18; Книговедение. ЭС. М., 1982, с. 221; И. В. Григорьева. Источниковедение новей и новейшей истории стран Европы и Америки. М., 1987, с. 6—7; Л. С. Гапоненко. Историческая наука в системе общественных наук.—В кн.: Историческая наука. Вопросы методологии. М., 1986, с. 11; ისტორიის დამხმარე დარგად არის გამოცხადებული წყაროთმცოდნეობა ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII. თბ., 1964, სვ. 1205; ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ერთტომეული. თბ., 1986, სვ. 568).

⁵ И. А. Булыгин. Предмет и задачи источниковедения. Л., 1983, с. 6; А. П. Пронштейн. О предмете источниковедения как научной исторической дисциплины.—ИСССР, 1977, № 5, с. 164.

⁶ შტრ. СЭС, 1987, с. 512. ვ. დონდუას აზრით, წყაროთმცოდნეობა, რომელიც მოწოდებულია შეიმუშაოს ისტორიულ წყაროთა კრიტიკის მეთოდები და ხერხები, არ არის დამხმარე დისციპლინა (ვ. დონდუა. ე. თაყაიშვილი როგორც წყაროთმცოდნე და არქეოგრაფი.—წიგნში: საისტორიო ძიებანი. II. თბ., 1973, გვ. 163); გ. ალასანია, გ. ანჩაბაძე. ქართული საბჭოთა წყაროთმცოდნეობა.—მაგნე, ისტ. სერია, 1981, № 1, გვ. 147; რ. კიკნაძე. წყაროთმცოდნეობითი კვლევა ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში.—მაგნე, ისტ. სერია. 1984, № 2, გვ. 159; მისივე. ისტორიული მეცნიერების განვითარების ზოგიერთი ასპექტი საქართველოში დიდი სამამულო ომის წლებში.—მაგნე, ისტ. სერია, 1985, № 2, გვ. 175—176.

⁷ Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин.—ИОИ, I. М., 1973, с. 37; СИЭ, т. 6, 1965, с. 592.

⁸ Л. А. Дербов. Введение в изучение истории. Саратов, 1977, с. 29, 46. ასეთვე შეხედულებები დამოწმებული აქვს ა. პრონშტეინს (А. П. Пронштейн. О предмете источниковедения, с. 164).

წყართმცოდნეობის განსაზღვრებასთან დაკავშირებით გამოთქმულია სხვა მოსაზრებებიც. ასე მაგალითად, მეტად პერსპექტიული ჩანს შეხედულება ნისი კომპლექსურობის შესახებ. ვ. იანინის⁹ შენიშვნით, სწორედ ისტორიულ წყართმცოდნეობას მოეთხოვება ყველაზე მეტად იყოს კომპლექსური სინთეზური მეცნიერება. სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ აზრმა მხარდაჭერა პოვა¹⁰. ერთი შეხედვით რამდენადმე მსგავსი შეხედულება, მაგრამ განსხვავებული ნიუანსით, გამოთქმული ჰქონდა ადრე ვ. ფარსობინს, — რომლის მიხედვით, წყართმცოდნეობა არის „მეცნიერებათა ჯამი, ან სამეცნიერო დისციპლინათა დამოუკიდებელი კომპლექსი“¹¹. ამ თეზისმა იმთავითვე გამოიწვია უთანხმოება¹². მიუხედავად ამისა, მოგვიანებით ვ. ფარსობინი კიდევ უფრო სადავო დასკვნამდე მივიდა, რომელიც ნებსით თუ უნებლიეთ საერთოდ უარყოფს წყართმცოდნეობას როგორც მეცნიერებას. ვ. ფარსობინის მიხედვით, წყართმცოდნეობა მხოლოდ რიგ მეცნიერებათა კონგლომერატი გამოდის. „იმ ნაწილში, რომელიც არ თავსდება საყოველთაოდ მიღებულ მეცნიერებათა ჩარჩოებში, წყართმცოდნეობა ემთხვევა ისტორიულ კრიტიკას. მისი სხვა ნაწილების დუბლირებას ახდენენ ინფორმატიკა, პალეოგრაფია, დიპლომატიკა, ტექსტოლოგია და სხვა დისციპლინები“¹³. წყართმცოდნეობის ასეთი დანაწევრების ერთ-ერთი მიზანი იყო ვ. ფარსობინის ძლიერი სურვილი, რომ ისტორიული კრიტიკა განოცხადებულიყო ისეთივე სრულუფლებიან სამეცნიერო დისციპლინად, როგორც მის მიერ დასახელებული ყველა დანარჩენი მეცნიერება. მაგრამ ასეთმა ცდამ ვერ გამოიღო ავტორისათვის სასურველი ნაყოფი¹⁴.

⁹ В. Л. Янин. Очерки комплексного источниковедения (Средневековый Новгород). М., 1972, с. 21.

¹⁰ რ. კიკნაძე. ისტორიული მეცნიერების განვითარების ზოგიერთი ასპექტი საქართველოში დიდი სამამულო ომის წლებში, გვ. 175—176.

¹¹ В. В. Фарсоби́н. К определению предмета источниковедения.—В кн.: Источниковедение истории советского общества. М., 1968, с. 452—453.

¹² Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедения, с. 37; А. П. Пронштейн. О предмете источниковедения, с. 161.

¹³ В. В. Фарсоби́н. Источниковедение и его метод. М., 1982, с. 48. იხ. აგრეთვე: Е. А. Давидович. Вспомогательные (специальные) исторические дисциплины в советском востоковедении.—„Бартольдские чтения“. Тезисы докладов. М., 1984, с. 33.

¹⁴ ისტორიული კრიტიკის როგორც მეთოდისა და მეცნიერების შესახებ იხ. აგრეთვე უ. სიღამონიძე. ისტორიული მეცნიერება და სამეცნიერო ინფორმაციის საკითხები. თბ., 1978, გვ. 25.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც წყაროთმცოდნეობა არის სამეცნიერო დისციპლინათა სისტემა¹⁵. ზოგჯერ საუბარია იმაზე, რომ წყაროთმცოდნეობაზე არა როგორც სამეცნიერო დისციპლინაზე, არამედ როგორც ისტორიული მეცნიერების ან სამეცნიერო ისტორიული ცოდნის სპეციალურ დარგზე¹⁶.

წყაროთმცოდნეობის სტატუსის ცვლა ჩანს ცალკეულ მეცნიერთა ნაშრომების მიხედვითაც, რომელთა შეხედულებებმა მეცნიერების განვითარების კვლადაკვალ კანონზონიერი ევოლუცია განიცადეს. მაგ., თუ აღრე ლ. შეპელევი წყაროთმცოდნეობას მიიჩნევდა დამხმარე ისტორიულ დისციპლინად, რომელიც თავის მხრივ, ემყარება სხვა დამხმარე დისციპლინათა — დიპლომატიკის, პალეოგრაფიის, ქრონოლოგიის, პერალდიკის და სხვ. — მიღწევებს¹⁷, მოგვიანებით იმავე მეცნიერმა აღნიშნა, რომ წყაროთმცოდნეობა არ შედის დამხმარე ისტორიულ დისციპლინათა რიგში, არამედ იგი გამოყენებითი ისტორიული მეცნიერებაა¹⁸. ლ. პუშკარიოვი, რომელიც წყაროთმცოდნეობას დამხმარე სამეცნიერო დისციპლინად მიიჩნევდა, განვითარების საერთო ტენდენციის გათვალისწინებით მივიდა დასკვნამდე, რომ წყაროთმცოდნეობა ისტორიული მეცნიერების სპეციალური დარგია და არა დამხმარე ან სპეციალური ისტორიული დისციპლინა¹⁹.

წყაროთმცოდნეობას, როგორც დამოუკიდებელ სამეცნიერო დისციპლინას, ან ისტორიული მეცნიერების დარგს, უფრო მეტად შეესაბამება ისეთი განსაზღვრებები, რომლებშიც გათვალისწინებულია არა მარტო თეორია, არამედ პრაქტიკაც; ამავე დროს დასახელებულია შესასწაველი ობიექტი და ამოცანები. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს განმარტება, რომ „წყაროთმცოდნეობა არის მეცნიერება ისტორიული წყაროების შესახებ, მათი გამოვლენის, შესწავლის და ისტორიკოსის მუშაობაში გამოყენების ხერხებზე“²⁰, ან წყაროთმცოდნეობა არის „სამეცნიერო ისტორიული ცოდნის სპეციალური დარ-

¹⁵ А. П. Пронштейн. О предмете источниковедения, с. 163.

¹⁶ М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение. Киев, 1984, с. 89.

¹⁷ Л. Е. Шепелев. Изучение делопроизводственных документов XIX—нач. XX в.—ВИД, I. Л., 1968, с. 124.

¹⁸ Л. Е. Шепелев. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины, с. 16.

¹⁹ Л. Н. Пушкарев. Некоторые источниковедческие проблемы археологического изучения русских древних рукописей.—СА, 1977, № 2, с. 62.

²⁰ С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения, с. 14. იხ. აგრეთვე: О. М. Медушевская. Современное зарубежное источниковедение. М., 1983, с. 5.

საქართველოს
პარლამენტი
ენოვნე
პიპლინი

4204.192

გი, მეცნიერება ისტორიულ წყაროებზე, ისტორიულ კვლევაში გამოყენების თეორიასა და პრაქტიკაზე²¹.

ნებისმიერი მეცნიერების სტრუქტურის შესწავლა შესაბამისი დისციპლინების თუ დარგის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი თეორიული ამოცანაა.

თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის სტრუქტურა სხვადასხვა ასპექტით შეიძლება იქნეს განხილული. აქ გათვალისწინებულია, კერძოდ, საგნობრივი, პრობლემური, დარგობრივი, ლოგიკური, ფუნქციური, ქრონოლოგიურ-გეოგრაფიული, დისციპლინარული ასპექტები. განვიხილოთ წყაროთმცოდნეობის შედგენილობა ზოგიერთი შემთხვევაში ნახსენები ასპექტის მიხედვით.

პირველ რიგში წყაროთმცოდნეობაში გამოყოფენ ხოლმე კვლევის თეორიულ და კონკრეტულ მიმართულებას. გარკვეულ პერიოდში ამ პრინციპით წყაროთმცოდნეობა ორ სხვადასხვა დისციპლინად განიხილებოდა: ზოგად წყაროთმცოდნეობად, რომელსაც ევალუბოდა თეორიული პრობლემატიკის დამუშავება, და კონკრეტულ წყაროთმცოდნეობად, რომელიც კონკრეტულ წყაროებს შეისწავლიდა. მაგრამ ამ ორი დანოუქიდებელი დისციპლინის ამოცანები სხვადასხვაგვარად ესმოდათ. მაგალითად, ა. ვედედენსკი ასახელებდა ზოგად და კერძო წყაროთმცოდნეობას და უკანასკნელის მოვალეობად მიიჩნევდა ე. წ. დამხმარე დისციპლინათა სპეციფიკური მეთოდის გამოყენების პრაქტიკას²². ა. გუკოვსკი ზოგად წყაროთმცოდნეობას აკუთვნებდა თეორიულ და მეთოდოლოგიურ პრობლემებს, საკუთრივ წყაროთმცოდნეობის ამოცანად კი მას ისტორიის სხვადასხვა ნაწილის წყაროთა შესწავლა ნიჰნდა²³.

ამჟამად წყაროთმცოდნეობის ასეთი დაყოფა პირობითად და ხელოვნურად არის მიჩნეული²⁴ და უარყოფილია, ხოლო წყაროთმცოდ-

²¹ М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 89. მ. ვარშავჩიკი მიუთითებს, რომ არ არის სწორი წყაროთმცოდნეობის განსაზღვრებაში მარტო თეორიის შეტანა პრაქტიკის გარეშე (М. А. Варшавчик. Источниковедение истории КПСС. Киев, 1973, с. 31—32).

²² А. А. Введенский. Лекции по документальному источниковедению истории СССР. Киев, 1963, с. 199—200; он же. Вспомогательные исторические науки в работе архивистов. —ВА, 1962, № 2, с. 29.

²³ А. И. Гуковский. О некоторых терминах вспомогательных исторических дисциплин. —ВИ, 1965, № 10, с. 62—65.

²⁴ С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения, с. 20; К. И. Рудельсон. Современные документные классификации. М., 1973, с. 227. А. И. Гуковский. О некоторых терминах, с. 65. ამასთანავე შეინიშნება მოძველებული აზრის რესტავრაციის ცდებიც, თუმცა ერთგვარად მოდიფიცირებული სახით. მაგ., ა. გრიგორიევი ცალკე გამოყოფს ზოგად წყაროთმცოდნეობას, რომელიც, მისი აზ-

ნეობა განიხილება როგორც ერთიანი დარგი, რაც, რა თქმა უნდა, ნიშნავს მის ფარგლებში თეორიულ პრობლემატიკაზე უარის წყაროთმცოდნეობის თეორიის უარყოფა კანონზომიერად გამოძინარეობს შეხედულებიდან ამ სრულიად დამოუკიდებელ დარგზე, როგორც „მეცნიერებათა კონგლომერატზე“, რომელიც მხოლოდ იყენებს სხვა მეცნიერებათა დაკვირვებებს. თეორიული და კონკრეტული კვლევა მჭიდრო კავშირშია ერთმანეთთან, რაც უზრუნველყოფს ისტორიული წყაროს ყოველმხრივ შესწავლას, წყაროდან სრულფასოვანი და სარწმუნო ინფორმაციის მიღებას, მისი ანალიზის მეთოდის შემუშავებას. წყაროთმცოდნეობის თეორია განაპირობებს კონკრეტული გამოკვლევების პროფესიული დონის და ეფექტიანობის ამაღლებას, ხოლო წყაროთმცოდნეობით პრაქტიკას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს თეორიულ ძიებათა გაფართოებისათვის, თეორიული განზოგადებებისათვის საფუძვლის შესაქმნელად.

უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია წყაროთმცოდნეობითი პრობლემატიკის ასეთი დიფერენციაციის საწინააღმდეგო შეხედულება. კერძოდ, ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ თეორიული უნდა შეეფარდოს არა კონკრეტულს, არამედ პრაქტიკულს, ხოლო კონკრეტული — აბსტრაქტულს²⁵. ამ მოსაზრების შესაბამისად უკვე ფეხს იკიდებს ასეთი დაყოფაც: თეორიული წყაროთმცოდნეობა და წყაროთმცოდნეობითი პრაქტიკა²⁶. ნაგრამ ასეთი დიფერენციაცია უკვე ერთიანი დარგის — წყაროთმცოდნეობის — ფარგლებში ზდება და საფრთხეს არ უქმნის მის მთლიანობას. წყაროთმცოდნეობითი პრაქტიკის შემადგენლობაში ამ შეხედულების ავტორი გამოყოფს ანალიზურ-ინფორმატიკულ წყაროთმცოდნეობას და გამოყენებით წყაროთმცოდნეობას²⁷. ასეთი მოსაზრების მიმართ გამოთქმულია შენიშვნა, რომ „წყაროთმცოდნეობითი კვლევის ფარგლებში წყაროთმცოდნეობითი პრაქტიკა დაიყვანება წყაროს ან წყაროთა კომპლექსის როგორც სპეციალური ფენომენის, როგორც „შემეცნების საშუალების შესწავლაზე. წყაროზე ისტორიკოსის პრაქტიკული

რით, შესწავლას ყველა ტიპის წყაროს, და წყაროთმცოდნეობას, რომელიც მხოლოდ, წერილობით ძეგლებს იკვლევს (А. П. Григорьев. Содержание термина „источниковедение“.—Историкография и источниковедение истории стран Азии и Африки, IX. Л., 1986, с. 86, 96).

²⁵ მ. ვარშავჩიკის გამოსვლა წყაროთმცოდნეთა I საკავშირო კონფერენციაზე (Материалы симпозиума по актуальным проблемам источниковедения.—ИОИ, 1976. М., 1977, с. 244).

²⁶ М. А. Варшавчик, О некоторых вопросах источниковедения истории КПСС.—ВИ КПСС, 1962, № 4, с. 168.

²⁷ Материалы симпозиума по актуальным проблемам источниковедения, с. 244.

მუშაობა ანუ გამოყენებითი წყაროთმცოდნეობა ისტორიულ წყაროთმცოდნეობის ნაწილია²⁸. როგორც ვხედავთ, აქ დასმულია საკითხი მცოდნისა და ისტორიკოსის ურთიერთობის შესახებ, რასაც დაწვრილებით ქვემოთ შევეხებით.

ზემოთ უკვე აღინიშნა, რომ წყაროთმცოდნეობას აქვს თავისი კვლევის ობიექტი და საგანი, რაც განაპირობებს მისი როგორც ისტორიული მეცნიერების დამოუკიდებელი დარგის არსებობას. წყაროთმცოდნეობის შესწავლის ობიექტია ისტორიული წყარო. მაგრამ თუ ერთნი მიიჩნევენ, რომ წყაროთმცოდნეობა იკვლევს „ისტორიულ წყაროთა მთელ ერთობლიობას და მათ სხვადასხვა საკლასიფიკაციო ჯგუფებს“²⁹, მეორენი აზუსტებენ, რომ აღნიშნული დისციპლინა შეისწავლის მხოლოდ წერილობით წყაროებს. სხვადასხვა შეხედულებათა შესაბამისად, ზოგჯერ აკონკრეტებენ თვით ტერმინსაც — „ისტორიული წყაროთმცოდნეობა“ ან „წერილობით წყაროთა წყაროთმცოდნეობა“³⁰. რეალურად, განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, წყაროთმცოდნეობა სწავლობს წერილობით წყაროებს, იმ დროს, როდესაც სხვა ტიპის ისტორიულ წყაროებს — ნივთიერს, ეთნოგრაფიულს (რომელთაც ზოგჯერ ქვევითაც უწოდებენ), ზეპირს, ენობრივს და ა. შ. — მოიპოვებენ, შეისწავლიან და გამოსცემენ შესაბამისი მეცნიერებანი (არქეოლოგია, ეთნოგრაფია, ფოლკლორისტიკა, ლინგვისტიკა და სხვ.). ისტორიკოსი წყაროთმცოდნის შუამავლობის გარეშე იყენებს მათ. მაგრამ თვით ამ დარგში შეინიშნება სპეციალური განყოფილებების შექმნა — „არქეოლოგიური წყაროთმცოდნეობა“, „ეთნოგრაფიული წყაროთმცოდნეობა“, „ლინგვისტური წყა-

28 А. В. Лубский, А. П. Пронштейн. Некоторые теоретические и методические проблемы источниковедения массовых источников. — ИОН. 1981. М., 1982, с. 14.

29 О. М. Медушевская. Современное зарубежное источниковедение, с. 5.

30 А. А. Введенский. Лекции по документальному источниковедению истории СССР, с. 3; С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения, с. 10—11, 25; он же. Источниковедение в кругу других научных дисциплин и вопросы классификации источников. — «Актуальные проблемы источниковедения и спец. исторических дисциплин». Тезисы докладов. М.: 1983, с. 4; В. Л. Янин. Очерки комплексного источниковедения, с. 21; О. М. Медушевская. О классификации исторических источников. — Проблемы научного управления социалистического общества, IV. Рига, 1977, с. 77; Е. А. Давидович. Вспомогательные (специальные) исторические дисциплины в советском востоковедении, с. 32; ა. ბარამიძე. ქართული ისტორიოგრაფიის ნარკვევები. თბ., 1979, გვ. 3; А. П. Пронштейн. Методика исторического источниковедения. Ростов-на-Дону, 1976, და სხვ.

როთმცოდნეობა“ და სხვ. გვხვდება გამოთქმა „შედარებითი წყაროთმცოდნეობა“³¹.

ამავე დროს, შეხედულება, რომ წყაროთმცოდნეობის ობიექტია წყაროთა ერთობლიობა, რომელიც განიხილება როგორც საზოგადოებრივი განვითარების პროდუქტი³², სულ უფრო მეტ მომხრეს იძენს. პარადოქსულად არის მიჩნეული ის ვითარება, როდესაც წყაროთა კლასიფიკაციას სწავლობს წყაროთმცოდნეობა, რომელიც ტრადიციულად მიჩნეულია მხოლოდ წერილობით წყაროთა დარგად, ხოლო კონკრეტულად იკვლევენ ამ ტიპებს სხვა დისციპლინები³³.

თუ წყაროთმცოდნეობის საგნობრივ სფეროში შემოვიტანთ ყველა ტიპის წყაროს (სწორედ ასეთია თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის ტენდენცია), მაშინ მისი შემადგენელი კომპონენტები იქნება არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური და ა. შ. წყაროთმცოდნეობანი. ისინი, რა თქმა უნდა, არ გაწყვეტენ კავშირს ძირითად მეცნიერებასთან, მაგრამ თეორიის და მეთოდის თვალსაზრისით მათთვის უთუოდ სასარგებლო იქნება კომპლექსური წყაროთმცოდნეობის შემადგენლობაში ყოფნაც.

ამგვარად, თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში წყაროთმცოდნეობა განიხილება როგორც ისტორიული მეცნიერების სპეციალური, კომპლექსური დარგი, ან ცოდნის სისტემა, რომელსაც საკმაოდ რთული შედგენილობა აქვს. წყაროთმცოდნეობა ვიწრო გაგებით გულისხმობს წერილობით წყაროთა შესწავლას, ხოლო ფართო აზრით, შეიძლება ლაპარაკი მის ფარგლებში ისტორიულ წყაროთა ყველა ტიპისა და სახის შესწავლაზე, რომელთა უმრავლესობა ამჟამად მეცნიერებათა შესაბამის დარგებს მიეკუთვნება.

წყაროთა სხვადასხვა ტიპის შესწავლის გარდა, გარკვეული ტრადიციები დაგროვდა ნივთიერ, წერილობით და სახვით წყაროთა შორის გარდამავალი ტიპების, მაგ., ეპიგრაფიკული ძეგლების, მონეტე-

31 С. И. Котков. О предмете лингвистического источниковедения. — Источниковедение и история русского языка. М., 1964; С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения, с. 10; он же. Источниковедение в кругу других научных дисциплин, с. 4; Материалы симпозиума по актуальным проблемам источниковедения, с. 244—252; Б. А. Рыбаков, Г. Ф. Соловьева. Советская археология сегодня. — ВИ, 1965, № 1, с. 17; История русского языка и лингвистическое источниковедение. М., 1987.

32 А. П. Пронштейн. О предмете источниковедения, с. 173.

33 მ. ბელოგუროვის გამოსვლა წყაროთმცოდნეთა საკავშირო კონფერენციაზე (Проблемы источниковедения истории СССР и спец. исторических дисциплин. М., 1984, с. 205).

ბის და ტექნოლოგიის, ლეგენდების, გერბების, ორდენებისა და მედი-
ბის, ალმების და სხვათა კვლევის დარგში³⁴.

მეცნიერებისათვის დამახასიათებელი დიფერენციაციისა და ინ-
 ტეგრაციის განუწყვეტელი პროცესი³⁵, ბუნებრივია, მიმდინარეობს
 წყაროთმცოდნეობაშიც. წყაროთმცოდნეობის დიფერენციაცია არ
 წყდება წყაროთა ტიპების დონეზე, არამედ გრძელდება საკლასიფიკა-
 ციო იერარქიის ყველა საფეხურზე. განოიკვეთა დიპლომატიკა ან სა-
აქტო წყაროთმცოდნეობა, ეპისტოლოგრაფია, მატრიანთმცოდნეობა
 („ლეტოპისევედენიე“), მემუარისტკა და სხვ. წყაროთმცოდნეობის
 დიფერენციაცია ამ მინართულებით ახლაც გრძელდება.

მკვლევართა უმრავლესობა ასეთი დიფერენციაციის მომხრეა,
 თუმცა ახალი დანაყოფების სტატუსს სხვადასხვაგვარად განიხილავენ.
 ზოგი მათ დამხმარე დისციპლინებად მიიჩნევს. გამოთქმულია აზრი
 მათი დამოუკიდებლობის შესახებაც³⁶, თუმცა მათი დარგობრივი
 კუთვნილება კვლავაც სადავო ხდება³⁷. ზოგიერთ შემთხვევაში მეც-
 ნიერები თვლიან, რომ წყაროთა ცალკეულ სახეებს შეისწავლიან არა
 დამოუკიდებელი დისციპლინები, არამედ წყაროთმცოდნეობის შე-
 მადგენელი ნაწილები ან მისი პრობლემები, რომელთაც, თავის მხრივ,
 შეიძლება მრავალი ასპექტი ჰქონდეთ³⁸.

³⁴ ვ. დონდუა წყაროთმცოდნეობის განმარტებაში საგანგებოდ უსვამდა ხაზს,
 რომ მას წარწერებიც უნდა შეესწავლა (ვ. დონდუა. ვ. თაყაიშვილი რო-
 გორც წყაროთმცოდნე, გვ. 163).

³⁵ В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. Категории современной
 науки. М., 1984, с. 27—38; Д. С. Лихачев. Текстология на материале
 русской литературы X—XVII веков. Изд. 2-е. Л., 1983, с. 480.

³⁶ Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источникове-
 ведения, с. 39; Л. Е. Шепелев. Источниковедение и вспомогательные исто-
 рические дисциплины, с. 16.

³⁷ მაგალითად, თუ ლ. ჩერებნინი დიპლომატიკას წყაროთმცოდნეობითი ციკლის
 სპეციალურ დისციპლინად მიიჩნევს, ს. კაშტანოვის თანახმად, დიპლომატიკა, წყაროთ-
 მცოდნეობის მსგავსად, შეიძლება განისაზღვროს როგორც სპეციალური ისტორიული
 დისციპლინა (С. М. Каштанов. Очерки русской дипломатики. М., 1970, с. 14).
 ვფიქრობთ, დიპლომატიკის, რომელიც, მისივე განმარტებით, მხოლოდ აქტებს შეისწავ-
 ლის, და წყაროთმცოდნეობის, რომელიც ყველა ისტორიულ წყაროს მოიცავს, ერთ დო-
 ნეზე განხილვა არ არის გამართლებული. „სპეციალურ“ ან „წყაროთმცოდნეობით“ დის-
 ციპლინად მიიჩნევა დიპლომატიკას მ. ტიხომიროვი (М. Н. Тихомиров. Об охран-
 е и изучении письменных богатств нашей страны.—ВН, 1961, № 4, с. 66—
 67; он же. Источниковедение истории СССР с древнейших времен до конца
 XVIII в., т. I. М., 1940, с. 14).

³⁸ წყაროთმცოდნეობის შემადგენელ ნაწილად, მის საკვლევ პრობლემად მიაჩნიათ
 „ლეტოპისევედენიე“ ვ. ბუგანოვს და ა. კოზმინს (А. В. Кузьмин. Начальные
 этапы древнерусского летописания. М., 1977, с. 21; В. И. Буганов. Оте-
 чественная историография русского летописания. М., 1975, с. 8).

მეცნიერთა ნაწილი წყაროთმცოდნეობის ძირითად დანიშნულებას და განვითარების ტენდენციას ხედავს სწორედ სახეობრივ-ფერენციაციაში, წყაროთა გარკვეულ სახეთა წარმოქმნის და მათში ობიექტური რეალობის ასახვის კანონზომიერებათა გამოვლენაში³⁹. თავის მხრივ, წყაროთმცოდნეობის მსგავსი დიფერენციაციის უარყოფას ზოგჯერ მივეყვართ საერთოდ წყაროთა კლასიფიკაციის უარყოფამდე.

30-იან წლებში წყაროთმცოდნეობის სახეობრივი დიფერენციაციის წინააღმდეგ გამოდიოდა ს. ბიკოვსკი, რომლის აზრითაც, ისტორიულ მეცნიერებათა დაყოფა წყაროთა სახეების შესაბამისად ანტიმეცნიერულია, რადგან ისტორიული პროცესი სხვადასხვა წყაროში აისახება მათი სახისა და ხასიათისათვის ანგარიშის გაწევის გარეშე⁴⁰. გამოთქმული მოსაზრება მოკლებულია საფუძველს იმ ინფორმაციის მიმართაც კი, რომელიც აისახება წყაროში ავტორის სურვილის გარეშე, ხოლო რაც შეეხება განზრახულ ინფორმაციას, ეს უკანასკნელი პირდაპირ კავშირშია წყაროს სახეობრივ კუთვნილებასთან. მიუხედავად იმისა, რომ წყაროთმცოდნეობის სახეობრივი დიფერენციაციის ბუნებრივი პროცესი, როგორც უკვე აღინიშნა, დღემდე გრძელდება, მას ყოველთვის ჰყავს მოწინააღმდეგეებიც⁴¹ ამის დამადასტურებელია კამათი ე. წ. ბერესტოლოგიის ირგვლივ, რომლის როგორც არცის ხის ქერქზე შესრულებული წარწერების შემსწავლელი დისციპლინის შექმნის წინადადებით გამოვიდა დ. ლიხაჩოვი⁴². საწინააღმდეგო აზრის თანახმად, მსგავსი ახალი დისციპლინების შექმნა „ხელოვნური საქმიანობაა, რომელიც შორდება ისტორიულ პრობლემატიკას“⁴³.

³⁹ М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 83; В. И. Стрельский. Теория и методика источниковедения истории СССР. Киев, 1968, с. 53; მ. ჩხარტიშვილი. „სსრკ ისტორიის წყაროთმცოდნეობის“ ახალი გამოცემა.—ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI. თბ., 1985, გვ. 175.

⁴⁰ С. Н. Быковский. О предмете истории материальной культуры.—Сообщ. ГАИМК. Л., 1932, №1/2, с. 3.

⁴¹ С. Н. Смирнов. Некоторые тенденции развития междисциплинарных процессов в современной науке.—ВФ, 1985, № 3, с. 73—75.

⁴² Д. С. Лихачев. Новая наука—берестология.—Новый мир, 1966, № 2. ბერესტოლოგია დიდი მომავლის მქონე მეცნიერებად მიჩნდა ლ. ჩერტინის (Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедения, с. 40). იხ. აგრეთვე: Е. И. Каменцева. История вспомогательных исторических дисциплин. М., 1979, с. 35.

⁴³ В. Л. Янин. К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья.—ИСССР, 1973, № 3, с. 77; იგივე. К 30-летию открытия новгородских берестяных грамот.—АЕ за 1982 г. М., 1983, с. 82—86.

დისციპლინათა დიფერენციაციას ზოგჯერ მართლაც ახლავს თუ ის უარყოფითი მხარე. ის იწვევს იზოლაციას, ვიწრო სპეციალიზაციას. მაგრამ ვინაიდან ცენტრიდანული ტენდენციები, რომელთაც უფრო მეტად სტიქიური ხასიათი აქვთ, როგორც წესი, წყდება მათი უარყოფით — ინტეგრაციით⁴⁴, რომელიც თუმცა უფრო მეტად მოითხოვს მკვლევართა შეგნებულ ჩარევას, ახალი დისციპლინების წარმოქმნა სავსებით გამართლებულია. სახეობრივ დიფერენციაციას წყაროთმცოდნეობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, ვინაიდან მისი ძირითადი ამოცანაა სწორედ წყაროთა სხვადასხვა სახის კრიტიკული ანალიზის მეთოდების შემუშავება. წყაროთმცოდნეობის სახეობრივი დანაწევრების მოწინააღმდეგენი, პირიქით, მოითხოვენ მისგან წყაროთა კვლევის სინთეზური მეთოდების შექმნას⁴⁵. გასათვალისწინებელია, რომ სახეობრივი დაყოფა ხელს უწყობს სწორედ განზოგადებასა და სინთეზს და აგრეთვე ზოგადისა და კერძოს თანაფარდობის დადგენას. ასეთი დაყოფა, რა თქნა უნდა, არ ნიშნავს დაპირისპირებას. პერსპექტიულია იგი სახეთა, როგორც ადამიანის მოღვაწეობის სხვადასხვა მხარის ისტორიის ევოლუციის შესწავლის თვალსაზრისით.

თუ სხვა ასპექტებსაც შევხებით, არსებობს, ან იქნება ცალკეული ისტორიული დისციპლინების წყაროთმცოდნეობა (მაგალითად, ისტორიული მეცნიერების ისტორიის წყაროთმცოდნეობა, ისტორიული გეოგრაფიის წყაროთმცოდნეობა), ცალკეული ისტორიული ეპოქების (მაგალითად, ძველი ისტორიის, შუა საუკუნეთა ისტორიის), ცალკეული რეგიონებისა და ქვეყნების ისტორიის წყაროთმცოდნეობა (დასავლეთ ევროპის ისტორიის, სამხრეთ კავშირის, უკრაინის, ბელორუსიის, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობა), სხვადასხვა ისტორიული თემატიკის (მაგ., სამხედრო ისტორიის) წყაროთმცოდნეობა. ამასთანავე განოთქმულია აზრი იმის შესახებ, რომ ყოველ საზოგადოებრივ მეცნიერებას თავისი წყაროები (და პირველწყაროები) და თავისი წყაროთმცოდნეობა აქვს⁴⁶. დამკვიდრდა ტერმინი „ლიტერატურული წყაროთმცოდნეობა“, მხატვრულ ლიტერატურასთან დაკავშირებით, რომელსაც სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში განიხილავენ როგორც დამხმარე დისციპლინას. ამ ხაზით წყაროთმცოდნეობის დიფერენციაცია დაუსრულებლად შეიძლება გაგრძელდეს. ამავე დროს უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიულ პრობლემათა და საკითხების არჩევანი ერთგვარად სუბიექტურია, და-

44 В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. Категории современной науки, с. 30, 41.
 45 В. Л. Янин. Очерки комплексного источниковедения, с. 11.
 46 Н. Ф. Бельчиков. Литературное источниковедение. М., 1983, с. 28.

მოკიდებულია მკვლევარზე. მათი შესწავლა, რა თქმა უნდა, წყაროების მიხედვით ხდება. მაგრამ წყაროთა მრავალფეროვნება ამ შემთხვევაში უამოტივებს მათ მიმართ ერთნაირი მეთოდების გამოყენების შესაძლებლობას, რომელთა შემუშავება წყაროთმცოდნეობის ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანაა. წყაროთმცოდნეობის დიფერენციაცია უნდა ხდებოდეს იმ ხაზით, რომელიც ხელს შეუწყობს წყაროთა შესწავლის მეთოდის შემუშავებას. სხვადასხვა ისტორიული პრობლემის წყაროების დამუშავება სწორედ ის სფეროა, სადაც წყაროთმცოდნეობა ყველაზე მეტად ასრულებს გამოყენებით, დამხმარე ფუნქციას ისტორიული მეცნიერების მიმართ. ამავე დროს აქ ხდება წყაროთმცოდნეობისა და ისტორიის სფეროთა თანხედრა, რომელთაც თანაბრად ამუშავებენ როგორც წყაროთმცოდნე ისტორიკოსები, ასევე ისტორიკოსი წყაროთმცოდნეები.

წყაროთმცოდნისა და ისტორიკოსის ურთიერთობაზე არაერთი მკვლევარი ამახვილებს ყურადღებას. გაუმართლებელია მათი როგორც გაიგივება, ასევე დაპირისპირება, ვინაიდან წყაროთმცოდნეობა თავისთავად ისტორიული დარგია.

მაგრამ ლიტერატურაში გვხვდება როგორც ერთი, ასევე მეორე შემთხვევაც. მაგალითად, ზოგიერთ მკვლევარს მიუღებლად მიაჩნია მოწოდება წყაროთმცოდნეთა და ისტორიკოსთა ძალების გაერთიანების შესახებ, ვინაიდან ეს გულისხმობს, რომ დამოუკიდებლად არსებობს წყაროთმცოდნეობა როგორც „წყაროთა გაწმენდის თავისებური ფაბრიკა, და ისტორია, რომელსაც წყაროთმცოდნეობა აწვდის გამზადებულ ფაქტებს“⁴⁷. ნაშრომთა მეორე რიგში შეინიშნება დაპირისპირება წყაროთმცოდნეობასა, „როგორც ისტორიული ფაქტების მოპოვების თეორიასა და მეთოდისა“, და ისტორიას, როგორც „ისტორიული ფაქტების გააზრების თეორიასა და მეთოდისა“⁴⁸.

ზოგჯერ აზრს წყაროთმცოდნეობის დამოუკიდებლობაზე უპირისპირებენ ცალწარზე შეხედულებას იმის შესახებ, რომ ყოველი ისტორიკოსი ამავე დროს წყაროთმცოდნეც არის. ასეთი გამარტივებული მსჯელობა უთუოდ ემყარება წყაროთმცოდნეობის არსის მოძველებულ გაგებას, მისი ამოცანების და საგნის შეუფასებლობას. თუ წყაროთმცოდნეობას ნივინევთ მხოლოდ დამხმარე, გამოყენებით დისციპლინად ანდა წყაროთმცოდნეობას დავარქმევთ წყაროთა მონაცემების უბრალო გამოყენებას ისტორიკოსის ყოველდღიურ საქმიანობაში, მაშინ მართლაც მოგვიწევდა ყველა ისტორიკოსის წყაროთ-

47 А. В. Кузьмин. Начальные этапы древнерусского летописания, с. 9—12.

48 С. М. Каштанов. А. А. Курносоев. Некоторые вопросы теории источниковедения. — ИА, 1962, № 4, с. 176.

მცოდნედ გამოცხადება. ასეთი ლოგიკა მიდის ისეთი ტრადიციული მეცნიერული დარგების დამოუკიდებლობის უარყოფამდე, არის ეთნოგრაფია, არქეოლოგია, ისტორიული გეოგრაფია და სხვ., რომელთა მიმართ ისტორიკოსის დამოკიდებულება განისაზღვრება არა მარტო მათი კვლევის შედეგებისა და მათი დაუშვავებელი მასალის გამოყენებით, არამედ ზოგჯერ შესაბამისი თემატიკის მკვლევრის როლში გამოსვლითაც. ეს სავესებით ბუნებრივიც არის, ვინაიდან ეს დარგებიც, ისევე როგორც წყაროთმცოდნეობა, სპეციალური ისტორიული მეცნიერებებია.

ამეამად მკვლევრები ხაზს უსვამენ მკიდრო ორმხრივ კავშირს წყაროთმცოდნეობასა და ისტორიას შორის, აღნიშნავენ, რომ ყოველი ისტორიკოსი იმდენად არის წყაროთმცოდნე, რანდენადაც ყოველი წყაროთმცოდნე ისტორიკოსია⁴⁹, რაც თუმცა არ ნიშნავს არც ისტორიისა და წყაროთმცოდნეობის გაიგივებას და არც მათი დამოუკიდებლობის ხელყოფას.

რა თქმა უნდა, არავითარი გადაულახავი ზღუდე ისტორიკოსსა და წყაროთმცოდნეს შორის არ არსებობს. არის მხოლოდ პროფესიული ცოდნა, მუშაობის გამოცდილება და კვლევის მეთოდოლოგია. ბევრი ისტორიკოსი დაუფლებულია ისტორიული წყაროს წინასწარი მეცნიერული კრიტიკის, მისი ბალეოგრაფიული, ტექსტოლოგიური, არქეოგრაფიული შესწავლის ხერხებსა და მეთოდებს და თვითონვე ამზადებს წერილობით ძეგლს კვლევით საქმიანობაში გამოსაყენებლად. ამავე დროს არაერთი წყაროთმცოდნე სპეციალისტი წარმატებით იკვლევს ისტორიის კონკრეტულ პრობლემებს. მაგრამ ამჯერად საქმე ეხება არა ცალკეულ (თუნდაც საკმაოდ ხშირ) გამოჩენილებს, არამედ ზოგად დებულებას. ამ გაგებით კი, ყველა ისტორიკოსი არ არის წყაროთმცოდნე და არც არის საჭირო რომ იყოს, ისევე როგორც ყველა ისტორიკოსი არ მონაწილეობს არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებაში, ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ-გეოგრაფიულ ექსპედიციებში, არ ღებულობს მონაწილეობას ამ გზით მოპოვებული მასალების შესწავლა-დამუშავებაში, გამოსაცემად მომზადებასა და ანალიზ-

⁴⁹ М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 90; Г. А. Антипов. Место источниковедения в системе историографического исследования.—В сб.: Проблемы исследования структуры научного познания. Новосибирск, 1970 (ავტორი სქემით გამოსახავს ორმხრივ კავშირს ისტორიისა და წყაროთმცოდნეობას შორის). უნდა ითქვას, რომ მსგავსი არგუმენტით ს. დიმიტრიევი ილაშქრებს წყაროთმცოდნეობის დამოუკიდებელი არსებობის თვისის წინააღმდეგ (Материалы симпозиума по актуальным проблемам источниковедения, с. 233). განსხვავება ისტორიისა და წყაროთმცოდნეობის ამოცანებს შორის ჩამოაყალიბა ბ. ლიტვაკმა (Б. Г. Литвак. Очерки источниковедения массовой документации XIX—нач. XX вв. М., 1979, с. 10, 186—187).

თაც შემდგომში ისტორიკოსი დააყენებს ამ ძეგლის წინაშე. ამგვარ
 მდგომარეობს ძირითადი არსი ისტორიკოსისა და წყაროთმცოდნეობის
 წყაროს მიმართ განსხვავებული დამოკიდებულებისა, რაც განპირობ-
 ბებულია პირველ რიგში საწყისი ამოცანითა და მიზნით. აქაც არ უნდა
 დავინახოთ ისტორიკოსისა და წყაროთმცოდნის დაპირისპირება. შე-
 იძლება ერთმა მკვლევარმა შეისწავლოს ესა თუ ის ძეგლი წყაროთ-
 მცოდნეობითი თვალსაზრისით და გამოიყენოს კიდევ ის წყაროდ
 ისტორიული ხასიათის გამოკვლევაში. აქ საუბარია განსხვავებულ
 მიზნებსა და მეთოდებზე, რაც თავს იჩენს წყაროს მიმართ ისტორი-
 კოსისა და წყაროთმცოდნის დამოკიდებულების საკითხში.

ამგვარად, წყაროთმცოდნე, ისტორიკოსისაგან განსხვავებით, წყა-
 როს შეისწავლის არა მხოლოდ როგორც ვნოსეოლოგიურ, არამედ
 როგორც ინტოლოგიურ ფენომენს. ამის საჭიროებას იწვევს დასკვნა
 იმის შესახებ, რომ წყარო თვითონ არის ისტორიული ფაქტი.

წყაროთმცოდნეობითი კვლევის სტადიები და მათი მოცულობა
 სხვადასხვა მეცნიერს განსხვავებულად აქვს წარმოდგენილი. დაწვ-
 რილებით ამ საკითხებზე მომდევნო თავებში გვექნება მსჯელობა, აქ
 კი განვიხილავთ მხოლოდ ძირითად შეხედულებებს წყაროთმცოდნე-
 ობითი კვლევის სტრუქტურის შესახებ.

ყველაზე გავრცელებული აზრის თანახმად, ეს კვლევა ნოიცავს
წყაროთა გამოკვლენას (რომელსაც წყაროთმცოდნეობით ევრისტიკას
უწოდებენ), მათ წყაროთმცოდნეობით კრიტიკას და წყაროთმცოდნე-
ობით ზინთებს, ან წყაროს მონაცემების შესწავლისა და ანალიზის
მეთოდების შემუშავებას⁵⁰. ლ. პუშკარიოვი და ი. ბულიგინი ზოგადი
 სქემის ამ კომპონენტებს უმატებენ ტიქსტის დადგენას და წყარო-
თა წარმოშობის გარკვევას⁵¹.

⁵⁰ А. Т. Николаева. Теория и методика советского источниковедения. М., 1975, с. 13—24; И. Д. Ковальченко, С. В. Воронкова, А. В. Муравьев. Предмет и задачи источниковедения.—В кн.: Источниковедение истории СССР. М., 1981, с. 17—23; Л. Е. Шепелев. Проблемы источниковедения и историко-вспомогательного изучения делопроизводственных документов XIX—нач. XX в.—ВИД, XV, 1983, с. 31—32; ასევე განიხილავს ამ საკითხს პოლონელი მეცნ. ი. ენატოვიჩი (О. М. Медушевская. Польский источниковедческий ежегодник.—ВИ, 1972, № 2, с. 186). მ. გუბენკო და ბ. ლიტვაკი წყაროთმცოდნეობის ფარგლებში განიხილავენ წყაროთა შეგროვების, პუბლიკაციისა და ანალიზის მეთოდების საკითხებს (М. П. Губенко, Б. Г. Литвак. Конкретное источниковедение истории советского общества.—ВИ, 1965, № 1, с. 3); О. М. Медушевская. Источниковедение социалистических стран. М., 1985, с. 53—67.

⁵¹ И. А. Булыгин, Л. Н. Пушкарев. Источниковедение.—СИЭ, т. 6, с. 594; И. А. Булыгин. Предмет и задачи источниковедения. М., 1983, с. 31.

მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ამ შეხედულებას ყველა მეცნიერი როდი იზიარებს. მაგალითად, წყაროთმცოდნეობითი კვლევის მიღან ზოგჯერ გამორიცხავენ წყაროთა გამოვლენის სტადიას ტენდენციას განსაკუთრებით უწყობს ხელს შედარებით ახალი დარგის — ინფორმატიკის — შექმნა, რომელიც მოიცავს ყოველგვარ ინფორმაციო-ძიებით სისტემას და თანაბრად ემსახურება მეცნიერების ყველა დარგს⁵².

არსებობს ამის საწინააღმდეგო მოსაზრებაც. მაგალითად, გერმანელი მეცნიერები წყაროთმცოდნეობის ფარგლებს, რომელსაც იხსენიებენ წყაროთმცოდნეობით კრიტიკასთან ერთად, მხოლოდ წყაროთა მოპოვების სტადიით შემოსაზღვრავენ⁵⁴.

აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს საკითხი წყაროთმცოდნეობის დამოკიდებულების შესახებ წყაროთა გამოცემის პრაქტიკასთან. თუმცა წყაროთა გამოცემას ყველა არ მიიჩნევს წყაროთმცოდნეობის ძირითად ამოცანად. ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრებაც, რომლის თანახმად, წყაროების გამოცემის წესებისა და პრინციპების შემუშავება წყაროთმცოდნეობის ამოცანაა, ხოლო წყაროთა გამოცემა მისი გამოყენებითი ფუნქციაა⁵⁵.

თავისი მომხრეები ჰყავს მოსაზრებას, რომ წყაროთმცოდნეობის საბოლოო მიზანია ისტორიული ფაქტების მოპოვება და რომ, ანდენად, წყაროთმცოდნეობა გარკვეულ მონაკვეთში ემთხვევა ის-

⁵² ამის შესახებ იხ. В. В. Фарсоби. Источниковедение и его метод. М., 1982, с. 49—65; И. А. Булыгин. Предмет и задачи источниковедения, с. 6; Л. Е. Шепелев. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины, с. 4.

⁵³ А. П. Григорьев. Содержание термина „источниковедение“, с. 87.

⁵⁴ О. М. Медушевская. Польский источниковедческий ежегодник, с. 189. წყაროთმცოდნეობის ასეთი გაგება გერმანული ისტორიოგრაფიისათვის ტრადიციულია, იგი მომდინარეობს ე. ბერნჰაიმთან, რომელიც განასხვავებდა წყაროთმცოდნეობას წყაროთმცოდნეობითი კრიტიკისაგან და პირველის ამოცანას განსაზღვრავდა როგორც წყაროთა მოპოვებას და მათ კლასიფიკაციას. (О. М. Медушевская. Теоретические проблемы в современном источниковедении.—В кн.: Теория и методы источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин. М., 1985, с. 7).
⁵⁵ შდრ. ი. პოლსონის აზრს, რომლის თანახმადაც წყაროთმცოდნეობაში შედიოდა წყაროთა მოპოვება, აღრიცხვა, აღწერა, კლასიფიკაცია და მათი გამოყენების ორგანიზაცია (С. О. Шмидт. Материалы по методике источниковедения в архиве И. И. Полсона.—АЕ за 1967. М., 1969, с. 316—319).

⁵⁵ რ. კიკნაძე. წყაროთმცოდნეობითი კვლევა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. გვ. 159; მისივე ისტორიული მეცნიერების განვითარების ზოგიერთი ასპექტი საქართველოში, გვ. 179; С. Н. Азбелев. Текстология как вспомогательная историческая дисциплина.—ИСССР, 1966, № 4, с. 90.

ტორიულ გამოკვლევას⁵⁶. მაგრამ ზოგიერთი მეცნიერი მკაცრად მიტ-
ნავს წყაროთმცოდნისა და ისტორიკოსის მოღვაწეობის სფეროებს
და მხოლოდ უკანასკნელს აკუთვნებს ისტორიული ფაქტების დად-
გენის ფუნქციას⁵⁷. რა თქმა უნდა, შრომის ასეთ დანაწილებას ერთ-
გვარად ხელოვნური ხასიათი აქვს. ეს კვლევის ერთ-ერთი სტადიაა,
რომელშიც კვლავ ხდება ისტორიკოსის და წყაროთმცოდნის შეხვედ-
რა. მაგრამ ფაქტების მოპოვება და მათი ანალიზი ისტორიკოსის და
წყაროთმცოდნეობის საქმიანობაში სხვადასხვა დონეზე ხდება. ის, რაც
წყაროთმცოდნის მიზანია, ისტორიკოსისათვის კვლევის საშუალება
ხდება, ხოლო ისტორიკოსის დასკვნები და შედეგები, თავის მხრივ,
წყაროს შესწავლის საფუძველია. ამავე დროს, წყაროთმცოდნეობითი
კვლევის გარკვეულ ნაწილს აშკარად დამოუკიდებელი ხასიათი აქვს.
ის არ გამოიყენება ისტორიულ გამოკვლევებში⁵⁸.

ამგვარად, არსებული შეხედულებების და განვითარების რეალუ-
რი ტენდენციის გათვალისწინებით წყაროთმცოდნეობა შეიძლება გა-
ნიმარტოს როგორც ისტორიული მეცნიერების კომპლექსური დარგი,
რომელიც გამოავლენს, შეისწავლის, გამოსცემს ისტორიულ წყარო-
ებს და შეიმუშავებს შესაბამის თეორიას და მეთოდოლოგიას.

აღნიშნულ დეფინიციას დაყრდნობით განვიხილავთ წყაროთ-
მცოდნეობის მიმართების საკითხებს მის შემადგენელ ზოგიერთ სპე-
ციალურ დისციპლინასთან.

⁵⁶ С. М. Каштанов. А. А. Курносое. Некоторые вопросы теории источниковедения, с. 175—176; А. Г. Тартаковский. Некоторые проблемы доказательности в источниковедении.—ИСССР, 1979, № 6, с. 61—77; Л. Е. Шенелев. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины, с. 13. ო. მეღუშვესკაიას აზრით, საბჭოურმა მეცნიერებამ გადალახა ვიწრო შე-
ხედულება წყაროთმცოდნეობაზე და აქტიურად წყვეტს საკითხს, თუ რას იძლევა ესა თუ
ის წყარო სხვადასხვა ისტორიული პრობლემის გადასაჭრელად (О. М. Медушев-
ская. Польский источниковедческий ежегодник, с. 190). ვ. დოროშენკოს აზრით,
განვითარების თანამედროვე ეტაპზე წყაროთმცოდნე ერთგვარად პასუხს აგებს ისტორიკო-
სის მიერ მიღებულ დასკვნებზეც (В. В. Дорошенко. Вспомогательные истори-
ческие дисциплины на новом этапе.—АЕ за 1969. М., 1971, с. 208).

⁵⁷ Г. А. Антипов. Место источниковедения в системе историографичес-
кого исследования, с. 214—224; Л. С. Клейн. Археологические источники.
Л., 1978, с. 9.

⁵⁸ რ. კიკნაძე, მ. ჩხარტიშვილი. წყაროთმცოდნეობითი კვლევა საბჭოთა-
საქართველოში, გვ. 100.

„დამხმარე“ ისტორიული დისციპლინები

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში განსაკუთრებულ ინტერესს იმსახურებს ე. წ. დამხმარე და სპეციალური დისციპლინების, მათი დეფინიციის, საგნისა და ფუნქციის, ერთმანეთთან, მთლიანად ისტორიულ მეცნიერებასთან, მის ცალკეულ დარგებთან, კერძოდ, წყაროთმცოდნეობასთან მიმართების საკითხები. არანაკლებ საყურადღებოა თვითონ „დამხმარე“ მეცნიერების ან „დამხმარე“ დისციპლინების ცნება, რომლის წინააღმდეგ უკანასკნელ წლებში არაერთი მკვლევარი ილაშქრებს.

XIX ს-ის დასასრულამდე „დამხმარე ისტორიულ დისციპლინათა“ ნაცვლად გამოიყენებოდა ტერმინი „არქეოლოგიური სიძველენი“. ტერმინი „დამხმარე ისტორიული დისციპლინები“ რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოვიდა XIX—XX სს. მიჯნაზე ფრანგული და გერმანული მეცნიერებიდან. თავდაპირველად გაჩნდა გამოთქმა „დამხმარე ისტორიული ცოდნა“ (ნ. ლიხაჩოვი)¹. ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ გარკვეული როლი ამ დისციპლინათა განვითარებაში რევოლუციამდელ რუსეთში შეასრულეს პეტერბურგისა და მოსკოვის არქეოლოგიურმა ინსტიტუტებმა, უნივერსიტეტებმა, ზოლო რევოლუციის შემდეგ, 1930 წელს დაარსებულმა მოსკოვის არქივთმცოდნეობის ინსტიტუტმა, რომელსაც 1934 წელს ისტორიულ-საარქივო დაერქვა².

საქართველოში დამხმარე ისტორიულ დისციპლინათა კვლევის საქმეს დიდად შეუწყო ხელი რუსეთის აკადემიის სისტემაში პირველი კვლევითი დაწესებულების, კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტის დაარსებამ 1917 წელს. ამავე საქმიანობაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა თბილისის სახ. უნივერსიტეტმა (დაარსდა 1918 წ.), სადაც შესაბამის კათედრაზე ფართოდ გაიშალა მუშაობა ისტორიული წყაროების მოპოვებისა და პუბლიკაციის მიმართულებით. მეცნიერული საფუძველი აღნიშნულ დისციპლინებს ჩა-

¹ Е. И. Каменцева. История вспомогательных исторических дисциплин. М., 1979. сб. 6. Симонховის რეცენზია ამ ნაშრომზე (СА, 1981, № 5, с. 82).

² А. М. Пашков. Документы о развитии вспомогательных исторических дисциплин в конце XIX—нач. XX в.—СА, 1984, № 5, с. 39.

ეყარათ ი. ჯავახიშვილის ფუნდამენტურ ნაშრომებში³. კვლევამ ამ პარტოლოგიით შემდგომ განავითარეს და შეავსეს კ. კეკელიძის⁴ კაბაძემ, ნ. ბერძენიშვილმა, პ. ინგოროყვამ, ს. ყაუხჩიშვილმა, ი. აბულაძემ, შ. ჩხეტიამ და სხვებმა.

გამოთქმა „დამხმარე ისტორიული დისციპლინები“ გადაისინჯა 60-იან წლებში. საკითხს ძირითად და დამხმარე დისციპლინათა ურთიერთობის შესახებ ამ ხანებში შეეხნენ მ. ტიხომიროვი, დ. ლიხაჩოვი, ა. ზიმინი⁵. ამ მეცნიერთა მსჯელობაში აღინიშნა, რომ საზღვარი მასალის „მომპოვებელ“ და „დამამუშავებელ“ მეცნიერებებს შორის სულ უფრო იშლება, რომ ეს დაყოფა მხოლოდ პირობითია. „ყველა ჰუმანიტარული დისციპლინა ასე თუ ისე დამხმარეა ერთმანეთის მიმართ და ამავე დროს ყველა მათგანი გარკვეულწილად სუვერენულიც არის“⁶. ხაზი გაესვა იმ ფაქტს, რომ ერთმანეთის მიმართ დამხმარეობა სრულიადაც არ ამცირებს არც ერთი მეცნიერების ღირსებას. მაგრამ ამავე დროს უნდა ითქვას ისიც, რომ აბსოლუტურად დამხმარე დისციპლინა არც არსებობს.

ამჟამად ან აზრს მეცნიერთა უმრავლესობა იზიარებს⁶. მაგრამ ტერმინი „დამხმარე“ საკმაოდ სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა და მას ისინიც კი ინარჩუნებენ, ვინც აღიარებს მის პირობითობას⁷. ამ და-

³ ი. ჯავახიშვილი. ქართული საფას-საზომთმცოდნეობა ანუ ნემიზმატიკა-მეტროლოგია. თბ., 1925; მისივე. ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. თბ., 1926; მისივე. ქართული სიველთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. თბ., 1926.

⁴ М. Н. Тихомиров. Об охране и изучении письменных богатств нашей страны. — ВП, 1961, № 4; Д. С. Лихачев. По поводу статьи Азбелева С. Н. «Текстология как вспомогательная историческая дисциплина». — ИСССР, 1967, № 2; он же. Текстология на материале русской литературы X—XVII вв. Л., 1983, с. 5; А. А. Зимин. Вспомогательные исторические дисциплины и их роль в работе историков-архивистов. — Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР, т. I. М., 1965, с. 125

⁵ Д. С. Лихачев. По поводу статьи Азбелева С. Н., с. 231—232

⁶ В. В. Фарсобин. Источниковедение и его метод, с. 17—22; Е. А. Давидович. Вспомогательные (специальные) исторические дисциплины в советском востоковедении. — „Бартольдовские чтения“. Тезисы докладов. М., 1984, с. 33; მ. ჩხარტიშვილი. „სსრკ ისტორიის წყაროთმცოდნეობის“ ახალი გამოცემა. — ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI. თბ., 1985, გვ. 175—177. დისციპლინების ასეთი დაყოფის პირობითობას ხაზი გაუსვა მ. მამარდაშვილმა მეცნიერების განვითარების ტენდენციების შესახებ ჩატარებულ დისკუსიაში. მისი სამართლიანი შენიშვნით, „არ არსებობს გამოყენებითი მეცნიერებები. არის მხოლოდ მეცნიერება და მისი გამოყენება“ (Наука, этика, гуманизм.—ВФ, 1973, № 8, с. 20).

⁷ ე. კამენცევა და ა. ნიკოლაევა გამოთქეამენ აზრს, რომ უმჯობესია ღარჩეს ტრადიციული დასახელება „დამხმარე“, ვიდრე შემოვიღოთ ახალი—„სპეციალური“ (СА, 1976, № 1, с. 108—109). ასევე მსჯელობდა ი. ჩერეპნინი (И. В. Черепнин. К во-

სახელებით უმაღლეს სასწავლებელში არსებობს კათედრა, გამოდის მონოგრაფიები და სპეციალური კრებულები, იბეჭდება სახელმძღვანელოები, რომლებშიც ზოგჯერ აღნიშნულია, რომ ეს პერიოდული თი დასახელება ახლოდ ტრადიციისათვის ხარკის გადახდა.

ზოგიერთი მკვლევრისთვის სპეციალური დისციპლინა იგივე დამოუკიდებელია, მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ერთმანეთის გვერდით, სინონიმური მნიშვნელობით, ვხვდებით ტერმინებს — დამხმარე სპეციალური⁸ ან დამხმარე დამოუკიდებელი⁹. ლ. ჩერუპინის აზრით, თანაარსებობა ტერმინებისა „სპეციალური წყაროთმცოდნეობითი“ და „დამხმარე ისტორიული“ საეხებით დასაშვებია¹⁰.

ამა თუ იმ დისციპლინის გადასვლა დამხმარედან სპეციალურის რანგში მისი განვითარების გარკვეულ ეტაპს უკავშირდება. მაგრამ ერთიანი შეხედულება ამ მხრივ ძნელად იკიდებს ფეხს. მაგალითად, კ. მიტიაევი ჯერ კიდევ 1946 წ. სპეციალურ დისციპლინებად მოიხსენიებდა პალეოგრაფიას, დიპლომატიკას, ემიგრაციას, მეტროლოგიას, ქრონოლოგიას, სფრაგისტიკას, ჰერალდიკას გენეალოგიას და ნუმისმატიკას, მაგრამ მეცნიერთა ერთი, მართალია, უკვე მცირე, ნაწილი მათ დღესაც დამხმარე დისციპლინებად თვლის¹¹.

განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ე. წ. დამხმარე დისციპლინებისათვის, მკვლევართა აზრით, დამახასიათებელია შემდეგი ნიშნე-

просу о методологии и методике источниковедения.—ИОН, I. М., 1973, с. 42. იხ. აგრეთვე; А. И. Гуковский. О некоторых терминах вспомогательных исторических дисциплин.—ВИ, 1965, № 10, с. 61; Л. Е. Шепелев. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины.—ВИД, XIII. Л., 1982, с. 20). „საბჭოთა ისტორიული ენციკლოპედიის“ მიხედვით, დამხმარე ისტორიული დისციპლინები კრებითი სახელწოდებაა რიგი სპეციალური დისციპლინებისა, რომლებიც ამუშავებენ ისტორიული კვლევის მეთოდოლოგიას და ტექნიკის ზოგად და კერძო საკითხებს (СИЭ, т. 3, с. 838). ლ. კოზლოვი ძირითად და დამხმარე დისციპლინას უწოდებს წყაროთმცოდნეობას, არქეოგრაფიასთან, პალეოგრაფიასთან, დიპლომატიკასთან, ქრონოლოგიასთან, მეტროლოგიასთან, სფრაგისტიკასთან, გენეალოგიასთან, ნუმისმატიკასა და ისტორიულ გეოგრაფიასთან ერთად (Л. Р. Козлов. Вспомогательные исторические дисциплины. Минск, 1980).

⁸ Вспомогательные исторические дисциплины.—СИЭ, т. 3, с. 838; Л. А. Дершов. Введение в изучение истории. Саратов, 1978, с. 29—46.

⁹ მაგალითად, პოლონელ მეცნიერთან ფ. ბრონევსკისთან და კ. კემინსკაისთან (А. П. Пронштейн. О предмете источниковедения как научной исторической дисциплины.—ИСССР, 1977, № 5, с. 164; აგრეთვე В. Г. Бурков. Фалеристика. Л., 1985, с. 10).

¹⁰ Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедения, с. 42.

¹¹ იხ., მაგალითად, Л. С. Гапоненко. Историческая наука в системе общественных наук.—В кн.: Историческая наука. Вопросы методологии. М., 1986, с. 11.

ბი: მათი „დამხმარეობა“ მეორე პლანზე გადადის; ზოგიერთი მათგანზე გამოდის საერთო კომპლექსიდან, მათ შორის, წყაროთმცოდნეობა, დოკუმენტთმცოდნეობა, არქივთმცოდნეობა, არქეოგრაფია და სხვა. ისინი ნხოლოდ ტრადიციის გამო ითვლებიან დამხმარედ; ხდება ამ დისციპლინების შემდგომი დიფერენციაცია და ინტეგრაცია¹², ე. ი. მიჯნების განუწყვეტელი გადაადგილება.

ეპიგრაფიკა, რომელიც პალეოგრაფიის შემადგენელ ნაწილად განიხილებოდა, ამჟამად მისგან დამოუკიდებელ სპეციალურ დარგად არის აღიარებული, განურჩევლად იმისა, თუ წყაროთა რომელ ტიპს მიაკუთვნებენ წარწერებს — ნივთიერს, წერილობითს, თუ მათ შორის გარდამავალს. რუსეთში ეპიგრაფიკის გამოყოფა პალეოგრაფიიდან, მეცნიერთა დაკვირვებით, უკვე რევოლუციამდე მოხდა და საბჭოთაურ ზანაში ის შემოვიდა როგორც დამხმარე ისტორიული დისციპლინა¹³. 1926 წ. გამოცემულ ნაშრომში ი. ჯავახიშვილი ეპიგრაფიკას პალეოგრაფიის შემადგენელ ნაწილად განიხილავდა¹⁴. ნინიშენლოვანმა წარმატებებმა წარწერების მოპოვება-შესწავლის დარგში განაპირობა თანდათან ეპიგრაფიკის მიერ პალეოგრაფიისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება¹⁵. ქართველი მეცნიერები წარწერებს უფრო ხშირად წერილობით წყაროებთან ერთად განიხილავენ¹⁶, თუმცა გამოთქმულია სხვა მოსაზრებებიც¹⁷.

ყურადღებას იქცევს კამათი ისეთი შედარებით ახალი დარგების ირგვლივ, რომლებიც შეისწავლიან წყაროთა სხვა გარდამავალ ტიპებს, მაგ., ნივთიერს, წერილობითსა და სახვითს შორის, კერძოდ,

12 Н. А. Соболева. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин. Историографический обзор за 1964—1978 гг. — ИОИ, 1979. М., 1980; В. И. Буганов, А. А. Зимин. О некоторых задачах специальных исторических дисциплин в изучении и издании письменных источников по истории русского средневековья. — ИСССР, 1980, № 1, с. 117—132; А. П. Пронштейн, И. Н. Данилевский. Вопросы теории и методики исторического исследования. М., 1986, с. 51—62.

13 М. П. Сотникова. Русская эпиграфика в советское время. — ВИД, III. Л., 1970; Эпиграфика. — СИЭ, т. 16. ზოგჯერ მას დამხმარე ისტორიულ-ფელოლოგიურ დისციპლინად განიხილავენ (СЭС. М., 1980, с. 1566).

14 ი. ჯავახიშვილი. ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. მეორე გამოცემა. თბ., 1949, გვ. 2.

15 ზ. ალექსიძე. ეპიგრაფიკა. — ქსე, ტ. 4, გვ. 165.

16 ვ. დონდუა. ე. თაყაიშვილი როგორც წყაროთმცოდნე და არქეოგრაფი. გვ. 163; რ. კიკნაძე. ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზნანი შარავანდედთანი“. თბ. 1975, გვ. 4.

17 Г. Г. Аласаниа. Классификация грузинских письменных исторических источников, с. 65; რ. კიკნაძე. მ. ჩხარტიშვილი. წყაროთმცოდნეობითი კვლევა საბჭოთა საქართველოში, გვ. 116.

ორდენებსა და მედლებს, დროშებს, გერბებს, ემბლემებს და სხვ. ახლო წარსულში ისინი ნივთიერ (იგივე არქეოლოგიურ) წყაროების შორის განიხილებოდა.

ფალერისტიკა (ლათ. phalerae. ტერმინი შემოიღო 1937 წ. ჩეხ-მა კოლექციონერმა ო. პილკმა), რომელიც შეისწავლის სამკერდე ნიშან-ჯილდოებს და საერთოდ, სამკერდე ნიშნებს, თავდაპირველად ნუმიზმატიკას განეკუთვნებოდა. მაგრამ XX ს-ის 70-იანი წლებისათვის გამოიყო როგორც დამხმარე ისტორიული დისციპლინა, მისი სტატუსის საკითხი ჯერჯერობით კვლავ სადავო რჩება. მეცნიერთა ნაწილი მას მიიჩნევს „დამოუკიდებელ დამხმარე“ დისციპლინად უკვე თავისი ქვედანაყოფებით — ზოგადი ფალერისტიკა, კერძო ფალერისტიკა და ფალერისტიკის ისტორიოგრაფია¹⁸; სხვები მიაკუთვნებენ პერალდიკას ან ემბლემატიკას¹⁹.

არ არის საბოლოოდ გადაჭრილი არც ვექსილოლოგიის საკითხი (ლათ. vexillum), მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ დარგს საკმაო ხნის ისტორია აქვს, რაზეც მიუთითებს თუნდაც 10—20-იან წწ. ტერმინ ალამთმცოდნეობის (რუს. знаменоведение) არსებობა²⁰, მეცნიერთა ნაწილი ვექსილოლოგიას დამხმარე ისტორიულ დისციპლინად მიიჩნევს. განოქმულია მოსაზრება მისი პერალდიკისადმი კუთვნილების შესახებაც. ამ უკანასკნელს ზოგჯერ ემბლემატიკასაც უწოდებენ. თუმცა არსებობს შეხედულება, რომ ემბლემატიკის ცნება, რომელიც გულისხმობს ბეჭდებზე, ალმებზე, ორდენებზე, მედლებზე, ქაღალდის ფულზე, ობლიგაციებზე და ა. შ. მოთავსებული ემბლემების შემსწავლელ დამხმარე ისტორიულ დისციპლინას²¹, შედარებით ვიწროა.

მიუხედავად იმისა, რომ პერალდიკას XIX ს-ის შუა წლებში ეყრება საფუძველი, მისი ერთიანი განსაზღვრება ჯერ კიდევ არ არის შემუშავებული²².

¹⁸ Г. Бурков. Фалеристика, с. 10, 14.

¹⁹ Г. В. Вилинбахов. Некоторые проблемы соотношения старых и новых вспомогательных исторических дисциплин (геральдика, вексиллология, фалеристика). — «Актуальные проблемы источниковедения. и спец. исторических дисциплин». Тезисы докладов. М., 1983, с. 169—170.

²⁰ იქვე, გვ. 170.

²¹ Е. И. Каменцева. Основные проблемы советской эмблематики. — СА, 1970, № 1, с. 37.

²² В. И. Стрельский. Геральдика и сфрагистика в научной работе историков по материалам украинских архивов и других научных учреждений. — ВА, 1963, № 2, с. 31; Н. А. Соболева. О тенденциях развития спец. исторических дисциплин, с. 233; ამჟამად პერალდიკის ისტორია თანმიმდევრულად შეისწავლება (Н. А. Соболева. Российская городская и областная ге-

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია წინადადება, ჰერალდიკის ფარგლებში, რომელიც უმთავრესად გერბებს ემზადებდა გერბთმცოდნეობის გარდა, ემბლემატიკის, ფალერისტიკის, უნიფორმათმცოდნეობის, ექსილოლოგიის გაერთიანების შესახებ. ასეთი კომპლექსური ჰერალდიკა, ამ მოსაზრების ავტორის თანახმად, შეისწავლის პირობით ნიშნებს, ანუ იმ სიმბოლური ნიშნების სისტემას — ინფორმაციის დაგროვების, შენახვის, გადაცემის საშუალებას, რომელიც წარმოადგენს სოციალურ სისტემებსა და ინდივიდებს²³.

თუ თავის დროზე ა. ზომინი გამოდიოდა წინადადებით, რომ ფილატელია კოლექციონერთა გატაცებიდან გადაქცეულიყო ნეოგრაფიის სამეცნიერო განყოფილებად²⁴, ამჟამად მეცნიერთა ნაწილის აზრით, ფილატელისტიკა ცალკე დარგია. იგი შეისწავლის ისეთ საინტერესო ისტორიულ წყაროს, როგორიც არის მარკები, რომლებიც ასახავენ სახელმწიფო წყობაში და გეოგრაფიულ რუკაზე მომხდარ მნიშვნელოვან ცვლილებებს²⁵.

გაფართოვდა და დაზუსტდა ნუმისმატიკის (ბერძ. nomisma — მონეტა) საზღვრები. თუ პირველად მას ეფუძნებოდა მონეტათა კოლექციონირება და მათი გარეგნული მონაცემების შესწავლა, ზოლო რაც შეეხება ფულად სისტემებს და მათ ისტორიას, ისინი მეტროლოგიის სფეროს შეადგენდა²⁶, მონეტების კვლევის ზერხების სრულყოფას მოჰყვა მიჯნების გადაადგილება და ნუმისმატიკაში ყველა იმ საკითხის მოქცევა, რომლებიც ფულსა და ფულად სისტემებს ეხება²⁷. ამგვარად, ნუმისმატიკა გამოყოფო მეტროლოგიას, ერთ-ერთ ისტორიულ დისციპლინას, რომელსაც საზომთა სისტემის შესწავლა ევალებდა²⁸.

რალდკა XVIII—XIX вв. М., 1981. აქ დახასიათებულია გერბების გამოსახულებათა სიუჟეტები, მოცემულია მათი კლასიფიკაცია. რეცენზია ამ ნაშრომზე იხ.: П. А. Шорин. — СА, 1982, № 4); გ. არახამია. ჰერალდიკა. — ქსე, ტ. 11.

23 Г. В. Вилинбахов. Некоторые проблемы соотношения старых и новых исторических дисциплин, с. 172.

24 В. М. Панеях. Вспомогательные исторические дисциплины в научном наследии А. А. Зимина. — ВИД, XIV, Л., 1983, с. 129; А. А. Зимин. Вспомогательные исторические дисциплины, с. 128.

25 Л. Л. Лепешинский. Филателия и история. — ВИ, 1966, № 3.

26 ი. ჭავჭავიძე. ქართული საფას-საზომთმცოდნეობა ანუ ნუმისმატიკა-მეტროლოგია. თბ., 1925.

27 В. Л. Янин. К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников по истории русского средневековья. — ИСССР, 1973, № 3.

28 გ. დუნდუა. ნუმისმატიკა. — ქსე, ტ. 7, გვ. 487; გ. ჯაფარიძე. მეტროლოგია. — ქსე, ტ. 6, გვ. 607; К. П. Широков. Метрология. — БСЭ, изд. 3-е, т. 16, с. 171.

გარდა ამისა, ნუმისმატიკაში ჩამოყალიბდა სპეციალური ისტორიული დისციპლინა ბონისტიკა (ფრ. bonistique), რომელიც შესწავლის ქალაქის ფულს და ბონებს როგორც ისტორიულ წყაროს²⁹.

ეპიგრაფიკის და ნუმისმატიკის გარდა დამოუკიდებლობა მოიპოვეს სფრაგისტიკამ, მეტროლოგიამ, რომლებიც გარკვეულ ეტაპზე აგრეთვე არქეოლოგიის დამხმარე დისციპლინებად ითვლებოდა³⁰.

თუ ადრე სფრაგისტიკა (ბერძ. sphragis — ბეჭედი) სააქტო წყაროთმცოდნეობის აუცილებელ ნაწილად იყო მიჩნეული და აღნიშნული იყო, რომ იგი ისტორიის დამხმარე დისციპლინაა არა უშუალოდ, არამედ დიპლომატიკის მეშვეობით, ამჟამად არქეოლოგიურ გათხრებში საბეჭდავების დიდი რაოდენობით მოპოვებამ და მათი კვლევის ხერხების სრულყოფამ სპეციალისტებს მისცა საშუალება დაესვათ საკითხი სფრაგისტიკის დამოუკიდებლობის შესახებ³¹. ამ შეხედულების მომხრე იყო ჯერ კიდევ 1899 წ. ნ. ლიხაჩოვი, რომელიც ბეჭედს პირველ რიგში განიხილავდა როგორც დამოუკიდებელ ისტორიულ წყაროს³².

მთლად ნათელი არ არის დიპლომატიკის საკითხი. თუ ერთი მხრივ, მას იხსენიებენ ერთ დონეზე წყაროთმცოდნეობასთან ერთად და აღნიშნავენ მათ მჭიდრო კავშირს, რომელიც, მკვლევართა აზრით, განსაკუთრებით შეიმჩნევა ომის შემდგომ წლებში³³, მეორე მხრივ, მიიჩნევენ წყაროთმცოდნეობითი ციკლის სპეციალურ დისციპლინად, როგორც შესწავლის ობიექტის, ასევე მეთოდის თვალსაზრისით³⁴, ანდა მის შემადგენელ ნაწილად³⁵.

29 Д. Б. Шелов. Нумизматика. — БСЭ, изд. 3-е, т. 18, с. 149.

30 В. Л. Янин. Успехи и проблемы изучения вспомогательных дисциплин русской истории (нумизматика, сфрагистика, эпиграфика, весовая метрология). — АЕ за 1969 г. М., 1971, с. 200.

31 В. Л. Янин. Изучение древнерусских вислых печатей. — ВИД, I, Л., 1968.

32 Н. А. Соболева. О методике изучения сфрагистического материала. — ВИД, VIII, Л., 1976, с. 135; ა. ბაქრაძე, ქ. ჯავახიშვილი. სფრაგისტიკა. — სსე, ტ. 9, გვ. 620—621.

33 А. И. Копанев. Советская дипломатика. — ВИД, I, Л., 1968.

34 М. Н. Тихомиров. Об охране и изучении письменных богатств нашей страны. — ВИ, 1961, № 4, с. 67; он же. Источниковедение истории СССР, с. 14; Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедения, с. 52—53 და სხვ.

35 С. М. Каштанов. Очерки русской дипломатики. М., 1970, с. 10—13.

თუ ერთ შემთხვევაში დიპლომატიკის შესწავლის ობიექტად წინეულია მხოლოდ სააქტო წყაროები (ს. კაშტანოვი), მეცნიერული წილი მას აკუთვნებს ყოველგვარ დოკუმენტურ, ე. ი. არათხრობით წყაროს³⁶. განაოთქვა მოსაზრება, რომ ასეთ კამათს საერთოდ არა აქვს აზრი, ხაზი გაესვა ყველა შემთხვევაში დიპლომატიკისა და დოკუმენტმცოდნეობის სიახლოვეს³⁷. ვ. ფარსობინს დიპლომატიკა ფორმულარის შემსწავლელ დისციპლინად მიაჩნია და ფიქრობს, რომ ან დისციპლინამ ყველანაირი წერილობითი ძეგლი უნდა შეისწავლოს ფორმულარის თვალსაზრისით³⁸. ყველა აქ განხილული შეხედულების მიხედვით, დიპლომატიკა მთლიანად წყარომცოდნეობის ფარგლებში თავსდება.

ჩვენს მიერ ზემოთ ნახსენებ ყველა დარგში ორი ძირითადი მიმართულება იკუთვნება: სპეციალური წყარომცოდნეობითი და ისტორიული, რომელიც შეისწავლის ამა თუ იმ სახის წყაროთა ისტორიას. თუ, მაგალითად, ნუმისმატიკის საბოლოო მიზნად მივიჩნევთ ფულადი სისტემებისა და ფულის მიმოქცევის შესწავლას, აღნიშნული სფერო უფრო მეტად ისტორიულია, ვიდრე წყარომცოდნეობითი. ამავე დროს არ იქნება სწორი ზელოვნურად მისი ჩამოცილება შესწავლის ობიექტიდან, რომლის კვლევა მის გარეშე ვერც იქნება სრულყოფილი. ამიტომ წყარომცოდნეობას ევალება თითოეული ტიპის, გვარის და სახის წყაროების ისტორიის, მათი განვითარების შესწავლაც, ისევე, როგორც ევალება ეს ისტორიას. ამდენად, ეს სფერო კვლავ საზიაროა ისტორიასა და წყარომცოდნეობას შორის.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია რომ საკითხები, რომლებიც დამხმარე დისციპლინათა ფარგლებში წყდება, თანდათან კარგავენ ისტორიულს და იძენენ დანაშაულებელ წყარომცოდნეობით მნიშვნელობას.

წყარომცოდნეობასთან მიმართების თვალსაზრისით ე. წ. „დამხმარე“ დისციპლინათა რამდენიმე რიგი შეიძლება გამოიყოს³⁹. ესენია პირველ რიგში ის დისციპლინები, რომლებიც მთლიანად წყაროთა ამა თუ იმ ტიპის, გვარის ან სახეთა შესწავლას ემსახურება. მაგ., არქე-

³⁶ Т. И. Абашидзе, Об изучении средневековых персидских документов. — «Актуальные проблемы изучения и издания письменных исторических источников». Тезисы докладов. Тбилиси, 1982, с. 4—5.

³⁷ В. И. Буганов, А. А. Зимин. О некоторых задачах спец. исторических дисциплин в изучении и издании письменных источников, с. 127.

³⁸ В. В. Фарсобиин. Источниковедение и его метод, с. 48.

³⁹ შტრ. Л. Е. Шепелев. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины, с. 15.

ოლოგიური წყაროთმცოდნეობა, ლინგვისტური წყაროთმცოდნეობა, ეთნოგრაფიული წყაროთმცოდნეობა, ეპიგრაფიკა (შეისწავლის წარწერებს), პაპიროლოგია (სწავლობს პაპირუსზე შესრულებულ ნაწერს), ტორევეტიკა (ჰედურ ხელოვნებას), სტრავსტიკა (ბეჭდებს), ნუმიზმატიკა (მონეტებს), ბონისტიკა (ქალაქის ფულს), ჰერალდიკა (გერბებს), ფალერისტიკა (ორდენებს, მედლებს), ვექსილოლოგია (დროშებს), ემბლემატიკა, ფილატელისტიკა, დიპლომატიკა, სააქტო წყაროთმცოდნეობა, დოკუმენტთმცოდნეობა, ლეტოპისევედენიე (მატიანეებს), ეპისტოლოგრაფია (წერილებს), მემუარისტიკა და ა. შ.

ან ტიპის დისციპლინები თავისი საგნითა და ამოცანებით თითქმის მთლიანად თავსდება წყაროთმცოდნეობის ფარგლებში. ამიტომ მათ წყაროთმცოდნეობითი ციკლის სპეციალურ დისციპლინებს ან სპეციალურ წყაროთმცოდნეობით დისციპლინებს უწოდებენ. წყაროთმცოდნეობას კონკრეტული წყაროების შესწავლის და ამ გზითა და ამ მიზნით კვლევის მეთოდებისა და ხერხების შემუშავების გარდა, როგორც აღინიშნა, ევალება წყაროთა ცალკეული ტიპების, გვარებისა და სახეების ყოველმხრივი ისტორიის შესწავლა. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ ისტორიული წყაროთმცოდნეობის ამოცანაა ყოველგვარი ტიპისა და სახის წყაროთა კვლევა და ამ შესწავლის შედეგების განზოგადება და სინთეზი⁴⁰.

მეორე რიგის დისციპლინებად ჩაითვლებიან ისინი, რომლებიც სხვადასხვა კუთხით შეისწავლიან ისტორიულ წყაროებს. თავისი ამოცანებით ესენიც ძირითადად თავსდება წყაროთმცოდნეობის ფარგლებში ან ნჭიდრო კავშირშია მასთან, რომლის ამოცანები ჩვენ გვესმის როგორც ისტორიულ წყაროთა გამოვლენა, გამოსაცემად მომზადება და ყოველმხრივი შესწავლა-შეფასება. ამ დისციპლინებს განეკუთვნება არქივთმცოდნეობა და ტექსტოლოგია. აქვე პირობითად ნოვათაესებთ პალეოგრაფიას და მის განშტოებას ფილიგრაანოლოგიას (შეისწავლის ჰვირნიშნებს): თუმცა ეს ორი სპეციალური დისციპლინა შეიძლება ალბათ პირველ რიგშიც მოთავსდეს, თუ დამოუკიდებელ ისტორიულ წყაროდ მივიჩნევთ დამწერლობას თავისთავად და ჰვირნიშანს⁴¹.

40 В. Л. Янин. К проблеме интеграции в изучении вещественных и письменных источников. с. 21.

41 С. А. Клепиков. Новые работы в области филигранологии. — ПИ, т. IV. М.-Л., 1956, с. 312—337; В. Н. Щепкин. М. В. Щепкина. Палеографическое значение водяных знаков. — ПИ, т. VI. М.-Л., 1958, с. 325—347.; რ. პატარაძე. ჰვირნიშანი „სამი მთვარე“ XVII—XVIII სს. ქართულ ხელნაწერებში. — პალეოგრაფიული ძიებანი, II, 1969, გვ. 51. А. П. Пронштейн, И. Н. Данилевский. Вопросы теории и методики исторического исследования. М., 1985, с. 55.

როგორც უკვე აღინიშნა, მეცნიერთა ნაწილს მიაჩნია, რომ თომცოდნეობას ევალება აგრეთვე წერილობითი წყაროების გამო-
საცემად მომზადება, ხოლო თვით გამოცემა, ანუ საედიციო პრაქტი-
კა, მისი გამოყენებითი ფუნქციაა⁴². ამგვარად, წყაროთმცოდნეობის
ფარგლებში უნდა იქნეს განხილული არქეოგრაფიაც.

ამასთანავე წყაროთმცოდნე ყველა დანარჩენ ისტორიულ დის-
ციპლინას ემყარება — ისტორიულ გეოგრაფიას, ქრონოლოგიას,
მეტროლოგიას, გენეალოგიას, ტოპონიმიკას, ონომასტიკას და სხვ.
ყველა მათგანი შექმნილია და ვითარდება ისტორიულ წყაროებზე
დაყრდნობით და მათთან მჭიდრო კავშირში⁴³. მაგრამ მათ განვითარ-
ებაზე არ არის დამოკიდებული ამა თუ იმ სახის წყაროს შესწავ-
ლის მეთოდების სრულყოფა. ამდენად, თუ შევინარჩუნებთ ბირო-
ბითად ტერმინს „დანხმარე“, ეს დისციპლინები დამხმარე არიან ის-
ტორიული მეცნიერების და არა უშუალოდ წყაროთმცოდნეობის მი-
მართ. ამავე სტადიაში ისტორიული დისციპლინების გარდა, წყაროთ-
მცოდნე ითვალისწინებს საბუნებისმეტყველო დარგების მიღწევებს.
აქტუალურია ამაყმად წყაროთმცოდნეობაში მათემატიკის გამოყენება.
და ეს ბუნებრივიც არის, ვინაიდან, როგორც გერმანელი მეცნიერი
მ. პლანკი შენიშნავდა, „მეცნიერება შინაგანად ერთი მთლიანია“⁴⁴.

შევაჩერებთ ყურადღებას დისციპლინათა კიდევ ერთ წყებაზე,
რომლებიც სპეციალურად შეისწავლიან წერილობით წყაროთა ერთ-
ერთ თავისებურ ქვესახეს — წიგნს. ესენია წიგნთმცოდნეობა და კო-
დიკოლოგია.

წიგნთმცოდნეობა ერთ-ერთი უძველესი დარგია, რომელსაც სა-
ფუძველი ჩაეყარა ევროპაში ჯერ კიდევ XVII ს-ში⁴⁵. რუსულ ნეც-
ნიერებაში აღნიშნული ტერმინი (книговедение) ვ. ანასტასევიჩმა
შემოიტანა 1820 წ. ბიბლიოგრაფიის მნიშვნელობით. უკანასკნელი
შემდგომში დავიწროვდა და შევიდა წიგნთმცოდნეობის შემადგენ-
ლობაში⁴⁶.

42 რ. კიკნაძე. წყაროთმცოდნეობითი კვლევა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტო-
რიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში, გვ. 159; მისივე ისტო-
რიული მეცნიერების განვითარების ზოგიერთი ასპექტი საქართველოში, გვ. 179.

43 იხ. მაგ.: М. Е. Бычкова. Генеалогия в советской исторической ли-
тературе. — ВИД, VII. Л., 1976; она же. Некоторые задачи генеалогиче-
ского исследования. — ВИД, XIV. Л., 1983; А. П. Проиштейн, И. Н.
Данилевский. Вопросы теории и методики исторического исследования,
с. 66—114.

44 М. Планк. Единство физической картины мира. М., 1966. с. 183.

45 А. Г. Фомин. Книговедение как наука. История и современное сос-
тояние. Л., 1931.

46 Э. К. Беспалова. А. М. Ловягин — теоретик книжного дела и

ამეამად კომპლექსური დისციპლინა წიგნთმცოდნეობა აერთიანებს წიგნის შესწავლის ყველა დარგს, ნათ შორის, ბიბლიოგრაფიკულ მცოდნეობას, ბიბლიოგრაფიკულ მცოდნეობას, ბიბლიოპედაგოგიას (შეისწავლის წიგნის ყდის ევოლუციას), შრიფტთმცოდნეობას და სხვ⁴⁷. წიგნს იკვლევენ სხვადასხვა კუთხით — ინფორმაციისა და სემიოტიკის თვალსაზრისით, სისტემაში წიგნი — მკითხველი და სხვ⁴⁸. განიხილება მისი გავრცელების გზები, ვაჭრობის ფორმები. წიგნთმცოდნეობაში შეაქვთ აგრეთვე კულტურისა და სახალხო მეურნეობის იმ დარგების შესწავლაც, რომლებიც უზრუნველყოფენ ამ პროცესებს.

როგორც ვხედავთ, წიგნთმცოდნეობის ასეთი ფართო ვაგება სცილდება საკუთრივ წყაროთმცოდნეობით ფარგლებს და ერთგვარი დამაკავშირებელი რგოლი ხდება წყაროთმცოდნეობასა და ისტორიულ მეცნიერებას შორის.

ჩვეულებრივ, წიგნთმცოდნეობის განაარტებაში აღნიშნულია, რომ იგი შეისწავლის ნაბეჭდი ნაწარმოების შექმნის, შენახვის, გავრცელებისა და გამოყენების პროცესებს, თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში დაზუსტებულია, რომ ამ დარგში კვლევა ორი ხაზით წარიმართება: ხელნაწერ წიგნთა და განოცემულ წიგნთა ისტორიის კვლევის მიმართულებით⁴⁹. ასეთი შეხედულების თანახმად, წიგნთმცოდნეობის შემადგენელი ნაწილი ხდება კოდიკოლოგია, ანუ სპეციალური წყაროთმცოდნეობითი სამეცნიერო დისციპლინა. რომელიც იკვლევს ხელნაწერი წიგნის შექმნის, შენახვის, გავრცელებისა და გამოყენების პროცესებს. მასვე ევალება გადამწერთა სოციალური და პროფესიული შემადგენლობის შესწავლაც.

აღიშნულ დარგს (ლათ. codex) საფუძველი ჩაეყარა XX ს-ის 40-იანი წლების დასასრულს ბელგიელი, იტალიელი და ფრანგი მეცნიერების გამოკვლევებში. მსგავს ტერმინს (ხელნაწერთმცოდნეობა —

библиографии, с. 26—37; Т. Д. Крымова. Общекигovedческие проблемы в трудах Е. И. Шамурина. — В кн.: Проблемы книговедения и истории книги. М., 1985.

47 Коллектив авторов под ред. Н. М. Сикорского. Книговедение. — Книговедение. ЭС, 1982, с. 254; Н. М. Сикорский, И. Е. Баренбаум, А. И. Барсук. Книговедение. — БСЭ, 3-е изд., т. 12, с. 337.

48 С. Я. Фокин. Монография — важнейший источник научно-технической информации. — В кн.: Теория и практика НТИ. Материалы семинара. М., 1980; А. И. Барсук. Книговедение и современные информационные теории; И. Е. Баренбаум. Система «книга—читатель» и некоторые актуальные задачи советского книговедения. — В кн.: Актуальные проблемы книговедения. М., 1976; М. Червинский. Система книги; Т. Зберский. Семiotика книги. М., 1981.

49 Книговедение. ЭС, с. 254.

Handschriftenkunde) პალეოგრაფიის ფარგლებში უკვე იყენებდნენ გერმანელი მეცნიერები. ფრანგი მეცნიერი ფრანსუა მაზე ამ დარგის მიწარტ იყენებდა ტერმინს ხელნაწერთა არქეოლოგია⁵⁰.

ერთ დროს პალეოგრაფიაში, პალეოგრაფიის, დიპლომატიკისა და ტექსტოლოგიის შესაყარზე ჩასახული კოდიკოლოგია⁵¹ ამჟამად თვით არის დიფერენცირებული. გამოთქმულია წინადადება კოდიკოლოგიის ფარგლებში დამოუკიდებელი დისციპლინის — შუა საუკუნეების ხელნაწერთა არქივისტიკის — გამოყოფის შესახებ⁵². გარდა ამისა, გამოირჩევა სხვადასხვა სახის კრებულების შემსწავლელი განყოფილებები. მაგ., თხრობითი ძეგლების, რომელთაც ისტორიკოსების გარდა ლიტერატურათმცოდნეები იკვლევენ, აგრეთვე აქტების, საკანონმდებლო კრებულების და სხვ.⁵³

მეცნიერების სწრაფი განვითარების პირობებში ახალი დარგები დისციპლინათა მიჯნებზე იქმნება. ფ. ენგელსი მიუთითებდა, რომ მეცნიერებაში ყველაზე მეტი წარმატება სწორედ სხვადასხვა ცოდნის შენების წერტილებშია მოსალოდნელი⁵⁴. ეს ახალი დისციპლინები აახლოებენ არა მარტო მომიჯნავე დარგებს, არაჲდ საზოგადოებათმცოდნეობასა და ბუნებისმეტყველებასაც. ახალ დარგებს შორის არის მეცნიერებები, რომელთაც ევალებათ ისტორიულ ძეგლთა შენახვა, მოვლა, რესტავრაცია, მათი საინფორმაციო პოტენციის გამოვლენა.

აქ პირველ რიგში უნდა ვახსენოთ ძეგლთმცოდნეობა — დისციპლინა, რომელზეც ამჟამად ყალიბდება და რომელიც მიჩნეულია ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა შემსწავლელ კომპლექსურ მეცნიერებად. აღნიშნული დარგი იკვლევს ისტორიულ ძეგლებს, როგორც ბუნებრივ გარემოსა და საბადო-საპარკო ხელოვნების, ასევე სამუზეუმო სისტემებში, იკვლევს მათი შექმნის მიზეზებს, სოციალურ ფუნქციას, ინფორმაციულ ღირებულებას შესაბამის ისტორიულ კონტექსტში, მათი მოვლა-პატრონობის საკითხებს⁵⁵.

⁵⁰ И. Н. Лебедева. Кодикология — наука о рукописных книгах. — ВИД, IV. Л., 1972, с. 66—77; В. Н. Автукратов. Архивоведение в кругу других областей знания. — СА, 1973, № 2, с. 50.

⁵¹ Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедения, с. 61; он же. Русская палеография и другие вспомогательные исторические дисциплины. — В кн.: Проблемы палеографии и кодикологии в СССР. М., 1974, с. 28.

⁵² ეს აზრი გამოთქვა ფრანგმა მეცნიერმა ჟილბერ უიმ 1958 წ. (И. Н. Лебедева. Кодикология—наука о рукописных книгах, с. 70).

⁵³ В. И. Буганов, А. А. Зими. О некоторых задачах специальных исторических дисциплин, с. 126.

⁵⁴ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 20, с. 607.

⁵⁵ Памятниковедение. Теория, методология, практика. М., 1986.

ნიშნებისა და ნიშნების სისტემის შემსწავლელი ერთ-ერთი ველესი დარგის, სემიოტიკის აღორძინებამ ინტეგრაციის ახალი პექტივები დასახა. სემიოტიკას, რომელსაც ობიექტი ყველა დარგში ექებნება, — მათემატიკაში, ხელოვნებაში, არქიტექტურაში, ბიოლოგიაში, მედიცინაში, კიბერნეტიკაში, ენაში, ლიტერატურაში და სხვ. — ყველაზე მეტად აქვს თითოეულ მათგანში საერთო კანონზომიერებების გამოვლენის უნარი⁵⁶. ისტორიულ წყაროთა ნიშნების ფუნქციის ყურადღება მიაქცია ს. შმიდტმა⁵⁷. წყაროსადმი სემიოტიკური მიდგომის საჭიროებას ხაზი გაესვა წყაროთმცოდნეთა III საკავშირო კონფერენციაზე⁵⁸. ისტორიულ ძეგლთა ამ კუთხით კვლევა მათი საინფორმაციო პოტენციის გახსნის დიდ შესაძლებლობებს იძლევა. ამ გზით ზუსტდება სხვადასხვა სახის დამახასიათებელი ნიშნები და ცნებები⁵⁹.

ვიდრე დისციპლინათა მეორე რიგის დახასიათებაზე გადავიდოდეთ, განვიხილავთ პირველი რიგის დისციპლინებთან მათი ურთიერთობის ზოგიერთ მომენტს. როგორც პალეოგრაფიისა და ფილიტრაფიის მაგალითზე შევნიშნეთ, საზღვარი სპეციალური დისციპლინების პირველ ორ რიგს შორს მუდმივად მოძრავია. მეორე რიგის ფარგლებში წარმოქმნილი პრობლემები განვითარების შედეგად ყალიბდებიან დისციპლინებად, რომლებიც ზოგჯერ პირველში გადაინაცვლებენ. ასეთი მოძრაობა კანონზომიერად განაპირობებს მათ შორის დამაკავშირებელი რგოლების არსებობას. ერთ-ერთი მათგანია, მაგალითად, დოკუმენტმცოდნეობა.

ტერმინი დოკუმენტმცოდნეობა არც ისე დიდი ხნის წინ გაჩნდა შედარებით ახალი სამეცნიერო დისციპლინის აღსანიშნავად, რომელიც თავდაპირველად არქივმცოდნეობის წიაღში ჩაისახა. დოკუმენტმცოდნეობა შეისწავლის როგორც ცალკეულ დოკუმენტებს, ასევე დოკუმენტაციის სისტემებს, მათი წარმოქმნის კანონზომიერებებს, შედგენისა და მიმოქცევის წესებს. ამ დისციპლინას უფრო მეტად

⁵⁶ А. А. Ветров. Семиотика и ее основные проблемы. М., 1968; В. В. Иванов. Очерки по истории семиотики в СССР. М., 1976; Предмет семиотики. Теоретические и практические проблемы взаимодействия средств массовых коммуникаций. М., 1975; Е. Н. Иванов. Знаки. Символы. Языки. М., 1983, изд. 2-е; Семиотика и проблемы коммуникации. Ереван, 1981.

⁵⁷ С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения, с. 37.

⁵⁸ მ. ივანოვის გამოსვლა (Материалы дискуссии.—Проблемы источниковедения истории СССР и спец. исторических дисциплин, с. 191).

⁵⁹ მაგალითად, იძლევა „მატერული ლიტერატურის“ ცნების განსაზღვრების შესაძლებლობას (Ю. С. Степанов. В мире семиотики; Ц. Тодоров. Понятие литературы. — В кн.: Семиотика. М., 1983, с. 369).

პრაქტიკული დანიშნულება აქვს⁶⁰. ის არ ისახავს მიზნად, მაგალითად, დოკუმენტის საინფორმაციო პოტენციის სრულად გამოვლენას, მისი ცნობების სანდოობის დადგენას. ამავე დროს ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ დოკუმენტმცოდნეობას დოკუმენტის ფორმალური ნიშნების გამოვლენასთან ერთად ევალება მისი "შინაარსის" შესწავლა⁶¹.

დოკუმენტმცოდნეობა იკვლევს თანამედროვე მოქმედ დოკუმენტებს. ამავე დროს, ყველა სხვა წყაროსთან ერთად თანამედროვე დოკუმენტებსაც სწავლობს წყაროთმცოდნეობა.

ო. მედუშევსკაიას აზრით, საჭირო არ არის საგანგებოდ ვამტკიცოთ, რომ აუცილებელია წყაროთმცოდნეობითი კვლევის ხერხების მთელი არსენალის გამოყენება წყაროთა ყველა კატეგორიის, მათ შორის, თანამედროვე დოკუმენტთა მიმართ⁶².

მკვლევრები ყურადღებას ამახვილებენ ისტორიზმის პრინციპზე, როგორც დოკუმენტმცოდნეობის ძირითად საფუძველზე, ხაზს უსვამენ დოკუმენტთა უნიფიკაციის თვისებებს, რაც ორი ფორმით ვლინდება, ერთი მხრივ, ევოლუციის ბუნებრივი, სტიქიური ტენდენციებით და, მეორე მხრივ შეგნებული მოღვაწეობით, აღნიშნავენ აგრეთვე წყაროთა ან სახის ძლიერ მიდრეკილებას მრავალფეროვნებისაკენ, რასაც დოკუმენტთა „მარაოსებურ ევოლუციას“ უწოდებენ⁶³.

ამჟამად დოკუმენტმცოდნეობის ფარგლებში შეინიშნება ახალ მიმართულებათა გამოკვეთა. კერძოდ, სწრაფად ვითარდება დოკუმენტური სისტემატიკა, რომელსაც ევალება დოკუმენტთა საერთო მასიდან მათი სისტემების გამოყოფის მეცნიერული კრიტერიუმების

⁶⁰ В. Д. Банасюкевич, А. В. Елпатьевский. Первый стандарт на терминологию делопроизводства и архивного дела. — СА, 1971, № 5, с. 51; А. А. Кузин, Т. В. Кузнецова, Я. З. Лившиц, К. И. Рудельсон. Вопросы документоведения и архивоведения в трудах К. Г. Митяева.— СА, 1972, № 2, с. 51—55. კ. მიტაევს დიდი დამსახურება მიუძღვის აღნიშნული დარგის განვითარებაში. ჯერ კიდევ 40-იან წლებში ის აღნიშნავდა ახალი დისციპლინის, დოკუმენტმცოდნეობის შექმნის ფაქტს და იმასაც, რომ მთავარი ყურადღება ეთმობოდა წერილობით დოკუმენტებს, ხოლო საკმარისად არ იყო შესწავლილი სახეითი, ბგერითი და სხვა დოკუმენტური მასალები (К. Г. Митяев. Теория и практика архивного дела. М., 1946, с. 18; он же. Документоведение, его задачи и перспективы развития.—ВА, 1964, № 2).

⁶¹ М. П. Илюшенко. О социальной функции документов. — ТМГИАИ, т. 29, М., 1972, с. 202.

⁶² О. М. Медушевская. Новая советская литература по источниковедению. — ВИ, 1973, № 9, с. 146.

⁶³ А. Н. Сокова. Принцип историзма в документоведении. — СА, 1981, № 4, с. 28.

შემუშავება. ასევე ვითარდება დოკუმენტთა უნიფიკაციისა და სტანდარტიზაციის, დოკუმენტური ლინგვისტიკის⁶⁴ მიმართულებების განხილვა სხვ. რამდენად სიცოცხლისუნარიანი და საჭირო აღმოჩნდება კვლევის ეს მიმართულებანი, ამას მათი შემდგომი განვითარება აჩვენებს.

ზოგიერთ შემთხვევაში დისციპლინათა დიფერენციაცია დროის გამოცდას ვერ უძლებს. მაგალითად, უშედევოდ დამთავრდა XIX ს-ში საკანონმდებლო საქმის წარმოებაში სპეციალური საკანცელარიო განყოფილების (письмоводство) შექმნის ცდა, როდესაც საკუთრივ საქმისწარმოებას დარჩა მხოლოდ მისი პრაქტიკული მხარე — საქმისწარმოების მოწესრიგება⁶⁵. შემდგომში საქმისწარმოების გართულებამ გამოიწვია ის, რომ ხშირ შემთხვევაში იგი არ ასრულებდა თავის თავდაპირველ დანიშნულებას. ამჟამად კი გამოთქმულია წინადადება იმის თაობაზე, რომ ერთგვარად მოძველებული ცნება „საქმისწარმოება“ შეცვალოს გამოთქმამ „დოკუმენტური უზრუნველყოფა“, რაც ამავე წინადადების ავტორის განმარტებით, ის პრაქტიკული საქმიანობაა, რომელსაც იკვლევს დოკუმენტმცოდნეობა⁶⁶. მისი მოვალეობაა ამა თუ იმ ორგანიზაციის საქმიანობისათვის აუცილებელ დოკუმენტთა უნიფიცირებული ფორმების გამოვლენა-შესწავლა, რაც გულისხმობს მათ რეგისტრაციას, აღრიცხვას, შენახვასა და მოძებნას წათი მოქმედების პერიოდში, დავალებათა შესრულების კონტროლს და ა. შ. „დოკუმენტირება“ კი იგივე საქმისწარმოების ის ნაწილია, რომელიც დაკავშირებულია დოკუმენტის შექმნის პროცესთან⁶⁷. ამავე დროს გამოთქმულია მოსაზრება, რომ დაუშვებელია ცნებების — „საქმისწარმოება“, „დოკუმენტირება“, „დოკუმენტმცოდნეობა“ — ერთმანეთში არევა⁶⁸.

64 А. Н. Сокова. Современные исследования в области документоведения. — СА, 1978, № 4, с. 42; А. С. Красавин. ЕГСД и вопросы советского документоведения. — СА, 1985, № 2, с. 32.

65 К. Г. Митяев, Е. К. Митяева. Административная документация (делопроизводство) в советских учреждениях. Ташкент, 1968.

66 А. Н. Сокова. Современные исследования в области документоведения, с. 45; Г. Г. Воробьев. Документалистика и ее отношение к сопредельным научным дисциплинам. — СА, 1973, № 3, с. 10—17.

67 Я. З. Лившиц. Документоведение как научная дисциплина. — СА, 1973, № 6, с. 18.

68 იქვე; დოკუმენტმცოდნეობის დარგში ტერმინოლოგიის მოწესრიგების საჭიროებაზე მითითებდნენ ი. ლევიტი და დ. სოლსკი (Я. З. Лившиц, Д. И. Сокольский. Некоторые вопросы терминологии в области документоведения. — СА, 1969, № 1).

დოკუმენტმცოდნეობის მომიჯნავეა სხვა ახალი დისციპლინები — დოკუმენტალისტიკა, ინფორმატიკა⁶⁹. თითოეული მათგანის მათგან მოყალიბების პროცესშია. ზუსტდება მათი ამოცანები, იკვეთება მიჯნები. აქ ჯერ კიდევ არ არის გადალახული ტერმინოლოგიური უთანხმოება, რაც ართულებს მათ შესახებ მსჯელობას⁷⁰. აღნიშნული დისციპლინები რთული შედგენილობისაა, რაზედაც ის ფაქტიც მიუთითებს, რომ მათ სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები ემსახურებიან — კიბერნეტიკოსები, ბიბლიოთეკის მუშაკები, არქივისტები, მუზეუმთმცოდნეები, ორგტექნიკოსები, ორგდამპროექტებლები და სხვ. დოკუმენტალისტიკამ და ინფორმატიკამ განვითარების გარკვეული გზა განვლეს. თითოეული მათგანი თანდათან იცვლიდა სტატუსს, ამოცანებსა და მიზნებს. მთელი რიგი საკითხებისა ანუამადაც იწვევს კამათს მეცნიერთა შორის, მათ შეხების წერტილები აქვთ წყაროთმცოდნეობასთან და ნაწილობრივ იმავე ამოცანების გადაწყვეტას ემსახურებიან. ამდენად, მათ წარმატებებზე გარკვეულწილად დამოკიდებულია წყაროთმცოდნეობის პროგრესიც.

ტერმინი ინფორმატიკა საბჭოურ მეცნიერებაში შემოვიდა 1966 წ. მას განმარტავენ როგორც დისციპლინას, რომელიც სწავლობს სამეცნიერო ინფორმაციის სტრუქტურას და საერთო თვისებებს, აგრეთვე იკვლევს სამეცნიერო კომუნიკაციის ყველა პროცესის კანონზომიერებებს⁷¹.

მიუხედავად იმისა, რომ ინფორმატიკა საზოგადოებათმცოდნეობითი დისციპლინაა, ვინაიდან იკვლევს ადამიანთა საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ პროცესებს, ის ძალიან ახლოს დგას ტექნიკურ დარგებთან და წარმოიქმნა დოკუმენტალისტიკის, ლინგვისტიკის, უმაღლესი მათემატიკისა და ტექნიკის შესაყარზე. ამის გამო მას ზოგჯერ განმარტავენ როგორც კომპლექსურ მეცნიერებას⁷². თუმცა უფრო მისაღები ჩანს პირველი შეხედულება⁷³. არსებობს ტენდენცია, რომ ინფორმატიკა ჩაითვალოს მხოლოდ სამეცნიერო ინფორ-

69 უ. ს. დამონიძე. ისტორიული მეცნიერება და სამეცნიერო ინფორმაციის საკითხები. თბ., 1978; Введение в информатику. М., 1982.

70 Г. Г. Воробьев. Документалистика и ее отношение к сопредельным научным дисциплинам. с. 10; Основные проблемы информатики и библиотечно-библиографическая работа. Л., 1976, с. 10—24.

71 А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. Информатика—новое название теории научной информации. — НТИ, 1966, № 12; они же. Научные коммуникации и информатика. М., 1976, с. 394.

72 А. И. Поздняков. Информатика как комплексная научно-техническая дисциплина. — ВФ, 1986, № 5; Ю. М. Каныгин, В. И. Гриценко. Предмет информатики. — В кн.: Информатика и ее приложение. Киев, 1985, с. 6

73 В. В. Фарсобин. Источниковедение и его метод, с. 64.

მაციის თეორიად, პრაქტიკის გარეშე⁷⁴. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ მსოფლიოს მსახურებასაც ყველა როდი იზიარებს⁷⁵.

ინფორმატიკის წარმოშობამ თავდაპირველად განაიწვია გვარი პესიმისტური პროგნოზები ძველი მეთოდებისა და შესაბამისი დისციპლინების ლიკვიდაციის შესახებ, მაგრამ პრაქტიკამ ისინი არ დადასტურა. ამჟამად ახალი კიბერნეტიკული სისტემები და ტრადიციული მეთოდები და დისციპლინები — ბიბლიოთეკათმცოდნეობა, ბიბლიოგრაფია, წიგნთმცოდნეობა და სხვ. — წარმატებით თანაარსებობენ. გამოირკვა, რომ ინფორმატიკა არ ასრულებს მათ მიმართ „მაღალ დონეზე განმარტავადეგელი დისციპლინის როლს“⁷⁶.

გარკვეული არ არის საკითხი ინფორმატიკისა და დოკუმენტალისტიკის ურთიერთმიმართების შესახებ. თუ ერთ შემთხვევაში ისინი გაგებულნი არიან სინონიმებად⁷⁷, სხვაგან ნათქვამია, რომ ეს ორი დისციპლინა ერთმანეთს ავსებს⁷⁸. არსებობს აგრეთვე მოსაზრება, რომ დოკუმენტალისტიკა ინფორმაციის ნაწილია⁷⁹.

თავის მხრივ, დოკუმენტალისტიკა განიხილება როგორც კიბერნეტიკის დანაოჟიდებელი მიმართულება⁸⁰, მისი გამოყენებითი სფერო⁸¹, რომელიც ჩვენს ქვეყანაში 50-იან წლებში იღებს სათავეს. იგი შეისწავლის დოკუმენტებს, როგორც ცალკეულ ძეგლებს, ასევე მთელ მასივებს და მათი ორგანიზაციის თავისებურებებს.

ჩვენ არსებითად უკვე გადავედით წყაროთმცოდნეობითი კვლევის პროცესის დასასრულებაზე, რომელიც, როგორც ითქვა, ისტორიული ძეგლების გამოვლენით იწყება. იმის გამო, რომ ინფორმაციის წყა-

74 Г. С. Жданова, Е. С. Колобродова, В. А. Полушкин, А. И. Черный. Словарь терминов по информатике на русском и английском языках. М., 1971, с. 21; А. М. Михайлов, В. А. Полушкин. Теория научной информации — новая самостоятельная научная дисциплина. — НТИ, 1963, № 3, с. 3.

75 В. В. Фарсоби. Источниковедение и его метод, с. 62.

76 А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. Научные коммуникации и информатика, с. 23; А. И. Михайлов. Основные направления развития научно-технической информации в СССР. — Теория и практика НТИ. Материалы семинара. М., 1980, с. 9.

77 М. А. Брискман. Библиография и документалистика (информатика). — НТИ, сер. 2., 1968, № 1, с. 5.

78 Э. П. Семенюк. Информационный подход к познанию в современной науке и информатика. — НТИ, сер. 2, 1977, № 5, с. 8.

79 В. В. Фарсоби. Источниковедение и его метод, с. 64.

80 Г. Г. Воробьев. Документалистика и научная информатика. — В кн.: Информатика и ее проблемы. Новосибирск, 1970, вып. 1, с. 24.

81 Г. Г. Воробьев, А. Ю. Канцлерис. К определению понятия «документ». — СА, 1972, № 2, с. 68.

როთა გამოვლენას ამჟამად ინფორმატიკაც ემსახურება, მკვლევართა ნაწილმა, როგორც დავინახეთ, სცადა ნაწილობრივ⁸² ან მთლიანად⁸³ ჩამოეშორებინა ეს ამოცანა წყაროთმცოდნეობისათვის. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ინფორმატიკა შეისწავლის სამეცნიერო ინფორმაციის ზოგად კანონზომიერებებს, მის თეორიას, და არ მოიცავს ინფორმაციის გამოვლენის ყველა მხარეს. ამავე დროს, ზაზგასმულია ისიც, რომ ამ თვალსაზრისით, წყაროთმცოდნეობას თავისი სპეციფიკა, თავისი საკუთარი ამოცანა აქვს, რასაც ინფორმატიკა ვერ შეასრულებს. ამდენად, წყაროთმცოდნეობითი კვლევის სტრუქტურაში, ჩვენი აზრით, პირველ ეტაპად კვლავ წყაროთა გამოვლენა რჩება. რა თქმა უნდა, სრულიადაც არ არის აუცილებელი, რომ კვლევის ყველა ეტაპი რომელიმე ერთი პირის საქმიანობას უკავშირდებოდეს. ზოგიერთ შემთხვევაში ძეგლის მომპოვებელი შესაძლებელია არც კი იყოს ისტორიკოსი. მაგრამ წყაროს გამოვლენით მისი წყაროთმცოდნეობითი შესწავლა თუნდაც სტიქიურად, მაგრამ ფაქტობრივად მაინც უკვე დაწყებულია. თუმცა სავსებით შესაძლებელია, რომ მას მომდევნო ეტაპები მაშინვე არც ნიშნავს.

1) წყაროთა გამოვლენისა და მოპოვების ეტაპზე წყაროთმცოდნეობას სამსახურს უწევენ მეცნიერების სხვადასხვა დარგები და დისციპლინები — ბიბლიოგრაფია, ევრისტიკა, არქივთმცოდნეობა, ბიბლიოთეკათმცოდნეობა, მუზეუმთმცოდნეობა.

ბიბლიოგრაფია, რომლის მიზანია ნაბეჭდ და ხელნაწერ ნაწარმოებთა აღრიცხვა და პროპაგანდა, საყოველთაო დამხმარე დისციპლინად იყო მიჩნეული⁸⁴. დასახელებული დისციპლინის სიახლოვეზე წყაროთმცოდნეობასთან ის ფაქტიც მიუთითებს, რომ ევროპულ მეცნიერებაში ცოდნის ეს დარგი აღინიშნებოდა ტერმინით ევრისტიკა, რომლის ამოცანა გერმანელ მკვლევარს ე. ბერნჰაიმს ესმოდა, როგორც ყოველგვარი ისტორიული წყაროს გამოვლენა და აღრიცხვა. ნოვეიანებით სწორედ ევრისტიკა შეცვალა ტერმინმა Quellenkunde.

თავის მხრივ, თვით ბიბლიოგრაფიაში შეიძინევა დიფერენციაცია სხვადასხვა მიმართულებების მიხედვით. გვხვდება გამოთქმები — „ბიბლიოგრაფიული წყაროთმცოდნეობა“, „ბიბლიოგრაფიული ევრისტიკა“, „ბიბლიოგრაფიული ძიება“, რომელთა მთლიანად გაიგივება, მკვლევართა აზრით, არ არის გამართლებული. ამათგან ბიბლიოგრაფიულ ევრისტიკას მიიჩნევენ ბიბლიოგრაფიის თეორიულ დისციპ-

82 В. В. Фарсоби и. Источниковедение и его метод, с. 63.

83 А. П. Григорьев. Содержание термина «источниковедение». — Историография и источниковедение истории стран Азии и Африки, IX. Л., 1986, с. 87.

84 П. Н. Берков. Библиографическая эвристика. М., 1960.

ლინად, რომელიც შეიმუშავებს ბიბლიოგრაფიულ წყაროთმცოდნეობაში დაგროვილი ფაქტების გამოყენების თეორიას. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია ბიბლიოგრაფიული წყაროთმცოდნეობის ბიბლიოგრაფიული ევრისტიკის განუყრელი კავშირი.

წყაროთა გამოვლენის ეტაპს წყაროთმცოდნეობაში ევრისტიკასაც უწოდებენ, თუმცა თვით ევრისტიკის (ბერძ. *heureka* — ვეძიებ, ვპოულობ) მნიშვნელობა ბევრად უფრო ფართოა. ის განიხილება როგორც მეცნიერება ადამიანის შემოქმედებითი მოღვაწეობის კანონზომიერებათა შესახებ⁸⁵. მისი მეთოდოლოგია დამყარებულია ორი ფუნქციური ნაბნასიათბლს — სწორი გადაწყვეტილების გამონახვისა და ვარიანტების შემცირების — საფუძველზე⁸⁶. ტერმინის ასეთი ფართო მნიშვნელობის გამო, მას ხშირ შემთხვევაში აზუსტებენ შემდეგნაირად: „ბიბლიოგრაფიული ევრისტიკა“, „წყაროთმცოდნეობითი ევრისტიკა“, „საარქივო ევრისტიკა“⁸⁷.

აღსანიშნავია, რომ თავდაპირველად საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში წყაროთმცოდნეობითი ევრისტიკა განწარტებული იყო როგორც გარკვეული ისტორიული თემისათვის წყაროთა გამოვლენა⁸⁸. ასეთი მიდგომა აპრიორულად ზღუდავდა თვითონ წყაროთმცოდნეობის ფარგლებს და გულისხმობდა მას ისტორიის დამხმარე დისციპლინად, რაც ისტორიული მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონისათვის სრულიად მიუღებელია.

ამჟამად წყაროთმცოდნეობით კვლევაში წყაროთა გამოვლენის ორგანიზაციის ამოცანების ფართოდ გაგება სავსებით ასახავს აღნიშნული საქმიანობის მნიშვნელობას და მდგომარეობას⁸⁹.

⁸⁵ В. Н. Пушкин. Эвристика — наука о творческом мышлении. М., 1967, с. 3.

⁸⁶ О. А. Скотникова. Значение социально-психологических аспектов информационного обеспечения на некоторых этапах научного исследования. — В кн.: Информационные потребности. Изучение и удовлетворение. Л., 1982, с. 80.

⁸⁷ П. Н. Берков. Библиографическая эвристика; В. В. Фарбобин. Некоторые вопросы источниковедческой эвристики. — В кн.: Доклады и сообщения научной конференции архивных учреждений и вузов Сибири и Дальнего Востока. Томск, 1968; он же. Опыт изучения приемов источниковедческой эвристики в трудах В. И. Ленина. — В кн.: История и историки. Историографический ежегодник, 1970. М., 1972; он же. Источниковедение и его метод, с. 51; Л. Е. Шепелев. Проблемы архивной эвристики. — В кн.: Некоторые вопросы изучения документов XIX—нач. XX в. Л., 1967, с. 5—26.

⁸⁸ И. А. Булыгин, Л. Н. Пушкарев. Источниковедение, с. 594.

⁸⁹ Н. И. Ходаковский. Организация поисков источников и литературы в источниковедческом исследовании. М., 1976.

ყურადღებას იქცევს საარქივო ევრისტიკის საკითხი. განიხილულია მოსაზრება, რომ ეს დამხმარე ისტორიული დისციპლინა (ან სუბდისციპლინა)⁹⁰. იმათ, ვინც იზიარებს ამ შეხედულებას, უნდა იხსენიებოდეს, რომ წყაროთა ძიების და გამოვლენის თეორია არქივთმცოდნეობის, არქეოგრაფიისა და წყაროთმცოდნეობის მჭიდრო კავშირში უნდა დამუშავდეს⁹¹. აღსანიშნავია, რომ ლ. შეპელევი ამასთანავე საარქივო ევრისტიკას განიხილავს როგორც წყაროთმცოდნეობის ნაწილს.

არქივთმცოდნეობა, რომელიც ადრე ხან არქეოლოგიის, ხან ბიბლიოგრაფიის ნაწილად ითვლებოდა, ამჟამად საარქივო საქმის შემადგენლობაში შედის. საარქივო საქმის თეორია და პრაქტიკა კი განსაკუთრებით ინტენსიურად ვითარდება საბჭოურ ხანაში⁹². იმ სამი პერიოდიდან, მის განვითარებაში რომ გამოყოფენ, ბოლო პერიოდი (50-იანის შუა წლებიდან დღემდე) გამოირჩევა თეორიული და მეთოდური საკითხებისადმი⁹³ ინტერესის გაძლიერებით. თუ საარქივო საქმე განიხილება როგორც საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სფერო, რომელიც მოიცავს არქივში დოკუმენტების ორგანიზაციას და საარქივო მომსახურებას, არქივთმცოდნეობა ითვლება სამეცნიერო დისციპლინად, რომელიც შეიმუშავებს საარქივო საქმის თეორიას, სამართლებრივ და მეთოდურ საკითხებს⁹⁴.

გარკვეულ პერიოდში არქივთმცოდნეობას არქეოგრაფიას უწოდებდნენ. მის საგნად მიჩნეული იყო საარქივო მასალების დაკომპლექტების, სისტემატიზაციის, შენახვის და აღწერის თეორიული ნორმები და მუშაობის პრინციპები. მისგან განასხვავებენ წყაროთმცოდნეობას, რომელსაც დოკუმენტთა კრიტიკის, ე. ი. ნამდვილობის და სანდოობის დადგენის გარდა, ეხება მათ გამოსაცემად მოსაწადებელი სამუშაოს ჩატარება⁹⁵.

⁹⁰ Л. Е. Шепелев. Проблемы архивной эвристики, с. 7. მ. სელენიოვი უარყოფდა ასეთი დისციპლინის არსებობას (М. С. Селезнев. Теория и методика советской археографии. М., 1974, с. 22).

⁹¹ С. О. Шмидт. Археография, архивоведение и специальные исторические дисциплины. — В кн.: Развитие советской исторической науки. 1970—1974 гг. М., 1975, с. 340; В. Н. Автократов. О некоторых проблемах архивоведения. — СА, 1976, № 6, с. 21.

⁹² მ. ჩხეტია. არქივთმცოდნეობის შესავალი. — საქართველოს არქივი, წ. 2, ტფ., 1927, წინათქმა.

⁹³ К. И. Рудельсон. Назревшие вопросы теории и практики архивного дела. — ВИ, 1965, № 12, с. 11.

⁹⁴ О. М. Медушевская. Источниковедение социалистических стран. М., 1985, с. 15.

⁹⁵ Н. Ф. Бельчиков. Теория археографии. М.-Л., 1929, с. 11; В. Н.

არქეოგრაფია დიდხანს მიჩნეული იყო არქივთმცოდნეობის ნაწილად, ან არქივთმცოდნეობის დანაშკიდებელ დისციპლინად⁹⁶. მხრივ არქივთმცოდნეობა განიხილებოდა როგორც დამხმარე ისტორიული დისციპლინა. შემდგომში აღინიშნა, რომ ის გამოეყო დამხმარე დისციპლინათა ჯგუფს, ისევე როგორც არქეოლოგია, წყაროთმცოდნეობა, ისტორიოგრაფია⁹⁷. მიუხედავად იმისა, რომ განვითარების გარკვეულ ეტაპზე არქივთმცოდნეობას ჩამოაშორეს ატრიბუტები — „დამხმარე“ და „ისტორიული“⁹⁸, მეცნიერთა ნაწილი მას კვლავ ისტორიულ დარგად მიიჩნევს⁹⁹. ზოგიერთები არქივთმცოდნეობას თვლიან გამოყენებით ისტორიულ დისციპლინად¹⁰⁰ ან კომპლექსურ საანეციერო დისციპლინად¹⁰¹, იმის გამო, რომ საარქივო საქმეში ისტორიკოსების გარდა თანამშრომლობენ სხვა დარგების წარმომადგენლები — ოურისტები, ქიმიკოსები, ფიზიკოსები, ბიოლოგები და სხვები.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირია მსჯელობა არქივთმცოდნეობისა და წყაროთმცოდნეობის ურთიერთმიმართების საკითხებზე. ეს არ არის შემთხვევითი, ვინაიდან არქივთმცოდნეობის პრობლემები დიდ სიახლოვეს იჩენს წყაროთმცოდნეობასთან¹⁰².

Автократов. Из истории советского архивоведения конца 1920-х годов («Теория археографии» Н. Ф. Бельчикова). — СА, 1982, № 2, с. 20—29.

⁹⁶ К. Г. Митяев. Теория и практика архивного дела. М., 1946. შ. ჩხეტიას აზრით, საარქივო საქმის ის ნაწილი, რომელიც მიზნად ისახავს არქივების მოწყობის პრინციპების შემუშავებას, არქივთმცოდნეობაა, ხოლო მეორე ნაწილი, რომლის ამოცანაა საარქივო მასალების სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა — არქეოგრაფიაა (შ. ჩხეტია. არქივთმცოდნეობის შესავალი, გვ. 22).

⁹⁷ А. А. Зими. Вспомогательные исторические дисциплины и их роль в работе историков-архивистов, с. 125.

⁹⁸ Краткий словарь архивной терминологии. М.—Л., 1968, с. 13.

⁹⁹ В. Н. Автократов. О некоторых проблемах архивоведения, с. 15.

¹⁰⁰ ე. ავტოკრატოვის აზრით, არქივთმცოდნეობა ისტორიული დისციპლინაა თავისი მეთოდოლოგიური ბუნებით, დოკუმენტური თავისი ობიექტით და სინფორმაციო თავისი ამოცანებით (В. Н. Автократов. Общая теория архивоведения.—ВИ, 1973, № 8, с. 59; он же. Архивоведение в кругу других областей знания.—СА, 1973, № 2, с. 40; он же. О некоторых проблемах архивоведения, с. 11).

¹⁰¹ О. М. Медушевская. Источниковедение социалистических стран, с. 15.

¹⁰² სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ წყაროთმცოდნეობაში, საარქივო საქმესა და არქივთმცოდნეობაში ინტეგრაციულ პროცესებსაც აქვს ადგილი (О. М. Медушевская. Теоретические проблемы в современном источниковедении.—В кн.: Теория и методика источниковедения и вспомогатель-

უზრადღება ექცევა ამ ორ დარგს შორის არსებულ სხვაობასაც. წყაროთმცოდნეობის მსგავსად, საკუთრივ ისტორიისაგან განსხვავებულ, არქივთმცოდნეობასაც აქვს თავის შესასწავლ ობიექტზე უშუალო დაკვირვების შესაძლებლობა¹⁰³. ისევე, როგორც წყაროთმცოდნეობაში, არქივთმცოდნეობაში ერთ-ერთი ძირითადია ისტორიზმის პრინციპი, რომელიც დოკუმენტზე მუშაობის ყველა ეტაპზე მოქმედებს¹⁰⁴.

ევრისტიკის გარდა, წყაროთმცოდნეობასა და არქივთმცოდნეობას შორის საზიაროა დოკუმენტთა ექსპერტიზის სტადიაც, მათი დაკომპლექტება, აღრიცხვა¹⁰⁵. სამეცნიერო ლიტერატურაში დოკუმენტთა ექსპერტიზა წყაროთმცოდნეობის თეორიის ნაწილად არის მიჩნეული¹⁰⁶, ზოლო ამავე საქმიანობას არქივისტები თავის მუშაობაში „საარქივო წყაროთმცოდნეობას“ უწოდებენ¹⁰⁷. ამავე დროს უზრადღება ექცევა საარქივო წყაროთმცოდნეობის შემდგომ დიფერენციაციას. გამოყოფენ ნაწილებს, რომლებიც სწავლობენ წყაროთა ბაზის ფორმირების, დოკუმენტთა სამეცნიერო ღირებულების დადგენის და სხვა საკითხებს.

არქივთმცოდნეობის, ისევე როგორც მთლიანად წყაროთმცოდნეობის, მნიშვნელოვანი პრობლემაა წყაროთა კლასიფიკაცია და სისტემატიზაცია.

ных исторических дисциплин. М., 1985, с. 21; она же. Новая советская литература по источниковедению, с. 146). ამავე დროს მეცნიერები ხაზს უსვამენ არქივთმცოდნეობის სიახლოვეს არქეოგრაფიასთან, ინფორმაციასთან, დოკუმენტთმცოდნეობასთან (К. И. Рудельсон, Н. М. Шепукова, Б. С. Илизаров. О перспективных направлениях архивоведения. — СА, 1978, № 4, с. 32—42; Вопросы архивоведения и источниковедения в БССР. Минск, 1971). აღსანიშნავია, რომ მ. პოლიექტოვა წყაროთმცოდნეობის სახელმძღვანელოში ცალკე თავები დაუთმო არქივთმცოდნეობის, არქეოგრაფიისა და პალეოგრაფიის დახასიათებას (მ. პოლიექტოვა ი. სსრკ ისტორიის წყაროთმცოდნეობა. თბ., 1937, გვ. 24—47).

¹⁰³ В. Н. Автократов. Архивоведение: Методологическая характеристика и типология исследования. — ИСССР, 1972, № 4, с. 41.

¹⁰⁴ К. Г. Митяев. О месте, границах и основаниях классификации в советском архивоведении. — ТМГИАИ, т. 15. М., 1962, с. 183.

¹⁰⁵ С. И. Кузьмин, С. И. Водкин. Теория и практика архивного дела. 2-е изд. М., 1980.

¹⁰⁶ Предисловие в кн.: ИОИ, вып. I. М., 1973, с. 6; О. М. Медушевская. Теоретические проблемы источниковедения. Автореферат докт. диссерт. М., 1975, с. 8.

¹⁰⁷ В. Н. Автократов, А. В. Елпатьевский. Проблемы комплектования государственных архивов современными документами. — ИОИ, 1975. М., 1976, с. 5.

წყაროთმცოდნეობასა და არქივთმცოდნეობას ახლოვებს დოკუმენტთა საინფორმაციო შესაძლებლობათა გამოვლენა¹⁰⁸. წყაროთმცოდნეობისაგან განსხვავებით, რომლის შესწავლის ტიპია ყველანაირი წყარო, როგორც ნატყუარი, ასევე ნამდვილი, როგორც სანდო, ასევე არასანდო, არქივთმცოდნეობის საკვლევი არეალი შეზღუდულია. ის მოკლებულია იმის შესაძლებლობას, რომ მოიცვას ყველა წერილობითი ძეგლი, ამიტომ მუდმივად არჩევანის წინაშე დგას, რაც განსაკუთრებით აქტუალურს ხდის ამ დარგში წყაროს რეპრეზენტატულობის პრობლემას¹⁰⁹.

წყაროთმცოდნეობისაგან განსხვავებით, რომლის ობიექტია ისტორიული წყარო, არქივთმცოდნეობის ძირითადი საკვლევა „დოკუმენტი“.

როგორც ვხედავთ, განსხვავება წყაროთმცოდნეობასა და არქივთმცოდნეობას შორის, განხილული ნიშნების მიხედვით, არის სხვაობა მთელსა და ნაწილს შორის. არქივთმცოდნეობის განვითარება ქმნის პრობლემას წყაროთა უფრო ორმად შესასწავლად. მაგალითად, არქივისტებმა წამოაყენეს წინადადება ახალი დისციპლინის „დოკუმენტომეტრიის“ შექმნის შესახებ¹¹⁰, რომელიც შეიმუშაებს წყაროთა (დოკუმენტების) ინფორმაციის გაზომვის ხერხებს.

გამოთქმულია აზრი იმის შესახებ, რომ შუა საუკუნეების ხელნაწერთა არქივისტიკა, რომელსაც ზოგიერთი მეცნიერი კოდიკოლოგიის ფარგლებში გამოყოფს, შეიძლება განხილულ იქნეს აგრეთვე როგორც არქივთმცოდნეობის ნაწილი¹¹¹. მაგრამ წმინდა წყაროთმცოდნეობითი პრობლემების გარდა, არქივთმცოდნეობის კომპეტენციაში შედის მასალის დაცვის უზრუნველყოფის სამართლებრივი და ორგანიზაციული საკითხები.

¹⁰⁸ О. М. Медушевская. Новая советская литература по источниковедению, с. 147—148.

¹⁰⁹ В. Н. Автократов. Архивоведение в кругу других областей знания, с. 45.

¹¹⁰ Б. С. Илизаров. Теоретические проблемы измерения и их интерпретация в источниковедении и архивоведении (основание источниковедения и документометрии). — В кн.: Методологические вопросы документоведения и архивоведения, вып. 2; он же. Моделирование процессов автоэкспертизы письменных источников методами документометрии. — В кн.: Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях (დამოუბმებელია ნაშრომში: К. И. Рудельсон, Н. М. Шепукова, Б. С. Илизаров. О перспективных направлениях архивоведения, с. 38).

¹¹¹ В. Н. Автократов. Архивоведение в кругу других областей знания, с. 50.

წყაროთმცოდნეობასთან ურთიერთმიწართების თვალსაზრისით აწარმოებული ვითარებაა მუზეუმთმცოდნეობისა და ბიბლიოთეკათმცოდნეობის შემთხვევაშიც. ეს დისციპლინები არქივთმცოდნეობასთან მჭიდრო კავშირში ვითარდებიან¹¹².

როგორც ცნობილია, არქივისტის საქმიანობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია წერილობით წყაროთა გამოსაცემად მომზადებას, რის გამო არქივისტებს ამავე დროს არქეოგრაფების სამუშაოს შესრულებაც უხდებათ. ამის განაო ამ ორ დარგს შორის არის საზიარო სფეროებიც, მუდამ მკაფიო არ არის მიჯნები.

აღამიანთა საზოგადოების განვითარების პროცესი ძირითადად წერილობით წყაროებში აისახება. სამეცნიერო მიმოქცევაში წერილობით ძეგლთა ტექსტების შენოსატანად საჭიროა მათი გამოცემა, რამაც მოითხოვა სპეციალური დისციპლინის — არქეოგრაფიის — შექმნა. არქეოგრაფიის ისტორია წერილობით წყაროთა გამოცემის ისტორიაა. მაგრამ დროთა განმავლობაში იცვლებოდა როგორც ტერმინის მნიშვნელობა, ასევე თვით დისციპლინის ამოცანები და ობიექტი.

ტერმინის თავდაპირველი მნიშვნელობა — სიძველეთა გადაწერა — შესაბამისი საქმიანობის შინაარსის ადეკვატური იყო. XVII ს-დან ტერმინის მნიშვნელობა გაფართოვდა, სიძველეთმცოდნეობის შინაარსი შეიძინა და ისტორიულ წყაროთა ყველა ტიპზე გავრცელდა. პარალელურად სიძველეთა ცოდნის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა „არქეოლოგიაც“, რომელმაც შემდგომში განდევნა ტერმინი არქეოგრაფია¹¹³.

რუსეთში წარწერების მნიშვნელობით შემოსული არქეოგრაფია (ტერმინი პირველად გამოიყენა XIX ს-ის I მეოთხედში კ. პოლევნონი¹¹⁴) შემდგომში გაგებულ იქნა როგორც მეცნიერება, რომელსაც ევალება წერილობითი ძეგლების მოპოვება და აღწერა. სხვადასხვა დროს მას აკუთვნებდნენ წერილობით ძეგლთა გამოვლენის, აღწერისა და გამოცემის ფუნქციას¹¹⁵, ხან კი მხოლოდ გამოცემას, ანდა გა-

¹¹² Н. Ф. Болотник. За тесную связь музеев с архивами. — ВА, 1960, № 6, с. 11—12; М. Т. Бельевский, И. Д. Ковальченко. О некоторых вопросах профессиональной подготовки историков. — СА, 1969, № 5; О. М. Медушевская. Источниковедение социалистических стран. М., 1985, с. 15—18.

¹¹³ С. Н. Валк. Судьбы археографии. — АЕ за 1961 г. М., 1962, с. 453—466.

¹¹⁴ М. С. Селезнев. Предмет и вопросы методологии советской археографии. М., 1959, с. 7.

¹¹⁵ ასე განსაზღვრა არქეოგრაფიის ამოცანები 1823 წ. პ. სტროევმა (М. С. Селезнев. Предмет и вопросы методологии советской археографии, с. 7; Хрестоматия по археографии. М., 1966, с. 145).

მოცემის წესების შემუშავებას. გაჩნდა ტერმინი „არქეოგრაფიული პრაქტიკა“, რომელიც ძირითადად წყაროთა გამოცემას გულისხმობს. ამავდროულად მნიშვნელობით იხმარებოდა აგრეთვე „საედიციო არქეოგრაფია“. ხანგრძლივი ისტორია აქვს გამოთქმას „საველე არქეოგრაფია“¹¹⁶, რაც ნიშნავს არქეოგრაფიული ექსპედიციების გზით მასალის ნაპოვებას. ამავდროულად, იგულისხმება არა მხოლოდ წერილობითი ნაპოვებები, არამედ მათთან კავშირში ზეპირი, ენობრივი და ა. შ.¹¹⁷, იმისათვის, რომ მოპოვებული წერილობითი ძეგლი შესწავლილ იქნეს კონკრეტულ კონტექსტში. არქეოგრაფიული კვლევის პროცესს ასახევენ აგრეთვე ტერმინები „კამერალური აღწერა“ ან „კამერალური არქეოგრაფია“, „სტრატეგრაფიული გარემო“ ან „არქეოგრაფიული სტრატეგრაფია“¹¹⁸.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გარკვეულ პერიოდში არქეოგრაფია არქივთმცოდნეობის შემადგენელ ნაწილად იყო მიჩნეული¹¹⁹ და, შესაბამისად, წარმოადგენდა ისტორიულ-საარქივო ინსტიტუტში მისი სწავლება არქივთმცოდნეობის კათედრას ევალებოდა. 50-იანი წლების დასასრულს არქეოგრაფიის დამოუკიდებელი კათედრის შექმნა აღნიშნული დარგის სტატუსის შეცვლას მოწმობს¹²⁰.

შემოთ ნაჩვენები იყო, რომ ნ. ბელჩიკოვი არქივთმცოდნეობას აღნიშნავდა ტერმინით არქეოგრაფია, და ფიქრობდა, რომ მის ამოცანას არ შეადგენდა წერილობით წყაროთა გამოცემა. მის წიგნზე გამოქვეყნებული გამოხმაურებებიდან ნათელი გახდა, რომ ამ აზრს ყველა არ იზიარებდა. ოპონენტთა შეხედულებით, არქეოგრაფია იკვლევს წერილობით წყაროთა გამოცემასთან დაკავშირებულ საკითხებს¹²¹, მის

¹¹⁶ С. О. Шмидт. Некоторые вопросы истории и методики археографии и архивоведения. — В кн.: Актуальные проблемы архивоведения и источниковедения марксизма-ленинизма и истории КПСС. М., 1979, с. 186.

¹¹⁷ И. В. Позднеева. Комплексные археографические экспедиции. Методика, принципы организации. — ИСССР, 1978, № 2, с. 104—113; В. М. Хевролина. К вопросу о термине «археография». — СА, 1978, № 2, с. 55; А. А. Курносков, В. А. Черных. Первая всесоюзная конференция по полевой археографии. — ВИ, 1977, № 4, с. 142.

¹¹⁸ С. О. Шмидт. Некоторые вопросы развития советской археографии. — АЕ за 1978 г. М., 1979, с. 133, 136; он же. Некоторые итоги и перспективы развития археографии отечественной истории. — В кн.: Археография и источниковедение. Сыктывкар, 1977, с. 19.

¹¹⁹ С. В. Рождественский. Историк—археограф—архивист. — АД, 1923, № 1, с. 5; შ. ჩხეტია. არქივთმცოდნეობის შესავალი, გვ. 124—173.

¹²⁰ Д. М. Эпштейн. К истории преподавания археографии в Московском историко-архивном институте. — АЕ за 1971 г. М., 1972, с. 219—225.

¹²¹ С. Богоявленский, И. Третьяков, Бельчиков Н. Ф. Теория археографии (рецензии). — АД, 1929, № 3, с. 70—74.

ამოცანას შეადგენს წყაროთა აღწერა, მიმოხილვა, გამოსაცემად მომზადება¹²², აგრეთვე გამოცემის მეთოდოლოგიის და ტექნიკის საკითხების დამუშავება და საარქივო პირველწყაროების გამოცემა¹²³.

70-იანი წლების დასასრულს არქეოგრაფიის ირგვლივ მიმდინარე დისკუსიაში გამოიკვეთა საკამათო საკითხები¹²⁴: შეიძლება თუ არა საუბარი არქეოგრაფიაზე როგორც სამეცნიერო ცოდნის სფეროზე, დამხმარე თუ სპეციალური დისციპლინაა არქეოგრაფია, ისტორიული თუ ფილოლოგიური, შეადგენს თუ არა მის ფუნქციას წყაროთა მოპოვება და აღწერა, წყაროთა გამოცემის პრაქტიკა, მისი ისტორიის შესწავლა?

არქეოგრაფიამ განვითარების იგივე საფეხურები განვლო, რაც სხვა სპეციალურმა დისციპლინებმა. დიდხანს ის განიხილებოდა როგორც დამხმარე ისტორიული დისციპლინა¹²⁵. განვითარების შედეგად არქეოგრაფია გადაიქცა სპეციალურ ისტორიულ დარგად¹²⁶, რომელსაც ზოგჯერ გამოყენებითსაც უწოდებენ¹²⁷.

ჯერაც აზრთა სხვადასხვაობას აქვს ადგილი არქეოგრაფიის საგნისა და ამოცანების საკითხში. მაგალითად, ყველა არ აკუთვნებს არქეოგრაფიას წყაროთა მოპოვების ფუნქციას¹²⁸. ერთიანი აზრი არ არსებობს წყაროთა გამოცემასთან არქეოგრაფიის დამოკიდებულებასთან დაკავშირებით. მაგალითად, ზოგი მკვლევარი ფიქრობს, რომ არქეოგრაფიის სფეროა წყაროთა პუბლიკაციის პრაქტიკაც და რომ

122 В. О. Романовский. Бельчиков Н. Ф. «Теория археографии» (рецензия). — Архивна справа, 1930, кн. 3, с. 134—138; შ. ჩხეტია. რეცენზია ბ. ბელჩიკოვის ნაშრომზე. — საარქივო საქმე. თბ., 1930, წ. 2—3, გვ. 285—299.

123 А. А. Сергеев. Методология и техника публикации документов. — АД, 1932, вып. I—II (30—31), с. 45; А. А. Попов. К вопросу о наших публикациях исторических документов. — АД, 1935, № 3 (36).

124 Современные проблемы советской археографии (К итогам дискуссии в журнале СА). — СА, 1979, № 6, с. 5—9.

125 М. С. Селезнев. Предмет и вопросы методологии советской археографии, с. 21; И. А. Булыгин. Археография. — СИЭ, т. 1, с. 810; Л. Н. Пушкарев. О предмете, методе и задачах археографии. — СА, 1976, № 1, с. 77.

126 С. О. Шмидт. Некоторые вопросы развития советской археографии, с. 139; В. А. Черных. О предмете археографии и ее месте в кругу смежных научных дисциплин. — СА, 1976, № 6, с. 50.

127 С. О. Шмидт. Некоторые итоги и перспективы развития археографии отечественной истории, с. 20.

128 М. С. Селезнев. Предмет и вопросы методологии советской археографии, с. 21; И. А. Булыгин. Археография; М. Н. Тихомиров. Источниковедение истории СССР. М., 1962, с. 11.

ამაზე მითითება უნდა იყოს შეტანილი მის განსაზღვრებაშიც¹²⁹. სეზონს საწინააღმდეგო შეხედულებაც, რომ ვინაიდან არქეოგრაფია როგორც ყველა სამეცნიერო დისციპლინა, მოწოდებულია ჩაატაროს კვლევა ახალი ცოდნის მიღების მიზნით, ხოლო წყაროთა გამოცემის პრაქტიკა თავისთავად არ იძლევა ამის საშუალებას, ამდენად ეს უკანასკნელი არ შეიძლება შეადგენდეს განსახილველი სამეცნიერო დარგის ამოცანას¹³⁰. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არქეოგრაფი, რომელიც შეიმუშავებს ტექსტის პუბლიკაციის პრინციპებს და ნეთოდებს, რეალურად ხშირად გამოდის წყაროს გამომცემლის როლში.

კამათს იწვევს თვითონ ტერმინი „არქეოგრაფია“. თუ მკვლევართა ერთ ნაწილს მიაჩნია, რომ ეს ტერმინი აღარ შეესაბამება მის დღევანდელ შინაარსს და მის ნაცვლად ცდილობენ შენაოიტანონ გამოთქმები — „წყაროთა გამოცემა“, „წყაროთა გამოსაცემად მომზადება“¹³¹, სხვების აზრით, ტერმინის ერთგვარი არქაულობა სრულიად არ არის საკმარისი საფუძველი მის უარსაყოფად¹³².

ზოგიერთ შემთხვევაში არქეოგრაფიის დეფინიციიში შეაქვთ საკუთარი ისტორიის¹³³ ან დოკუმენტთა პუბლიკაციის ისტორიის შესწავლაც¹³⁴. მართალია, ასეთ განსაზღვრებას ყველა არ ეთანხმება¹³⁵.

129 А. И. Гуковский. О некоторых терминах вспомогательных исторических дисциплин. — ВИ, 1965, № 10, с. 65—66; В. Н. Стрельский. Теория и методика источниковедения истории СССР. Киев, 1968, с. 147; О. М. Медушевская, М. А. Пережогин. «Археографический ежегодник». Итоги и перспективы. — ВИ, 1979, № 2, с. 42. ავტორთა აზრით, არქეოგრაფია არის ისტორიულ წყაროთა პუბლიკაციის თეორია და პრაქტიკა, ხოლო უფრო ფართოდ, მეცნიერება, რომელსაც ვვალეუბა წერილობით წყაროთა შეგროვება, აღწერა და გამოცემა.

130 О. Ф. Козлов. К вопросу об определении предмета советской археографии. — СА, 1976, № 2, с. 30.

131 С. Н. Валк. Судьбы археографии, с. 465—466; И. А. Булыгин, Г. Е. Рейхберг. О типах, видах и формах публикации документов. — ИА, 1960, № 5.

132 М. С. Селезнев. По поводу термина «археография». — АЕ за 1953 г. М., 1964, с. 216—217.

133 М. С. Селезнев. Предмет и вопросы методологии советской археографии, с. 21.

134 Е. Ф. Шорохов. О некоторых вопросах теории советской археографии. — СА, 1976, № 4, с. 53.

135 М. А. Варшавчик, С. Я. Яковлев, О. В. Моисеев, М. Н. Черноморский. Предмет, метод и задачи археографии (О новом учебном

მაგრამ თავისთავად საკუთარი ისტორიის შესწავლა ალბათ მეცნიერების ნოვალეობას შეადგენს.

ერთ-ერთი საკითხი, რომელსაც აგრეთვე ექცევა ყურადღება არქეოგრაფიასთან დაკავშირებით, არის მისი ურთიერთობა სხვა დისციპლინებთან, მაგალითად, არქივთმცოდნეობასთან, ტექსტოლოგიასთან, წყაროთმცოდნეობასთან. თუმცა არავენ უარყოფს მათ სიახლოვეს, კავშირი მათ შორის სხვადასხვაგვარად წარმოუდგენიათ.

არქეოგრაფიასა და არქივთმცოდნეობას შორის ჯერაც სადავოდ ითვლება წყაროთა მოპოვებისა და აღწერის სტადია¹³⁶. მკაცრი მიჯნა არ არის გავლებული არქეოგრაფიასა და ტექსტოლოგიას შორის, როგორც წყაროთა გამოსაცემად მომზადების სტადიაში, ასევე, მაგალითად, წყაროთა გამოცემის ტიპების დადგენის საკითხში.

განსხვავებულად არის შეფასებული არქეოგრაფიის მიმართება წყაროთმცოდნეობასთან. თუ ერთი შეხედულების მიხედვით, არქეოგრაფია, წყაროთმცოდნეობასთან ძალზე მჭიდრო კავშირის მიუხედავად, მაინც ინარჩუნებს მისგან დამოუკიდებლობას¹³⁷, მეორე აზრით, იგი განიხილება როგორც წყაროთმცოდნეობის ნაწილი¹³⁸.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, არქეოგრაფია შეიძლება განისაზღვროს როგორც სპეციალური დისციპლინა, რომელიც შეისწავლის წერილობით ძეგლთა მოპოვების, აღწერის და პუბლიკაციის თეორიისა და პრაქტიკის საკითხებს. ვინაიდან წყაროთმცოდნეობა თავისი შინაარსით ფარავს ყველა ამ კომპონენტს, ვფიქრობთ, არქეოგრაფია მთლიანად თავსდება წყაროთმცოდნეობის შემადგენლობაში, ის წყაროთმცოდნეობითი ციკლის სპეციალური დისციპლინაა.

როგორც აღინიშნა, არქეოგრაფია განსაკუთრებულ სიახლოვეს იჩენს ტექსტოლოგიასთან. ტექსტოლოგია ეწოდება დისციპლინას, რომელიც სწავლობს წერილობითი ძეგლების ტექსტებს. თუმცა ტექსტი, როგორც მეტყველების ელემენტა ერთობლიობა, რომელიც

пособии). — СА, 1975, № 4, с. 97; В. М. Хевролина. К вопросу о термине «археография», с. 53.

¹³⁶ С. О. Шмидт. Некоторые вопросы развития советской археографии, с. 135.

¹³⁷ ივე; Л. Н. Пушкарев. О предмете, методе и задачах археографии. — СА, 1976, № 1, с. 77; М. А. Варшавчик. Историко-партийное источникововедение, с. 92—93; Л. Е. Шепелев. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины, с. 16—20.

¹³⁸ С. Н. Азбелев. Текстология как вспомогательная историческая дисциплина. — ИСССР, 1966, № 4, с. 90. ასევე ფიქრობდა ა. ზინინი (В. М. Панеях Вспомогательные исторические дисциплины в научном наследии А. А. Зимина, с. 110).

აფიქსირებს ცნობიერების მუშაობას, შეიძლება ბგერითი ფორმითაც არსებობდეს. მიუხედავად იმისა, ან იქნებ იმის გამო, რომ ტექსტოლოგიური კვლევის ჩატარება სხვადასხვა დარგის სპეციალისტებს უნდა — ფილოლოგებს, ისტორიკოსებს, წყაროთმცოდნეებს, არქივისტებს, არქეოგრაფებს — ტექსტოლოგიის განმარტებაშიც სხვადასხვაობა შეინიშნება.

ტექსტოლოგიას დიდი ხნის ისტორია აქვს, მაგრამ მისი გამოყოფა ბიბლიოგრაფიის შემადგენლობიდან, რომელიც, თავის მხრივ, გაგებული იყო ფართო მნიშვნელობით, როგორც წიგნთმცოდნეობა, მხოლოდ XX ს-ისთვის დასრულდა¹³⁹. თვით ტერმინი „ტექსტოლოგია“ პირველად 1923 წელს გამოიყენა ბ. ტომაშევსკიმ.

თუმცა თავდაპირველად ტექსტოლოგია შეიქმნა როგორც ტექსტების განოსაცემად მოსამზადებელი დისციპლინა, ამჟამად მისი ამოცანები გაფართოვდა და მიმდინარეობს მისი დამოუკიდებელ მეცნიერებად გადაქცევის პროცესში¹⁴⁰. ზოგიერთ მკვლევარს ტექსტოლოგია არქეოგრაფიის შემადგენელ ნაწილად მიაჩნია. მათი აზრით, გაუმართლებელია მისი ცალკე გამოყოფა, ვინაიდან ის ორგანულად უკავშირდება არქეოგრაფიის სხვა პრობლემებს¹⁴¹.

კამათია ტექსტოლოგიის საგნის შესახებ. რა უნდა იკვლიოს მან — რომელიმე ერთი ნაწარმოების ტექსტის ისტორია, თუ სხვადასხვა მსგავსი ტექსტების გენეტიკური კავშირები. სპეციალურ ლიტერატურაში ორსავე მოსაზრებას ჰყავს მომხრეები¹⁴².

ყურადღებას იქცევს ტექსტოლოგიის დამოკიდებულება ტექსტების გამოცემასთან. ერთ შემთხვევაში აღნიშნულია, რომ საჭიროა

¹³⁹ Основы текстологии. Под ред. В. С. Нечаевой. М., 1962, с. 8.

¹⁴⁰ Д. С. Лихачев. Текстология на материале русской литературы X—XVII веков. Изд. 2-е. Л., 1983, с. 28

¹⁴¹ М. С. Селезнев. Текстология и ее роль в советской археографии. М., 1977, с. 3.

¹⁴² ს. აზბელევის აზრით, ტექსტოლოგია ადგენს ტექსტებს შორის გენეტიკურ კავშირებს მათი შედარებით-ისტორიული შესწავლის გზით (С. Н. Азбелев. Текстология как вспомогательная историческая дисциплина, с. 91). ამ აზრს იზიარებს ვ. პაშუტო (В. Т. Пашуто. Некоторые общие вопросы летописного источниковедения.—ИОИ, I. М., 1973, с. 70). ვ. ბუგანოვს და ა. ზიმინს ტექსტოლოგიის ამოცანად მიაჩნიათ მსგავსი ტექსტების მქონე წყაროების შეკრება (В. И. Буганов, А. А. Зимин. О некоторых задачах специальных исторических дисциплин, с. 125; В. М. Панеях. Вспомогательные исторические дисциплины в научном наследии А. А. Зимина, с. 115). ამის საწინააღმდეგოდ, დ. ლხიანი ფიქრობს, რომ ტექსტოლოგია უნდა იკვლევდეს რომელიმე ერთი ნაწარმოების ტექსტს განვითარებაში (Д. С. Лихачев. Текстология на материале русской литературы, с. 27). ამავე აზრისაა ვ. ფარსობინი (В. В. Фарсоби́н. Источниковедение и его метод, с. 126).

გამოიყოს ტექსტის ისტორია, რომელსაც ტექსტოლოგია შეისწავლის, გამოცემის ტექნიკისაგან¹⁴³ და რომ ტექსტების გამოცემა ტექსტოლოგიის ერთ-ერთი პრაქტიკული გამოყენებაა¹⁴⁴. ამასთანავე არსებობს შეხედულება, რომ ტექსტების გამოცემა ტექსტოლოგიის ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანაა¹⁴⁵.

მეცნიერთა ნაწილი ტექსტოლოგიას ხელაღებით განიხილავს როგორც ფილოლოგიის დარგს, ფილოლოგიურ დისციპლინას, იმისაგან დამოუკიდებლად, თუ რა სახის წერილობით ძეგლებს შეისწავლის ის¹⁴⁶. მეორე შეხედულება ტექსტოლოგიას ისტორიულ დისციპლინად აღიარებს იქიდან გამომდინარე, რომ საბოლოოდ ყოველგვარი ტექსტი შეიძლება ისტორიული წყარო გახდეს, თუმცა ყველა მათგანი არ არის ლიტერატურული ძეგლი¹⁴⁷. უფრო ნისაღებია ერთგვარი შემრიგებლური აზრი, რომ ტექსტოლოგია ისტორიულ-ფილოლოგიური დისციპლინაა, ის თანაბრად სჭირდება ისტორიკოსებსაც და ლიტერატურათმცოდნეებსაც¹⁴⁸. რა თქმა უნდა, ასეთ ტერმინოლოგიურ კამათს არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს ტექსტოლოგიის როგორც მეცნიერების განსაზღვრის, მისი ამოცანების დადგენისათვის.

ზოგჯერ ტექსტოლოგიაში გამოყოფენ სხვადასხვა განყოფილებებს. მაგ., მხატვრული ლიტერატურის ტექსტოლოგიას, რომელიც ლიტერატურული ძეგლის შესწავლის პრინციპების და მეთოდების განმაზოგადებელ ლიტერატურათმცოდნეობით სამეცნიერო დისციპ-

143 Д. С. Лихачев. Текстология. Краткий очерк. М.—Л., 1964, с. 7.

144 Д. С. Лихачев. Текстология на материале русской литературы, с. 27.

145 Е. И. Прохоров. Текстология. М., 1966, с. 10.

146 Д. С. Лихачев. По поводу статьи С. Н. Азбелева «Текстология как вспомогательная историческая дисциплина», с. 231—232; А. Л. Гришунин. Текстология. — Литературный ЭС. М., 1987, с. 436; გ. შარაძე. ტექსტოლოგია. —სე, ტ. 9, გვ. 707.

147 С. Н. Азбелев. Текстология как вспомогательная историческая дисциплина, с. 91. ტექსტოლოგიის ს. აზბელევისეული განსაზღვრება ე. პაშუტის სხვა განმარტებებს შორის საუკეთესოდ მოაჩნია (В. Т. Пашуто. Некоторые общие вопросы летописного источниковедения, с. 70).

¹⁴⁸ უ. სიღამონიძე. ისტორიული მეცნიერება და სამეცნიერო ინფორმაციის საკითხები, გვ. 24—25; რ. კიკნაძე. წერილობითი ისტორიული წყაროების გამოცემის მეთოდების ზოგიერთი საკითხი. — ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI, გვ. 43—44; Н. А. Соболева. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин, с. 223.

ლინად მიიჩნიათ¹⁴⁹, ან მატიანეების შემსწავლელ ტექსტოლოგებს, რომელიც მიჩნეულია წყაროთმცოდნეობის ერთ-ერთ დარგად¹⁵⁰.

ამჟამად, როდესაც მოხსნილია ყოველგვარი წინააღმდეგობა ტორიული ძეგლისა და ისტორიული წყაროს ცნებებს შორის, როდესაც გაირკვა, რომ ყოველგვარი ისტორიული ძეგლი, მათ შორის ყველა სახის წერილობითი ძეგლი, ისტორიული წყაროა, როგორც არ უნდა განმარტოს ტექსტოლოგია, როგორც ცალკეული ძეგლების თუ სხვადასხვა მსგავსი ტექსტის შემსწავლელი დისციპლინა. მისი ამოცანები მთლიანად თავსდება წყაროთმცოდნეობის ფარგლებში. სწორედ ამიტომ, ტექსტოლოგია სამართლიანად ითვლება წყაროთმცოდნეობის სპეციალურ დარგად¹⁵¹. ტექსტოლოგია თავისი კვლევის საგნით შედის წყაროთმცოდნეობის შემადგენლობაში და მონაწილეობს მისი ძირითადი ამოცანის შესრულებაში.

XVII—XVIII სს. მიჯნაზე ევროპულ მეცნიერებაში შეიქმნა სამეცნიერო ცოდნის სპეციალური დარგი პალეოგრაფია, რომელმაც განვითარების გრძელი გზა განვლო. თავდაპირველად ის წარმოიქმნა როგორც ძეგლი, კერძოდ, ლათინური და ბერძნული დამწერლობის შემსწავლელი დარგი და საკმაოდ დიდხანს დამხმარე დისციპლინის ფუნქციას ასრულებდა, სწავლობდა ხელნაწერთა გარეგნულ სახეს, ხელს უწყობდა მათი შესრულების თარიღისა და ადგილის განსაზღვრას.

განვითარების პროცესში პალეოგრაფიის ფარგლებში ჩაისახა და თანდათან გამოეყო მას პაპიროლოგია, ეპიგრაფიკა, აგრეთვე შედარებით ახალი დარგები — ფილიგრანოლოგია, კოდიკოლოგია. ასეთ ცვლილებებს შესაბამისი კორექტივები შეჰქონდათ თვითონ პალეოგრაფიის განმარტებაშიც.

ამჟამად სამეცნიერო ლიტერატურაში ყურადღებას იქცევს პალეოგრაფიის სტატუსის, ქრონოლოგიური მიჯნების, დარგობრივი კუთვნილების, საგნის, ობიექტის და ამოცანის საკითხები. მეცნიერთა

149 Е. И. Прохоров. Текстология, с. 4; Основы текстологии, с. 223.

150 Л. В. Черепнин. Спорные вопросы изучения Начальной летописи в 50—70-х годах. — ИСССР, 1972, № 4, с. 52.

151 Р. В. Овчинников. Из опыта реконструкции утраченных документов. На примере указов и манифестов Е. И. Пугачева. — ИОИ, 1975. М., 1976, с. 222. მ. სელენიოვის აზრით, იმ შემთხვევებში, თუ ტექსტოლოგიური კვლევა არ არის დაკავშირებული უშუალოდ პუბლიკაციის ამოცანებთან, ის ისტორიული წყაროთმცოდნეობის ნაწილია, ხოლო თუ მხატვრულ ნაწარმოებებს იკვლევს, — ლიტერატურის ისტორიის წყაროთმცოდნეობისა (М. С. Селезнев. Текстология и ее роль в советской археографии, с. 4).

ნაწილი მისი შესწავლის ობიექტად ხელნაწერ მასალასთან ერთად იჩინეს ნაბეჭდ ტექსტებსაც¹⁵².

ლიტერატურაში გვხვდება მოსაზრებები იმის შესახებ, რომ პალეოგრაფია ლინგვისტური¹⁵³ ან ისტორიულ-ფილოლოგიური¹⁵⁴ დისციპლინაა, მაგრამ სულ უფრო მეტ მომხრეს იძენს შეხედულება მისი ისტორიული მეცნიერებისადმი კუთვნილების შესახებ¹⁵⁵.

პალეოგრაფიის ამოცანაა ხელნაწერ ძეგლთა კვლევა გარეგნული თვალსაზრისით, მათი შექმნის დროისა და ადგილის დადგენის მიზნით¹⁵⁶. მის საგანს შეადგენს აგრეთვე დამწერლობის, წერის საშუალებების, საწერი მასალის და გადამწერთა ისტორიის შესწავლა¹⁵⁷.

მეცნიერთა ნაწილი მტკიცედ იცავს ტრადიციას, რომლის მიხედვითაც, პალეოგრაფია მხოლოდ ძველი დამწერლობის შემსწავლელი მეცნიერებაა¹⁵⁸. ყურადღება მიაქციეს იმ ფაქტსაც, რომ პალეოგრა-

¹⁵² М. Н. Тихомиров, А. В. Муравьев. Русская палеография. М., 1956, с. 3; А. И. Гуковский. Научная разработка истории советского общества и вспомогательные исторические дисциплины. — ВИ, 1964, № 2, с. 52; ა. ვედენსკის აზრით, ნაბეჭდი ტექსტები უნდა შეისწავლოს ნეოგრაფიამ (А. А. Введенский. Лекции по документальному источниковедению истории СССР. Киев, 1963, с. 204). იმავე ამოცანას მეცნიერთა ნაწილი აკუთვნებდა წინამდებარეობას (А. М. Ловягин. Основы книговедения. Л., 1926; А. Г. Фомин. Книговедение как наука. История и современное состояние. Л., 1931, с. 114; А. С. Мыльников. Книга как объект источниковедения.—ИОИ, 1975. М., 1976, с. 63).

¹⁵³ Н. Н. Розов. Л. П. Жуковская. Развитие славяно-русской палеографии. М., 1963 (рецензия). — Изв. АН СССР, сер. лит. и языка, вып. 6, т. 24, 1965, с. 553.

¹⁵⁴ СЭС, 1984, с. 955; ა. ჭანკიევი. პალეოგრაფია.—ქსე, ტ. 7, გვ. 646.

¹⁵⁵ М. Н. Тихомиров, А. В. Муравьев. Русская палеография, с. 3; В. Н. Малов. Что такое палеография. — ВИ, 1966, № 2, с. 209; С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения, с. 23; უ. სიღამონიძე. ისტორიული მეცნიერება და სამეცნიერო ინფორმაციის საკითხები, გვ. 23; Н. А. Соболева. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин, с. 221.

¹⁵⁶ Л. В. Черепнин. Русская палеография. М., 1956, с. 3; А. Т. Николаева. Русская палеография. М., 1956, с. 4; М. В. Кукушкина. Советская палеография.—ВИД, I. Л., 1968, с. 80.

¹⁵⁷ ი. ჭავჭავაძის ძეგლი. ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. თბ., 1926; В. Н. Малов. Что такое палеография, с. 211; Е. И. Каменцева, А. Т. Николаева. Проблемы палеографии и кодикологии в СССР.—СА, 1976, № 2, с. 107; Н. А. Соболева. О тенденциях развития специальных исторических дисциплин, с. 221; В. В. Фарсоби. Источниковедение и его метод, с. 86—87.

¹⁵⁸ Л. П. Жуковская. Развитие славяно-русской палеографии. М., 1963, с. 4.

ფიის სახელწოდება აღარ შეესაბამება მის რეალურ შინაარსს. ამის გამო შემოიტანეს წინადადება დაერქვას მას „დამწერლობათმცოდნეობა“ (письмоведение)¹⁵⁹. ახალი დამწერლობის შესასწავლად თავაზებულია ტერმინი „ნეოგრაფია“, ან „ნეოტეროგრაფია“¹⁶⁰, თუმცა დასაშვებად მიიჩნევენ ტრადიციული ტერმინის „პალეოგრაფიის“ გავრცელებას ახალი დროის წერილობით ძეგლებზეც¹⁶¹.

პალეოგრაფიის სხვადასხვა განმარტებიდან გამომდინარე, შეიძლება სხვადასხვაგვარად იქნეს გაგებული მისი ურთიერთობა წყაროთმცოდნეობასთან. თუ პალეოგრაფიის ობიექტად მივიჩნევთ ყოველგვარ წერილობით წყაროს, ხოლო მის ამოცანად მათ დათარიღებასა და გადაწერის ადგილის დადგენას, პალეოგრაფია მთლიანად თავსდება წყაროთმცოდნეობის ფარგლებში და ის შეიძლება მიჩნეულ იქნეს წყაროთმცოდნეობითი ციკლის სპეციალურ დისციპლინად¹⁶². არაფერი შეიცვლება, თუ ამას დაემატებთ დამწერლობის ისტორიის შესწავლას, ვინაიდან დამწერლობა თავისთავად მნიშვნელოვანი ისტორიული წყაროა, რომელიც საინტერესო მასალას იძლევა ამა თუ იმ ხალხის ასტროლოგიურ, მათემატიკურ და სხვა ხასიათის ცოდნაზე, სხვა ხალხების დამწერლობებთან და კულტურასთან მიმართებაზე და ა. შ.

თუ აქვე გავითვალისწინებთ წერის საშუალებებს, მასალას და დამწერთა ისტორიასაც, პალეოგრაფიის ამოცანები ერთგვარად გას-

¹⁵⁹ И. Ф. Колесников. Вспомогательные исторические дисциплины и их значение для исторической и архивной работы. — АД. 1940 № 2/54, с. 17.

¹⁶⁰ Л. В. Черепнин. Русская палеография, с. 574; он же. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин, с. 50; Л. П. Жуковская. Развитие славяно-русской палеографии, с. 4; П. Н. Берков. О переходе скорописи XVIII в. в современное русское письмо. — Исследования по отечественному источниковедению. Сб. статей, посвящ. 75-летию С. Н. Валка. М.-Л. 1964, с. 37; ახალი დარგის, ნეოგრაფიის შექმნისაკენ მოქმედება ა. ზიბინი (А. А. Зимин. Вспомогательные исторические дисциплины и их роль в работе историков-архивистов, с. 127—128); А. А. Введенский. Лекции по документальному источниковедению истории СССР, с. 204. პოლონელი მეცნიერები პალეოგრაფიის სფეროს ავრცელებენ XVII ს. დასასრულამდე (В. И. Шунков, В. И. Буганов, В. И. Корецкий. АЕ. 6 выпуск. — БИ, 1965, № 1, с. 121).

¹⁶¹ С. А. Рейсер. Некоторые вопросы палеографии нового времени. — ПИ, X, 1962, с. 393; В. В. Фарсоби. Источниковедение и его метод, с. 75—76.

¹⁶² М. Н. Тихомиров. Об охране и изучении письменных богатств нашей страны. — ВИ. 1961, № 4, с. 66—67; он же. Источниковедение истории СССР с древнейших времен до конца XVIII в., т. I. М., 1940, с. 14.

ცდება საკუთრივ წყაროთმცოდნეობას, თუმცა მთლიანად თავსდება ისტორიული მეცნიერების ფარგლებში. ფაქტობრივი ვითარებიდან გამომდინარე, განვითარების თანამედროვე ეტაპზე უფრო მზისაღმდეგ ჩანს მეორე მოსაზრება, თუმცა, როგორც აღვნიშნეთ, პალეოგრაფიის დიდი ნაწილი თავსდება წყაროთმცოდნეობაში.

როგორც ვხედავთ, ისტორიულ და, კერძოდ, წყაროთმცოდნეობით დისციპლინათა შორის საზღვრების მუდმივი მოძრაობაა, რაც არა-იშვიათად სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობის ერთ-ერთი მიზეზი ხდება. ამ შემთხვევაშიც მოქმედებს ისტორიული პროცესის თავისებურება, სადაც კანონზომიერებები უფრო ხშირად ტენდენციების სახით ვლინდება. ჩვენ შევეცადეთ გვეჩვენებინა თანამედროვე ეტაპზე განვითარების ძირითადი ტენდენციები წყაროთმცოდნეობისა, რომელსაც ისტორიული მეცნიერების მეტად ვრცელი და მნიშვნელოვანი საკვლევი უბანი აბარია და შესაბამისად ძალიან რთული სტრუქტურაც აქვს. ის ითავსებს სხვადასხვა რანგის რამდენიმე ათეულ სპეციალურ წყაროთმცოდნეობით დისციპლინას, რომელთა შორის მიჯნები ამასთანავე მკაფიო არ არის, გადაამუშავებს და განაზოგადებს მათ მიერ მოპოვებულ მონაცემებს.

ისტორიული წყარო

ისტორიული წყაროს რთული და მრავალმხრივი ბუნების შესწავლა დიდი ხანია დაიწყო. სხვადასხვა დროს ისტორიული წყაროსადმი დამოკიდებულებაც განსხვავებული იყო. ისტორიული წყაროს სხვადასხვა ტიპის სტატუსს თანდათან იძენდნენ ზეპირი, წერილობითი, ნივთიერი, ქცევითი წყაროები. თანდათან ხდებოდა მათი შესწავლისა და ანალიზის მეთოდების შემუშავებაც.

ადრეულ ქართულ წერილობით ძეგლებში ისტორიული წყაროები იხსენიება მათი სახეობრივი დასახელებების ნიხედვით, რომლებიც ამასთანავე, ზოგიერთ შემთხვევაში, კონკრეტულიც არის — „ცხოვრება“, „წამება“, „ქება“, „გუჯარი“, „სიგელი“ და სხვ¹. წყაროს აღმნიშვნელი უფრო ზოგადი დასახელებები შედარებით გვიან საფეხურზე გაჩნდა ჩვენს ლიტერატურაში. XIX ს-ის ქართველი მოღვაწეები ისტორიული წყაროს მნიშვნელობით იყენებდნენ ტერმინებს — „საბუთი“, „ნაშთი“, „ძეგლი“, „მასალა“, „დოკუმენტი“². შედარებით იშვიათია თვით ტერმინი „წყარო“, რომელიც, როგორც ჩანს, რუსული და ევროპული ისტორიოგრაფიის გავლენის შედეგად უნდა გაჩენილიყო. მაგრამ ნიუტედავად იმისა, რომ ტერმინი „წყარო“ ქართულ ისტორიოგრაფიაში წაინც კარგა ხანია დამკვიდრდა, მისი განმარტების ცდე-

1 სიტყვა „წყარო“ წერილობითი ძეგლის მნიშვნელობით გვხვდება X ს-ის შატბერდის კრებულის ერთ-ერთ მინაწერში, კერძოდ, დაჩის წერილში სტეფანე მტბევარის ეპისკოპოსისადმი (შატბერდის კრებული X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და მ. გიუნაშვილმა, თბ., 1979, გვ. 365).

2 წყაროს განმარტების ცდა მოცემულია ნაშრომში: ი. გვარამაძე. ქართლის ცხოვრება, ნაწ. I. თბ., 1882 გვ. II—III.

XX ს-ის დასაწყისში მ. ჯანაშიელმა განმარტა ტერმინი „საბუთი“, რომელშიც ის ისტორიული წყაროს მნიშვნელობას სდებდა. ამ შემთხვევაში გამეორებულ იქნა დოკუმენტის განმარტება, რომელიც შ. ლანგლუასა და შ. სენიობოსის მეცნიერულ შემოქმედებიდან მემკვიდრეობით მიიღო ფრანგულმა, შემდეგ კი რუსულმა ისტორიოგრაფიამ (მ. ჯანაშვილი. საისტორიო საბუთების შესწავლის მდგომარეობა ჩვენში და ახლად აღმოჩენილი „ქართლის ცხოვრება.“ — ნაშრომი. ტფ., 1907, გვ. 3; Ш. Ланглюа, Ш. Сеньобос. Введение в изучение истории. СПб., 1899, пер. с французского, с. 13, 48; L'histoire et ses methodes. Paris, 1973, p. 1246; О. М. Медушевская. Современная буржуазная историография и вопросы источниковедения. Учебное пособие. М., 1979, с. 32).

5. წყარომცოდნეობის თეორიული პრობლემები

ბი ძირითადად უკანასკნელ ხანებს განეკუთვნება³. გარდა ამისა, ვხვდებით ცალ-ცალკე დოკუმენტური და თხრობითი წყაროების მარტებებს⁴.

საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში ისტორიული წყაროს მრავალი განსაზღვრებაა შემოთავაზებული, თუმცა ერთიანი აზრი ამ მხრივ არ არის შემუშავებული. პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ წყაროს ფართო, ზოგადი განსაზღვრებები, სადაც ასახულია ისტორიული წყაროს ერთადერთი თვისება — იყოს ისტორიული შემეცნების საშუალება. არის აგრეთვე შედარებით კონკრეტული დეფინიციები, რომელთა ავტორები ხაზს უსვამენ წყაროს სხვადასხვა თვისებას და იძლევიან მის კლასიფიკაციებს.

პირველი რიგის განსაზღვრებებს დიდი ხნის ისტორია აქვს, უფრო სიცოცხლისუნარიანია და პერიოდულად მეორდება ისტორიოგრაფიაში გარკვეული ნიუანსური სხვაობებით. მათ რიცხვს განეკუთვნება, მაგალითად, ბ. გრეკოვის მიერ მოცემული განმარტება: „ისტორიული წყარო ფართო გაგებით არის ყველაფერი, საიდანაც შეგვიძლია ამოვკრიფოთ ცნობები ჩვენთვის საინტერესო საგანზე, ე. ი. ყველაფერი, რაც წარმოადგენს ისტორიული შემეცნების საშუალებას“. მართალია, შემდეგ ავტორი ახასიათებს მხოლოდ წერილობით დოკუმენტს (ფართო გაგებით) და იხსენიებს ნივთიერ ძეგლებს, მაგრამ ნაცვალსახელი „ყველაფერი“ (BCE) უთუოდ იმის მანქნებელია, რომ ეს სია, მისი გაგებით, გაცილებით უფრო ვრცელი შეიძლება იყოს. ამავე პერიოდში მ. პოლიევქტოვის ანალოგიური განმარტება, მკვლევრის დაზუსტების მიხედვით, წერილობითი წყაროების გარდა, მოიცავს არქიტექტურულ ნაგებობებს, საბრძოლო და შრომით იარაღს, ავეჯს, ენის მონაცემებს, მხატვრულ ნაწარმოებებს, თქმულებებსა და ზნე-ჩვეულებებს, სამარხის ნეშტებსა და ორგანული სამყაროს ნაშთებს⁵.

3 თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში წყაროს განმარტებას ვხვდებით ძირითადად რეცენზიებსა და მიმოხილვით წერილებში. იხ. გ. ანჩაბაძე. მნიშვნელოვანი მონოგრაფია თეორიულ წყაროთმცოდნეობაში. — ქართული წყაროთმცოდნეობა, V, თბ., 1978, გვ. 153—155; გ. ალასანია. ისტორიული წყაროთმცოდნეობის საყურდღებო მეთოდური სახელმძღვანელო. — ქართული წყაროთმცოდნეობა, V, გვ. 167—168; ისტორიული წყარო. — ქსე, ტ. 5, გვ. 251.

4 ნ. შოშიაშვილი. წინასიტყვაობა. — წიგნი: ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. 1, თბ., 1984, გვ. 6; მ. ბერძინიშვილი. შეთერთმეტე საუკუნის ქართული წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ. თბ., 1979, გვ. 3.

5 ასე ფართოდ განმარტავდა წყაროს ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსი ე. ბერნჰაიმი — „მასალას, საიდანაც ჩვენი მეცნიერება ცოდნას იღებს, ჩვენ უბრალოდ წყაროს ვუწოდებთ“ (E. Bernheim. Lehrbuch der Historischen methode und der Geschichtsphilosophie. Leipzig, 1903, გვ. 230).

ფართო მიდგომით ხასიათდება ს. შმიდტის, გ. ანტიპოვისა და უიბოს განმარტებები⁶. უნდა ითქვას, რომ ყველა მსგავსი დეფინიცია არსებითად ტავტოლოგიურია. გარდა ამისა, მათში ისტორიული წყარო განმარტებულია გნოსეოლოგიური ფუნქციის მიხედვით და ყურადღების გარეშეა დატოვებული მისი ონტოლოგიური თვისებები.

ამასთანავე, აღრეულ განმარტებებში ხაზი ესმება იმ ფაქტს, რომ წყარო არის წარსულის შემეცნების საშუალება — „წარსული ცხოვრების ყოველგვარი ნაშთი“, ან „წარსულის ყოველგვარი ძეგლი“⁷ და სხვ. 60-იან წლებში ს. შმიდტმა გააფართოვა ისტორიული წყაროს ცნების ფარგლები და მისი ნოქმედება გააფრცვლა აწმყოზეც (ისტორიული წყაროა წარსულისა და აწმყოს ნებისმიერი მოვლენა, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ადამიანთა საზოგადოების ისტორიის შესაცნობად⁸. ეს დამატება გაიზიარეს ლ. პუშკარიოვმა⁹ და გ. ანტიპოვმა. გ. ივანოვის აზრით, ისტორიული წყაროები არის კაცობრიობის როგორც წარსული, ასევე თანამედროვე ისტორიის შესწავლის აუცილებელი ობიექტური საფუძველი¹⁰.

⁶ Б. Д. Греков. Стенограммы I и II лекций по русской истории, читанные в Вечернем ИКП истории в 1934—35 гг. М., 1935, с. 4; он же. Стенографический курс лекций по истории СССР. Л., 1937, с. 2; Курс лекций по истории СССР Б. Д. Грекова на секторе заочного обучения ЛГУ. Л., 1937, с. 3. იხ. აგრეთვე: Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. М., 1975, с. 49; მ. პოლივექტოვი. სრვ ისტორიის წყაროთმცოდნეობა. თბ., 1937, გვ. 3; С. О. Шмидт. Вопросы преподавания источниковедения. — Новая и новейшая история. 1962, № 4, с. 115; он же. Современные проблемы источниковедения. — В сб.: Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. М., 1969, с. 5; он же. О классификации исторических источников. — ВИД, XVI. Л., 1985, с. 203; он же. Источниковая база исторической науки и классификация исторических источников. — Историческая наука. Вопросы методологии. М., 1986, с. 154; Г. А. Антипов. Исторический источник и его функции в историческом исследовании. — Проблемы исследования структуры научного познания. Новосибирск, 1970, с. 203; А. А. Уйбю. Информационный подход к типологии исторических источников. — Ученые записки Тартусского гос. ун-та, т. 599. Тарту, 1982, с. 57.

⁷ დაწერილებით ამის შესახებ იხ. Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 43—74.

⁸ С. О. Шмидт. Вопросы преподавания источниковедения, с. 115.

⁹ Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 55; он же. Ленинская теория отражения и понятие исторического источника. — ИР, 1982, Тбилиси, 1985, с. 25.

¹⁰ გ. ივანოვის გამოსვლა წყაროთმცოდნეობა III საკავშირო კონფერენციაზე (Материалы дискуссии). — В сб.: Проблемы источниковедения истории СССР и спец. историч. дисциплин. Статьи и материалы. М., 1984, с. 191; ასეთივე აზრი გამოთ-

ისტორიული წყაროს განსაზღვრებაში ამ შემთხვევაში ისტორიის სხვადასხვაგვარი გაგება¹¹. მეკლევართა ნაწილი ისტორიული მეცნიერების საგნად ნიიჩნევს როგორც წარსულს, ასევე აწმყოსა და მომავალს. მაგრამ იმ მეცნიერთა ნაშრომებშიც, რომელთა შეხედულებითაც ისტორიული მეცნიერება ძირითადად წარსულის მოვლენებს იკვლევს, აღინიშნება მისი მჭიდრო კავშირი აწმყოსა და მომავალთან. იმისაგან დამოუკიდებლად, ნიიჩნევთ, თუ არა ისტორიის საგნად წარსულთან ერთად აწმყოსა და მომავლის შესწავლას, დროთა გამიჯვნის სირთულის მიუხედავად, გაუმართლებელი ჩანს გამოთქმები — „წარსული ცხოვრების ყოველგვარი ნაშთი“, ან „წარსულის ყოველგვარი ძეგლი“ წყაროთა ისეთი ტიპების მიმართ, როგორცია ენის მონაცემები, ან ზნე-ჩვეულებები¹² იმ არგუმენტით, რომ თანამედროვე ენასა და ყოფაში ისტორიკოსს მხოლოდ ის აინტერესებს, რაც მასში წარსულიდან შემორჩა¹³. ინფორმაციათა სხვადასხვა ქრონოლოგიური შრეების მიკვლევა მხოლოდ შესწავლის პროცესში ხდება. თავდაპირველად კი დაკვირვების ობიექტია მთლიანად თანამედროვე ენა და ყველა ზნე-ჩვეულება.

ისტორიული წყაროს ძირითადი თვისებაა ისტორიული სინამდვილის ასახვის უნარი. სწორედ ამის გამო იქცევა ის ისტორიული შემეცნების საშუალებად და ერთგვარ „სასიჩქ ქვად“¹⁴ შემეცნების თეორიის შესწავლისას. ან პრობლემის ფარგლებში წყარო სხვადასხვა კუთხით განიხილება. მუშავდება საკითხები — ისტორიული სინამდვილე და ისტორიული წყარო, სინამდვილის ასახვის ფორმები, წყარო და ინფორმაცია, ინფორმაციის მოპოვების საშუალებები, მისი სახეები.

ინფორმაციის პრობლემისადმი გაზრდილი ინტერესის გამო ამ დარგში მიღებულ მონაცემებს ზოგჯერ მექანიკურად ავრცელებენ

ქმული აქვს ფრანგ ისტორიკოსს მ. ბლოკს (М. Блок. Апология истории и ремесло историка. М., 1986, с. 16—23).

¹¹ В. В. Косолапов. Методология и логика исторического исследования. Киев, 1977, с. 145; М. А. Барг. Категории и методы исторической науки. М., 1984, с. 92—99; გ. ყორანაშვილი. პროფესია ისტორიკოსი. თბ., 1986, გვ. 4; И. Д. Ковальченко. Методы исторического исследования. М., 1987, с. 92.

¹² Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 60; он же. Ленинская теория отражения, с. 25.

¹³ ასეთი მსჯელობა ა. ტარტაკოვსკის ნაშრომში (А. Г. Тартаковский. Социальные функции источников как методологическая проблема источниковедения.—ИСССР, 1983, № 3, с. 115, прим. 17).

¹⁴ Г. А. Антипов. Исторический источник и его функции в историческом исследовании, с. 203.

წყაროთმცოდნეობის სფეროში, რაც ყოველთვის არ არის გასაყვედურებული. გვხვდება წყაროს ინფორმაციასთან გაიგივების შემთხვევები. მაგალითად, არსებობს წყაროს ან დოკუმენტის ასეთი განმარტებებიც: „ისტორიული წყარო შეიძლება იყოს ნებისმიერი ინფორმაცია, რომელიც კაცობრიობის წარსულს ეხება“¹⁵, ან „დოკუმენტი არის სემანტიკური ინფორმაცია, გამოხატული ნებისმიერი ენით და დაფიქსირებული ნებისმიერი წესით, ნებისმიერ მატარებელზე, დინამიკურ სისტემაში მისი მიმოქცევის მიზნით“¹⁶. მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ განმარტებაში ხაზი ესმება ინფორმაციის მატერიალურ საფუძველს, წყაროსა და ინფორმაციის გათანაბრება, ვფიქრობთ, დაუშვებელია. მართალია, წყარო ინფორმაციის მატარებელია, მაგრამ მისი ხასიათი ერთგვარად სუბიექტურია, ის მეორადია ასახული ობიექტის მიხედვით¹⁷, მაშინ, როცა თვითონ წყარო ობიექტურად არსებობს. ამასთანავე, ინფორმაცია, რომლის ხასიათი დამოკიდებულია ავტორზე, წყაროში ობიექტურად არსებობს, მკვლევრის გარეშე. საინფორმაციო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „ინფორმაცია მატერიალურ სისტემათა ობიექტური თვისებაა, რომელიც არ არის დამოკიდებული იმაზე, გამოიყენება თუ არა იგი ამა თუ იმ მომენტში მეორე სისტემის მიერ“¹⁸.

თუ ინფორმაცია უპირატესად გულისხმობს მატერიალური პროცესის „იდეალურ“ შინაარსს, წყარო აერთიანებს როგორც მატერიალურ ფორმას, ასევე შინაარსსაც. წყარო ინფორმაციის შენახვისა და გადაცემის საშუალებაა და, ამდენად, სცილდება ინფორმაციის ცნებას — ანუ „ცნობებს, რომლებიც შენახვის, გადაცემის და გარდაქმნის ობიექტია“¹⁹. თავის მხრივ, ინფორმაციასაც უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე მას მოიცავს ნებისმიერი ისტორიული წყარო მთელი მისი ინფორმაციული მრავალპლანიანობის მიუხედავად. სოციალური ინფორმაცია, რომელიც იძლევა ცოდნას კაცობრიობის ისტორიის შესახებ, ინფორმაციის მხოლოდ ერთ-ერთი სახეა²⁰. გარდა ამისა, თვით ინფორმაცია, ისევე როგორც სოციალური ინფორმაცია, სადისკუსიო ცნებაა, რომელსაც აგრეთვე სხვადასხვაგვარად განწარ-

15 Е. М. Жуков. Очерки методологии истории. М., 1987, с. 209.
 16 Г. Г. Воробьев. Информационная теория документа. Автореферат докт. диссерт. М., 1979, с. 6.
 17 Г. И. Щербицкий. Системный характер информации. Минск, 1978, с. 16.
 18 იქვე.
 19 А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. Научные коммуникации и информатика. М., 1976, с. 73.
 20 А. Д. Урсул. Проблема информации в современной науке. М., 1975, с. 186—226.

ტავენ, კაშათა მის არსზე. მაგალითად, თუ ერთ შემთხვევაში ინფორმაცია სისტემური ნოვლენაა²¹, სხვაგან განსხვავება ინფორმაციასა და ცოდნას შორის იმაშია დანახული, რომ უკანასკნელი მუდამ სისტემაა, ნაშინ როდესაც ინფორმაცია შეიძლება მონაცემების ჩვეულებრივი ერთობლიობა და თავმოყრა იყოს²².

ისტორიული წყაროს ან დოკუმენტის ზემოთ მოტანილი განსაზღვრებები, რომლებშიც ამასთანავე მოცემულია ერთი უცნობის მეორე უცნობით განმარტების ცდები, უახლოვდება პოზიტივისტების გაკრიტიკებულ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ წყარო არის „ინეთი რამ, საიდანაც ამოდის გამზადებული გამონათქვამები წარსულის შესახებ“, ხოლო აქედან გამომდინარე, კაცობრიობის ისტორია „მაკრატილისა და წებოს ისტორიაა“²³.

შველევართა ნაწილი სტადიებად ყოფს თვით წყაროს და არქმევს მათ სხვადასხვა სახელებს. მათი აზრით, შეიძლება განვასხვავოთ წყაროს ორნაირი მდგომარეობა, „ორი სიცოცხლე“, „ორი ფუნქცია“. პირველი, როდესაც იგი, მართალია, ობიექტურად არსებობს, მაგრამ ჯერ კიდევ არ არის შესწავლილი ნაკვლევრის მიერ, და მეორე, როდესაც წყარო ხდება შესწავლის ობიექტი. ასეთი შეხედულებები საკმაოდ გავრცელდა უკანასკნელ ხანებში და მათ შესახებ მსჯელობა თითქმის ყველა ნაშრომში გვხვდება. თუმცა წყაროს არსებობის პირველ ფაზას სხვადასხვა შველევარი განსხვავებული დასახელებებით აღნიშნავენ, ამით არ იცვლება საკითხის არსი. ამ მეცნიერთა აზრით, წყარო, რომელიც ჯერ არ არის მეცნიერულად შესწავლილი, არც არის წყარო. ის მხოლოდ პოტენციური წყაროა, ან ისტორიული ძეგლი²⁴,

21 Г. И. Щербицкий. Системный характер информации, с. 4.

22 Н. Л. Румянцева. О причинах информационного кризиса и одном из путей его преодоления. — Теория и практика НТИ. Материалы семинара. М., 1980, с. 121.

23 Р. Дж. Коллингвуд. Идея истории. Автобиография. М., 1980 (пер. с английского), с. 263—264.

24 მოსაზრება „ისტორიული ძეგლისა“ და „ისტორიული წყაროს“ გამიჯვნის თაობაზე ჯერ კიდევ რევოლუციამდე გამოთქვა ი. კოლესნიკოვმა, რომელმაც აღნიშნა, თუ რა გრძელი გზაა მათ შორის (იხ. Л. Н. Пушкарев. Понятие исторического источника в некоторых работах советских философов.—ИОИ, 1975. М., 1976, с. 78—79; С. В. Чирков. Применение термина «археогрфия» в начале XX в.—АЕ за 1981 г. М., 1982, с. 12). მ. პოლიევეტოვი 1937 წელს თბილისში ქართულ ენაზე გამოცემულ სახელმძღვანელოში წერდა: „ისტორიული ძეგლი შეიძლება ვუწოდოთ ადამიანთა საზოგადოების წარსული ცხოვრების ყოველ ნაშთს თავისთავად, მიუხედავად იმისა, იყენებს თუ არა მეცნიერება მას, როგორც ისტორიულ წყაროს. ისტორიული ძეგლი წყაროდ იქცევა იმ მომენტიდან და მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც მეცნიერება მისგან იღებს საჭირო ცნობებს“ (მ. პო-

ან ისტორიული რელიქტი, ან ის, რაც წინ უსწრებს წყაროს (предысторичник)²⁵. ისტორიულ წყაროდ ის იქცევა მხოლოდ მას შემდეგ, როცა შესწავლილი იქნება ისტორიკოსის მიერ²⁶.

ასეთი ლოგიკა, რომელიც შეუძლებელს ხდის წინასწარ იმის განსაზღვრას, გახდება თუ არა ესა თუ ის ობიექტი ისტორიული წყარო, საერთოდ გამორიცხავს ისტორიული წყაროს განსაზღვრის შესაძლებლობას. ამ მსჯელობას ყველაზე მეტად მიესადაგება წყაროს ფართო განმარტება, რომელიც ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში მკვლევარს უტოვებს გადაწყვეტილების უფლებას.

ამასვე უახლოვდება დასკვნა, რომელიც ერთგვარი განსხვავებულის გზით მიიღეს მ. მაკაროვმა და შემდეგ გ. ანტიპოვმა²⁷.

მკვლევრები განასხვავებენ წყაროსადმი წყაროთმცოდნისა და ისტორიკოსის დამოკიდებულებას. პირველ შემთხვევაში, ე. ი. წყაროთმცოდნეობის სფეროში, შესწავლის ობიექტია ისტორიული ძეგლი, რომელიც მზადდება ისტორიულ კვლევაში გამოსაყენებლად. ამ ფარგლებში ხდება მისი წარმოშობის, უტყუარობის, სანდოობის დადგენა, რის შემდეგაც ძეგლი ექცევა ისტორიკოსის კვლევის სფეროში და გადაიქცევა ისტორიულ წყაროდ. აქედან გამომდინარე, მ. მაკაროვი განასხვავებს ტერმინებს — კვლევის ობიექტი (წყაროთმცოდნეობაში) და მოქმედების ობიექტი (ისტორიაში). მისი აზრით, ისტორიული წყარო იგივე ისტორიული ძეგლია, ოღონდ სათანადოდ დამუშავებული.

ლივექტოვი. სსრკ ისტორის წყაროთმცოდნეობა (კონსექტი). თბ., 1937, გვ. 3).

25 ს. შმიდტის მიერ შემოთავაზებული ეს ტერმინი განსაკუთრებით პოპულარულია ამ ბოლო დროს.

26 С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения. с. 31; он же. Источниковедение в кругу других дисциплин и вопросы классификации источников. с. 5; он же. Источниковая база исторической науки и классификация исторических источников, с. 154; Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 59; он же. Ленинская теория отражения и понятие исторического источника, с. 20; Л. С. Клейн. Археологические источники. Л., 1978, с. 96; Г. М. Иванов. Исторический источник и историческое познание. Томск, 1973, с. 165; И. Д. Ковальченко. Исторический источник в свете учения об информации. — ИСССР. 1982, № 3, с. 137; И. Л. Беленький. Разработка проблем теоретического источниковедения в советской исторической науке (1964—1984 гг.). М., 1985, с. 33 (ავტორი სვამს შეკითხვას: რა საჭიროა, რომ ობიექტს ერქვას ისტორიული წყაროს სახელი ისტორიკოსის შესწავლის სფეროში მოხვედრამდე?).

27 М. К. Макаров. К вопросу о терминологии в источниковедении истории СССР. — ТМГИАГ, т. 17, М., 1963, с. 5; Г. А. Антипов. Место источниковедения в системе историографического исследования — В сб.: Проблемы исследования структуры научного познания. Новосибирск, 1970, с. 218.

დეტალურად მიმოიხილავს ამ საკითხს სხვადასხვა ნაშრომში გ. ივანოვი, რომელსაც წყაროს განსაზღვრისას გადამწყვეტად მისი ფუნქციური და არა ონტოლოგიური თვისებები²⁸. ამ შემთხვევაში წყაროს ძირითადი დანიშნულებაა — იყოს ისტორიული შემეცნების საშუალება. იმ მომენტამდე, ვიდრე არ არის რეალიზებული რელიქტის გნოსეოლოგიური ფუნქცია, იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს წყაროდ. გ. ივანოვს შესაძლებლად მიაჩნია, მაგალითად, მსჯელობა ისტორიული წყაროს დამოკიდებულებაზე „ერთი მხრივ, ობიექტური ისტორიული რეალობის, ხოლო, მეორე მხრივ, თვით ისტორიული შემეცნების პროცესისადმი“²⁹.

ტრინი დოისტოჩნიკ (ის, რაც წინ უსწრებს წყაროს) გამოყენებული აქვს მ. ვარშავჩიკს, რასაც ერთგვარად ეწინააღმდეგება მისივე აზრი იმის შესახებ, რომ ფუნქციის მიხედვით წყაროს განსაზღვრების ცდა არ არის გამართლებული³⁰.

მოულოდნელი არ არის ის ფაქტი, რომ დასახელებულ ავტორთა მსჯელობა მიდის წყაროს მნიშვნელობის დავიწროებისაკენ. მ. მაკაროვის აზრით, რომელიც განასხვავებდა ცნებებს „ისტორიული ძეგლი“ და „ისტორიული წყარო“, ისტორიული ძეგლის გადაქცევა წყაროდ გულისხმობს ორ ეტაპს: შესასწავლი ფაქტისადმი ძეგლის შესაბამისობის და მისი უტყუარობის დადგენას³¹.

მიუხედავად ამავე ავტორთა შენიშვნისა, რომ წყაროს მსგავსი დაყოფა არ ცვლის თვით წყაროს ბუნებას და ნხოლოდ ფუნქციურ სფეროს ეხება, ასეთი მიდგომა ეჭვქვეშ აყენებს წყაროს არსებობის ობიექტურობას. საბჭოთა წყაროთმცოდნეობაში კარგად არის ცნობილი ის ფაქტი, რომ „ყოველგვარი ცდა ისტორიული წარსულის ადამიანთა შეგნებასთან, შეგრძნებებსა და წარმოდგენებთან დაკავშირებისა გულისხმობს ობიექტური ისტორიული წარსულის უარყოფას“³². არის თუ არა შესწავლილი წყარო ისტორიკოსის მიერ და რა მეთოდებით, რამდენად ნეცნიერულად და პროფესიულად, ამით, რა თქმა უნდა, არ იცვლება ისტორიული ძეგლის შინაგანი ბუნება.

ამავე დროს ისტორიული სინამდვილის შემეცნების პროცესში

28 Г. М. Иванов, А. М. Коршунов, Ю. В. Петров. Методологические проблемы исторического познания. М., 1981, с. 123.

29 Г. М. Иванов. Исторический источник и историческое познание. Томск, 1973, с. 12.

30 М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 60.

31 М. К. Макаров. К вопросу о терминологии в источниковедении, с. 5.

32 Г. М. Иванов. Исторический источник и историческое познание, с. 19.

მონაწილეობენ, ერთი მხრივ, წყაროს ავტორი, რომელიც აზროვნებით მეშვეობით ახდენს სინამდვილის აბსტრაგირებას, და მეორე მხრივ მკვლევარი, რომელიც მოიპოვებს წყაროში ინფორმაციას ეპოქის საერთო დონისა და ნისივე ინდივიდუალური შესაძლებლობების შესაბამისად. ისტორიული ინფორმაციის მოპოვებას პირდაპირი კავშირი აქვს კვლევის ტექნიკასა და კულტურასთან, მკვლევრის ერუდიციასა და გამოცდილებასთან³³, რაც არ იძლევა წყაროთა ობიექტურად არსებობისა და ნათ მიერ სინამდვილის ასახვის უნარში დაეჭვების საფუძველს.

შემთხვევითი არ იყო ის ფაქტი, რომ ა. ლაპო-დანილევსკი, რომელმაც გამოთქვა აზრი იმის შესახებ, რომ საისტორიო მასალა არ შეიძლება ჩაითვალოს ისტორიულ წყაროდ, ვიდრე მას ისტორიკოსი არ გამოიკვლევს, თვით ისტორიული წყაროს ასეთ განმარტებამდე მივიდა: ისტორიული წყარო არის „ადამიანის ფსიქიკის რეალიზებული პროდუქტი, რომელიც გამოდგება ისტორიული მნიშვნელობის ფაქტების შესასწავლად“³⁴. ამ შეხედულებას ეხმაურება ზოგიერთი თანამედროვე უცხოელი ისტორიკოსის გამოთქვანი: „საგნები გადაიქცევიან წყაროებად მხოლოდ შემეცნების პროცესში, მხოლოდ მკვლევრის ინტერესის შესაბამისად. ამ პროცესის გარეშე ისტორიული წყაროები უბრალოდ არ არსებობს“³⁵.

ლიტერატურაში გამოთქმული საწინააღმდეგო მოსაზრებები უფრო მისაღებად გვეჩვენება. შესაბამის განმარტებებში ასახულია ისტორიული წყაროს გაორებული ბუნება, რომელიც მას იმთავითვე ახასიათებს. აღნიშნულია, მაგალითად, რომ „დოკუმენტი ისტორიული წყაროა მისი გაჩენის მომენტიდან და არა იმ დროიდან, როცა ის მუდმივი შენახვის ადგილზე მოხვდება“³⁶. წყაროს სტადიებად დაყოფის კრიტიკა გაისმა წყაროთმცოდნეთა საკავშირო სიმპოზიუმზე, სადაც აღინიშნა მისი უსაფუძვლობა³⁷.

ისტორიული წყაროს შინაგან ბუნებას უფრო მეტად წარმოაჩენენ მისი კონკრეტული განმარტებები, რომლებიც ამასთანავე ასახავენ მისი შესწავლის მდგონარეობასაც.

³³ В. Д. Назаров, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнин. Новое в исследовании нашей родины. Л., 1978, с. 16.
³⁴ А. С. Лаппо-Данилевский. Методология истории, вып. 2. Спб., 1913, с. 46.
³⁵ რ. ნეშის ეს მოსაზრება მოტანილია წიგნში: В. И. Салов. Историзм и современная буржуазная историография. М., 1977, с. 154.
³⁶ М. П. Илюшенко. К вопросу о функциях документов. — СА, 1973, № 5, с. 17.
³⁷ კრიტიკა გამოთქმული იყო ა. მურავიოვისა და ლ. მილოვის გამოსვლებში (Материалы симпозиума по актуальным проблемам источниковедения. Таллин, 2—6 окт. 1972 г.—ИОИ, 1976. М., 1977, с. 237, 242).

50-იანი წლების დასასრულისა და 60-იანი წლების დეკადისთვის ძირითადად დამახასიათებელი იყო წყაროს ისეთი განმარტება, რომელიც განმარტავდა მას, როგორც წარსულის ყოველგვარ ძეგლს (ა. ლიუბლინსკაია, ა. ამალრიკი და ა. მონგაიტი, ი. შერმანი, ვ. დანილოვა და ს. იაკუბოვსკაია, ა. პრონშტენი და ა. ზადიორა)³⁸. ამავდროს მკვლევართა ნაწილი წყაროთა შორის გამოარჩევდა საკუთრივ ისტორიულ წყაროს და ისტორიულ გამოკვლევას. თუმცა უნდა ითქვას, რომ გარკვეულ დრომდე ეს სხვაობა არ განიხილებოდა როგორც დაპირისპირება, და ხაზი ესმებოდა იმ ფაქტს, რომ როგორც გამოკვლევა, ასევე ისტორიული ძეგლი თანაბრად შეიძლება იყოს ისტორიული წყარო³⁹.

მაგრამ ზოგიერთ მოგვიანო ნაშრომში ეს სხვაობა გაღრმავებულია და უკვე დაპირისპირების ხასიათს იღებს. ასე, მაგალითად, მ. ვარშავჩიკი და ლ. პუშკარიოვა ისტორიული წყაროს განმარტებაში შემოიტანეს ისტორიული ფაქტების, ისტორიული სინამდვილის უშუალო ასახვის კატეგორია⁴⁰. ისტორიული გამოკვლევისაგან გამოიჯნის მიზნით მ. ვარშავჩიკი იძლევა წყაროს შემდეგ განმარტებას: „არა ყოველგვარი ძეგლი, არანედ ის, რომელიც უშუალოდ ასახავს ისტორიულ ფაქტებსა და ისტორიულ პროცესს, იმ ადამიანების საზოგადოებრივ ურთიერთობათა და შეხედულებათა პრიზმაში, რომლებიც წყაროს ავტორები არიან“⁴¹. ასეთი განმარტება, როგორც ვხედავთ,

³⁸ А. Д. Люблинская. Источниковедение истории средних веков. Л., 1955, с. 5; А. С. Амальрик, А. Л. Монгайт. Что такое археология. М., 1959, с. 35; М. Л. Шерман. Русские исторические источники X—XVIII вв. Харьков, 1969, с. 3; В. П. Данилов, С. И. Якубовская. Источниковедение и изучение истории советского общества. — ВИ, 1961, № 5, с. 5—6; А. П. Пронштейн, А. Г. Задера. Практикум по истории СССР. Ростов-на-Дону, 1964, с. 415.

³⁹ ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიისაგან განსხვავებით, რომელიც მიჯნავდა წყაროს და გამოკვლევას (აწის შესახებ დაწვრილებით იხ. Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 29—49).

⁴⁰ М. А. Варшавчик. Вопросы логики исторического исследования и исторический источник. — ВИ, 1968, № 10, с. 82; Л. Н. Пушкарев. Источники исторические. — СИЭ, т. 6, с. 591; იგივე. Классификация русских письменных источников, с. 6—63. უშუალო წყაროს ცნება ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვაგვარად არის გაგებული. ზოგიერთი მეცნიერისათვის უშუალო წყაროა მხოლოდ „ნაშთი“, ყველაფერი დანარჩენი კი არაპირდაპირია (М. М. Громыко. О „непосредственных“ и „косвенных“ исторических источниках.—Извест. Сибирск. отд. АН СССР, сер. общ. наук, № 6, вып. 2, 1968, с. 87; აგრეთვე Б. Г. Литвак. Ленинские приемы источниковедческого анализа и методика исследования массовой документации.—ИСССР, 1970, № 2, с. 73—74).

⁴¹ М. А. Варшавчик. Вопросы логики исторического исследования, с. 82.

შეიცავს წინააღმდეგობას, რადგან სინამდვილის ასახვა წყველვერის შენიშვნით, ხდება ავტორის ცნობიერებაში გავლით. შემცნების პროცესი ნ. ვარშაფიკმა სამი რგოლით წარმოადგინა: 1) ფაქტი — მოვლენა, 2) ფაქტი — წყარო და 3) ფაქტი — ცოდნა, და დამაჯერებლად აჩვენა, რომ „ფაქტი — წყარო“ არასდროს არ არის მოვლენის ადეკვატი, რადგან წყარო მოვლენის აბსტრაგირებული გადმოცემაა. ამდენად, წყარო თავისი შინაარსით ღარიბია მოვლენებთან შედარებით, რადგან დამოკიდებულია ავტორის განათლებასა და გონებრივ შესაძლებლობაზე. გ. ივანოვის მონოგრაფიაში მკაფიოდ არის ნაჩვენები წყაროში სინამდვილის უშუალო და გაშუალებული ასახვის დიალექტური ერთიანობა⁴².

საკითხისადმი ასეთმა მიდგომამ ასახვა პოვა წყაროს ვ. სტრელსკისებულ განმარტებაში: წყაროა „ყველაფერი, რაც უშუალოდ ასახავს ისტორიულ პროცესს, რაც შექმნილია ადამიანის მოღვაწეობის შედეგად და გამოიყენება საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების კვლევისას“. ეს დეფინიცია განსხვავდება მისივე ადრინდელი განსაზღვრებისაგან, რომლის მიხედვით, წყაროდ მიჩნეულია „წარსული ცხოვრების ამა თუ იმ ისტორიული პერიოდის ძეგლები, რომლებიც ასე თუ ისე ასახავენ ადამიანთა საზოგადოების ისტორიას, საზოგადოებრივი ცხოვრების რეალურ მოვლენებს“⁴³.

მ. ვარშაფიკისა და ლ. პუშკარიოვის მიერ შემოთავაზებული განმარტება არ გაიზიარეს ა. პრონშტეინმა და ა. ლუბსკიმ⁴⁴. ამავე საკითხს დაუბრუნდა ა. უიბო, რომელიც ასევე არ დაეთანხმა ლ. პუშკარიოვისებულ განმარტებას („ისტორიული წყარო არის ყველაფერი, რაც უშუალოდ ასახავს ისტორიულ პროცესს და შესაძლებლობას იძლევა შესწავლილ იქნეს ადამიანთა საზოგადოების წარსული, ე. ი. ყველაფერი, რაც შექმნილია ადრე ადამიანის მიერ და მოაღწია ჩვენამდე მატერიალური კულტურის ძეგლთა, დამწერლობის, იდეოლოგიის, ზნე-ჩვეულებათა, ენის სახით“)⁴⁵. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ

⁴² Г. М. Иванов. Исторический источник и историческое познание.

⁴³ В. И. Стрельский. Теория и методика источниковедения истории СССР. Киев, 1976. с. 12; он же. Основные принципы научной критики источников по истории СССР. Киев, 1961, с. 6.

⁴⁴ А. П. Пронштейн, А. В. Лубский. Методологические проблемы источниковедения в современной советской литературе. — «Актуальные проблемы источниковедения истории СССР, специальных ист. дисциплин и их преподавания в вузах». Тезисы докладов, с. 22.

⁴⁵ А. А. Уйбо. Информационный подход к типологии исторических источников, с. 57. იხ. აგრეთვე: Л. С. Клейн. Археологические источники, с. 8; Л. Н. Пушкарев. Источники исторические; он же. Классификация русских письменных источников, с. 62—63.

როგორც მ. ვარშავჩიკი, ასევე ლ. ბუშკარიოვი მიუხედავად იმისა რომ უპირისპირებენ ერთმანეთს ისტორიულ წყაროს და გამოკვლევას, ანავე დროს მიიჩნევენ, რომ ნებისმიერი გამოკვლევა შეიძლება წყაროც იყოს. დადებითი პასუხი შეკითხვაზე — არის თუ არა ისტორიული გამოკვლევა წყარო, ვფიქრობთ, გამორიცხავს წყაროს განმარტებაში უშუალო ასახვის კატეგორიის შეტანის შესაძლებლობას⁴⁶.

წყაროსთან ისტორიული გამოკვლევის დაპირისპირება მართლაც მიუღებელია. ყოველგვარი გამოკვლევა იმავე დროს წყაროც არის, ისევე როგორც ძნელად ნოიძებნება წყარო, რომელიც მთლიანად ემიჯნებოდეს გამოკვლევას. წყაროდ კიდევაც რომ მხოლოდ ის ძეგლი მივიჩნიოთ, რომელიც მთლიანად ერთი ბიროვნების, თანამედროვეისა და თვითმხილველის მიერ არის შექმნილი, მისი შინაარსი, გარდა იმისა, რომ, როგორც წესი, უსათუოდ შეიცავს სხვების მონათხრობსაც, დამოკიდებულია ავტორის წარმოსახვის უნარზე, მის, როგორც ამჟამად უწოდებენ, „წყაროგარეშე ცოდნაზე“. ისეთი ძეგლები, სადაც სინამდვილე უშუალოდ არის ასახული, პრაქტიკულად არ არსებობს. ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ისტორიული წერილობითი ძეგლები კვლევის ელემენტებსაც შეიცავენ. ისტორიული შემეცნების სამი რგოლით წარმოდგენილი სისტემის მიღების შენახვევაში, რომელსაც მ. ვარშავჩიკი ვეთავაზობს, წყაროს ცნების მიღმა რჩება ისტორიულ ძეგლთა დიდი ნაწილი, რომლებიც, ჩვეულებრივ, ისტორიული მეცნიერების ძირითად საყრდენს შეადგენენ. კერძოდ, შუა საუკუნეების მატთანები, რომელთა უმრავლესობა შედგენილია სხვადასხვა ზეპირ და წერილობით წყაროთა გამოყენებით, ასევე რეტროსპექტიული ჰაგიოგრაფიული და სხვა სახის ნაწარმოებები.

მაგალითად, „ქართლის ცხოვრების“ ყველა თხზულება სხვადასხვა ზეპირი და წერილობითი წყაროების გამოყენებით არის შედგენილი, რომელთაც ავტორები არც ისე ხშირად ასახელებენ. მაგრამ ეს არსებითად არაფერს ცვლის. კრებულის პირველივე თხზულება, რომლის ავტორი, გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, არის XI ს-ის მოღვაწე ლეონტი მროველი, საკმაოდ დიდი მოცულობისაა. ცხადია, მის დასაწერად სხვადასხვა წყაროებია გამოყენებული. ხანგრძლივმა წყაროთმცოდნეობითმა კვლევამ, რომელიც ამჟამადაც გრძელდება, აჩვენა, რომ ეს წყაროები ხშირ შემთხვევაში სანდოა. XIV ს-ის ქართველი ანონიმური ისტორიკოსის, ეამთააღმწერლის „ასწლოვანი მატთანე“ მნიშვნელოვანწილად ზეპირი და წერილობითი წყა-

⁴⁶ ს. შმიდტის აზრით, ყველა წყარო, რომელიც აღამიანის საქმიანობის შედეგია, უშუალოდ ასახავს სინამდვილეს (С. О. Шмидт. Источниковая база исторической науки и классификация исторических источников, с. 157).

როგების საფუძველზეა შედგენილი. როგორც ი. ჯავახიშვილი შენიშნავდა, „ჩვენს ისტორიკოსს ასი წლისა და მეტი ამბები ზეპირდამოცემით და „თავით თვისით“ არ შეეძლო დაეწერა. უეჭველად საისტორიო წყაროები ექმნებოდა და მის თხზულებითგანაც ჩანს, რომ ჰქონია კიდევ“⁴⁷. მიუხედავად ამისა, დასახელებული თხზულება ფასდაუდებელი წყაროა XIII საუკუნის და XIV ს-ის დამდგვის საქართველოსა და მეზობელი ქვეყნების ისტორიისათვის⁴⁸.

იგივე შეიძლება ითქვას კრებულის ყველა სხვა თხზულებაზე. იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ერთიდაიგივე ამბავი ორ სხვადასხვა ძეგლშია გადმოცემული, ან როდესაც ერთი წყარო მეორეს ეყრდნობა, თითოეული მათგანი მაინც არ კარგავს მნიშვნელობას. მაგალითად, სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა გარკვეულ ნონაკვეთში მიჰყვება „მატიანე ქართლისას“⁴⁹, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც იგი, როგორც ისტორიული წყარო, სხვადასხვა კუთხით იწვევს ინტერესს: ავტორთა წყაროებზე მუშაობის მეთოდის, მათი ცნობებით სარგებლობის პრინციპების, აგრეთვე აღნიშნულ ძეგლთა დათარიღების თვალსაზრისით.

მიუხედავად იმისა, რომ XVII ს-ის ქართველი ისტორიკოსის ფარსადან გორგიჯანიძის „საქართველოს ცხოვრების“ ე. წ. მეორე ნაწილი⁵⁰ „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებების — „ისტორიათა და აზმათა“ და „ასწლოვანი მატიანის“ — მიხედვით არის შედგენილი, იგი მნიშვნელოვან მასალას შეიცავს როგორც XIII ს-ის საქართველოს ისტორიისათვის, ისე დასახელებული თხზულებების ტექსტის დასადგენად⁵¹.

აქვე შეიძლება გავიხსენოთ აგრეთვე XVIII ს-ის პირველი ნახევრის კომპილაციური ისტორიული თხზულება „ცხოვრება საქართველოჲსა“ („პარიზის ქრონიკა“). მიუხედავად იმისა, რომ მისი წყაროები ძირითადად ცნობილია, თხზულება მაინც ინარჩუნებს წყაროს

47 ი. ჯავახიშვილი. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. — თხზულებანი, ტ. VIII. თბ., 1977, გვ. 255.

48 რ. კიკნაძე. ჟამთააღმწერელი და მისი „ასწლოვანი მატიანე“. — წიგნში: ჟამთააღმწერელი. ასწლოვანი მატიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რ. კიკნაძემ. თბ., 1982.

49 Г. Г. Аласаниа. Классификация грузинских письменных исторических источников, с. 173.

50 ფ. გორგიჯანიძის თხზულების ნაწილებად დაყოფა ი. ჯავახიშვილს ეკუთვნის (ი. ჯავახიშვილი. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გვ. 287—297).

51 რ. კიკნაძე. ფარსადან გორგიჯანიძე და „ისტორიანი და აზმანი შარანდღდთანია“. თბ., 1975; Р. К. Кикнадзе. Очерки по источниковедению истории Грузии. Парсадан Горгиджанидзе и „Картлис цховреба“. Тбилиси, 1980.

ღირებულებას, რადგან შემოგვინახა ჩვენამდე მოუღწეველი თი თხზულების ფრაგმენტები⁵².

რა თქმა უნდა, ნათქვამი სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, თითქოს საერთოდ არ არსებობდეს განსხვავება წყაროსა და გამოკვლევას, წყაროსა და ისტორიოგრაფიულ ძეგლს შორის. მაგრამ ეს განსხვავება ყოველი კონკრეტული კვლევისას ცალკე უნდა განისაზღვროს. ამ გადაწყვეტი იქნება როგორც აღწერილ მოვლენათაგან ძეგლის დაშორება, ასევე მისი გადმოცემის ფორმაც.

განხილულ პრობლემას უახლოვდება ტერმინების — „პირველწყაროსა“ და „მეორადი წყაროს“ — ურთიერთმიმართება, სადაც მეორადი წყარო ხშირად ისტორიული გამოკვლევების სინონიმად შეიძლება იყოს. XX ს-ის 30-იან წლებში ს. ბიკოვსკიმ მოგვცა ისტორიული წყაროს ვრცელი განმარტება⁵³. მკვლევარი არჩევს ისტორიულ წყაროს ზოგადად და ისტორიულ წყაროს ვიწრო გაგებით. მისი განმარტების მიხედვით, ისტორიული წყარო ზოგადად, ან ისტორიული წყარო ფართო გაგებით, არის წარსული ცხოვრების ყოველგვარი ძეგლი, ხოლო ვიწრო გაგებით ისტორიულ წყაროდ უნდა ჩაითვალოს წარსული ცხოვრების ძეგლები, რომლებშიც დამოუკიდებლად და ქრონოლოგიურად პირველად, სხვა ჩვენამდე მოღწეულ ძეგლებთან შედარებით, არის ასახული ესა თუ ის ისტორიული ფაქტი, მოვლენა, ან თუნდაც ისტორიული ფაქტის დეტალი. როგორც ვხედავთ, მოტანილ განმარტებებში წყარო ვიწრო გაგებით და ისტორიული წყარო ზოგადად, არსებითად არის იგივე წყარო და პირველწყარო, თუმცა ავტორი არ იყენებს ამ ტერმინს.

პირველწყაროს და მეორადი წყაროს ინტერპრეტაციაში საკმაოდ დიდი გაუგებრობა და აზრთა სხვადასხვაობა სუფევს. იქამდეც კი მივდის საქმე, რომ ზოგი მკვლევარი პირველწყაროს უწოდებს ავტოგრაფს, ხელნაწერ მასალას ან პირველ გამოცემას⁵⁴. ჰერ კიდევ 20-იან წლებში ი. მაიაკოვსკიმ გამოთქვა აზრი იმის შესახებ, რომ პირველწყარო არის დოკუმენტები (საარქივო მასალები), ხოლო წიგნები ცოდნის გავრცელების საშუალებაა⁵⁵. ეს მოსაზრება შემდგომში სხვა მკვლევ-

52 გ. ალასანიძე. XVIII საუკუნის ქართული ანონიმური ქრონიკა. — წიგნში ცხოვრება საქართველოდ (პარიზის ქრონიკა). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიძემ. თბ., 1980.

53 С. Н. Быковский. Методика исторического исследования. Л., 1931, с. 29.

54 Н. Ф. Бельчиков. Литературное источниковедение. М., 1983, с. 122.

55 И. Л. Маяковский. Архив, библиотека и музей. — АД, вып. 7, 1926, с. 23.

რებმაც გაიზიარეს და განავითარეს⁵⁶. კერძოდ, ლ. შებელევის კორექტივის თანახმად, წიგნი აგრეთვე წყაროა, ოღონდ, მეორადი. ა. ფონსინის მიხედვით, ლიტერატურული კვლევისათვის საჭირო ნასაღად ნაწილად იყოფა: 1) პირველწყაროები, ე. ი. თვით ლიტერატურული ნაწარმოებები, წერილები და დოკუმენტები, 2) წყაროები, მათი გამოცემები, 3) სპეციალური და არასპეციალური სახელმძღვანელოები⁵⁷. პ. ბერკოვი პირველწყაროს მიაკუთვნებს მწერალთა ნაწარმოებების ტექსტებს, ეპისტოლურ, ბიოგრაფიულ და მემუარეულ მასალას, ავტობიოგრაფიებს, დღიურებს, უბის წიგნაკებს⁵⁸.

გარდა ამისა, ინფორმატიკაში მიღებულია პირველადი დოკუმენტისა და მეორადი დოკუმენტის ცნებები. პირველად დოკუმენტად მიჩნეულია თხზულება, ხოლო მეორად დოკუმენტად, რომელიც შეიცავს ყოველგვარ ცნობას პირველადის შესახებ, ბიბლიოგრაფიული საძიებლები, ანოტაციები, რეფერატები, საცნობარო ლიტერატურა და სხვ⁵⁹.

ამდენად, ისევე როგორც წყაროს და გამოკვლევის შემთხვევაში, აქაც სრულიად შეუძლებელია პირველწყაროსა და მეორადი წყაროს დამაჯერებლად გამოიყვანა, თუმცა ლიტერატურაში აღნიშნულია ამის აუცილებლობა კვლევის პროცესში მეტი კონკრეტულობის შესატანად⁶⁰.

ხშირად პირველწყაროსა და მეორადი წყაროს საკითხს უკავშირებენ სანდოობის ხარისხს, მაგრამ ამ მხრივაც აზრთა სხვადასხვაობა შეინიშნება. თუ უმრავლესობის მსჯელობით, ფაქტთან დაახლოებული წყაროები მეტი სანდოობით გამოირჩევა, არსებობს ამის საწინააღმდეგო შეხედულებაც. მაგალითად, ვ. კოსოლაპოვის აზრით, „რაც უფრო მეტი დრო გავიდა მეორად წყაროში აღწერილი მოვლენები-

56 К. Г. Митяев. Документоведение, его задачи и перспективы развития. — ВА, 1965, № 2, с. 31; Л. Е. Шепелев. Проблемы архивной эвристики. — Сб. Некоторые вопросы изучения исторических документов XIX—нач. XX в. Л., 1967, с. 19.

57 А. Г. Фомин. Путеводитель по библиографии, историографии, хронологии и энциклопедии литературы. Л., 1934, с. 43.

58 П. Н. Берков. Введение в технику литературоведческого исследования. Л., 1955, с. 51, 52.

59 А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. Основы информатики, с. 108; უ. სიღამონიძე. ისტორიული მეცნიერება და სამეცნიერო ინფორმაციის საკითხები. თბ., 1978, გვ. 73.

60 П. Н. Берков. Введение в технику литературоведческого исследования, с. 51, 52; Н. Ф. Бельчиков. Литературное источниковедение, с. 122.

დან ამ წყაროების გაჩენამდე, ისინი, როგორც წესი, მით უფრო, საფ-
წმუნო და ტენდენციურობას მოკლებული არიან⁶¹.

„პირველწყაროსთან“ მიმართებაში სამეცნიერო ლიტერატურაში განიხილება ტერმინი „ავთენტიკური წყარო“ (ბერძნ. *authen tikos*), რომელთაც მკვლევრები განასხვავებენ ერთმანეთისაგან⁶². პირველ-წყაროს არ მოეთხოვება მოვლენის უშუალოდ ასახვა, ე. ი. სინამდვი-ლესთან ისეთი კავშირი, როდესაც ავტორსა და მოვლენას შორის არა-ვითარი ზეპირი ან წერილობითი წყარო არ იგულისხმება. მაშინ, როცა ავთენტიკური წყაროსთვის ეს აუცილებელი პირობაა. ავთენტიკური წყაროს ავტორი აღწერილი ამბების თვითმხილველი და თანამონა-წილეა. ამ თვისების გამო ავთენტიკურს ზოგჯერ ნამდვილის სინონი-მად მიიჩნევენ⁶³. აქვე იქცევა ყურადღებას ის ფაქტი, რომ ავთენ-ტიკური უფრო ვიწრო ცნებაა, ვიდრე ნამდვილი. არ არის აუცილე-ბელი, რომ ყველა ნამდვილი წყარო ავთენტიკური იყოს. ამავე დროს ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ავთენტიკურობა, რომელიც სა-ბოლოო ჯამში მეტად უახლოვდება სანდოობას, არ არის მისი გარან-ტია⁶⁴.

ამავე რიგისაა ნოსაზრება, რომელიც გულისხმობს ისტორიულ წყაროთა დაყოფას ტრადიციად (ან გადმოცემად) და ნაშთად. ეს შე-ხედულება დაკავშირებულია გერმანელი ნეცნიერების დროიზენისა და ბერნჰაიმის სახელთან და საკმაო ხნის მანძილზე გავრცელებული იყო საბჭოურ წყაროთმცოდნეობაში. ვინაიდან ტერმინთა ავტორებმა არ დააზუსტეს მათი მნიშვნელობა, მომდევნო მკვლევრებს ამ საკითხში სრული თავისუფლება მიეცათ⁶⁵. არცთუ იშვიათად ასეთ დაყოფას დოკუმენტურ და თხრობით წყაროებად დაყოფაზე ავრცელებდნენ. წყაროთა დიფერენციაცია ნაშთად და ტრადიციად, რომელსაც უკავ-შირებდნენ ასახულ ფაქტთან სახლოვეს ან სანდოობის ხარისხს, სი-ნამდვილის ასახვის უშუალობას, ან წინასწარგანზრახვას და სხვ., ამ-

61 В. В. Косолапов. Методология и логика исторического исследования, с. 256.

62 А. Г. Тартаковский. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении. — ИСССР, 1973, № 6, с. 75.

63 მაგალითად, პოლონელი მეცნიერებისათვის „ავთენტიკურობის კრიტიკა“ ნამდვილობის დადგენას უდრის (М. Н. Терешко. Теоретические проблемы критики и интерпретации исторических источников в современной польской мето-дологии истории.—В кн.: Вопросы теории как формы мышления, вып. I. Томск, 1970, с. 88—92).

64 А. Г. Тартаковский. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении, с. 75.

65, Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 243—248.

ჟამად თითქმის უარყოფილია. მაგრამ მკვლევართა გარკვეული ნაწილი ფიქრობს, რომ მას, როგორც საწმენო საშუალებას, მაინც აქვს მნიშვნელობა, თუმცა არა როგორც დიქტომიურ, ე. ი. ერთმანეთს გამომრიცხველ, დაყოფას⁶⁶. ო. მედუშევსკაიას აზრით, წყაროთა დაყოფა ნაშთად და ტრადიციად არ შეიძლება საფუძვლად დაედოს წყაროთა კლასიფიკაციას, რადგან ყველა წყარო თავისი ეპოქის ნაშთია. არ არსებობს წყარო მხოლოდ ნაშთი, ან მხოლოდ ტრადიცია. მაგრამ ამავე დროს არ შეიძლება, რომ ეს პრობლემა საბოლოოდ მოიხსნას, რადგან მასში, „თუმცა ცალმხრივად, მაგრამ მაინც ჩანს წყაროში სინამდვილის ასახვის დიალექტიკა“⁶⁷.

აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებით პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს საკითხი, რომელიც გარკვეულწილად იგულისხმება ყველა სხვა შემთხვევაშიც: როგორია ასეთი დაყოფის კავშირი წყაროს სანდოობის ხარისხთან. მიუხედავად იმისა, რომ რეალობასთან სიახლოვეს ლიტერატურაში საფუძვლად უდებდნენ ჟანრობრივ დიფერენციაციას (ფ. შელინგი, გ. პეგელი, ბ. ბელისკი), მკვლევართა ნაწილის აზრით, წყაროთა სიახლოვე ასახულ ფაქტთან ან მათი კუთვნილება ამა თუ იმ სახისადმი ყოველთვის არ არის პირდაპირ კავშირში მათი სანდოობის ხარისხთან⁶⁸. უახლესი გამოკვლევები, სადაც საგანგებოდ არის განხილული კლასიფიკაციის პრობლემა წყაროთა სარწმუნოებასთან მიმართებაში და წყაროთა სახის ერთ-ერთ ძირითად განმსაზღვრელ ნიშნად მიჩნეულია მათი სანდოობის ხარისხი⁶⁹, ცხადყოფენ, რომ აღნიშნულ პრობლემას შემდგომი დაკვირვება და ჩაღრმავებული კვლევა სჭირდება.

როგორც უკვე აღინიშნა, უკანასკნელ ხანებში წყაროთმცოდნეობაში ინტენსიურად მუშავდება ინფორმაციის საკითხები. გარდა იმისა,

⁶⁶ О. М. Медушевская. Современное зарубежное источниковедение, с. 18; она же. Развитие теории советского источниковедения. — ТМГИАИ, т. 24, вып. 2, М., 1966, с. 15; А. Г. Тартаковский. Социальные функции источников как методологическая проблема источниковедения, с. 115.

⁶⁷ О. М. Медушевская. Современное зарубежное источниковедение, с. 18.

⁶⁸ Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 215.

⁶⁹ А. Г. Тартаковский. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении, с. 76; О. М. Медушевская. О проблемах классификации исторических источников. — СА, 1978, № 5. სარწმუნოების პრინციპით არის დალაგებული მასალა ფრანგი მეცნიერის რ. დელორის ნაშრომში (А. Д. Люблинская. Современная система специальных исторических дисциплин и источниковедения в зарубежной медиэвистике.—Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин. М., 1984, с. 148).

რომ თვით ისტორიულ წყაროში გამოიყოფა ინფორმაციის სხვადასხვა სახე, შემოვიდა და დაკვიდრდა ტერმინი „წყაროსგარეშე ინფორმაცია“, რომელიც ზემოთ უკვე ვახსენეთ.

ცნობილია, რომ წყარო შეიცავს არა მარტო იმ ინფორმაციას, რომელიც მასში განზრახ არის ჩადებული, არამედ აგრეთვე ისეთსაც, რომელიც არ არის დამოკიდებული ავტორის ნებაზე. ასეთ ინფორმაციას, ჩვეულებრივ, უწოდებენ არაპირდაპირს, ფარულს, პოტენციურს, სტრუქტურულს, ან უნებლიეს. პირველი სახის ინფორმაციას ეკუთვნის პირდაპირი, გამოხატული, აქტუალური, ღია, განზრახული⁷⁰. ლიტერატურაში შეინიშნება ამ მსგავსი, ფაქტობრივად, სინონიმური ტერმინებისათვის განსხვავებული შინაარსის შეფარდების ცდები.

ერთგვარი სუბიექტურობით ხასიათდება, მაგალითად, ა. კურნოსოვის მიერ შემოთავაზებული ახსნა გამოთქმებისა — „უნებლიე“, „სტრუქტურული“, „ფარული“ ინფორმაცია. მისი განმარტება, რომ უნებლიე (ненамеренная) ის ინფორმაციაა, რომელიც შესულია წყაროში ავტორის სურვილის გარეშე, კმათს არ იწვევს. მაგრამ შემდეგ, როდესაც მკვლევარი ცხება გამოთქმებს — „სტრუქტურული“ (რომელიც წყაროთმცოდნეობაში გამოიყენება „ფარულის“ სინონიმად) და „ფარული“, იგი შენიშნავს: „სტრუქტურული აფიქსირებს საზოგადოების სტრუქტურულ თავისებურებებს, „ფარული“ ინფორმაცია კი დაფარულია მომხმარებელთათვის, როგორც თანამედროვე, ასევე მომდევნო თაობებისათვის (თანამედროვენი არ აღიქვამენ მას იმის გამო, რომ მათ ავტორთან საერთო სოციალური და ისტორიულ-კულტურული გარემო აქვთ; მომდევნო ხანის ისტორიკოსთათვის დაფარულია იმის გამო, რომ განსხვავებული სოციალური გარემოდან მომდინარეობს)“⁷¹.

ინფორმაციის სტრუქტურის დახასიათების საინტერესო ცდა ეკუთვნის მ. ვარშავჩიკს, რომელიც წყაროში გამოყოფს სამ ფენას: 1) გამოხატული (ან აქტუალური) და პოტენციური ინფორმაცია; მათი თანაფარდობა იცვლება კვლევის პროცესში, რამდენადაც პოტენციური ინფორმაცია გამოხატულ ინფორმაციად გადაიქცევა. 2) პირდა-

70 И. Д. Ковальченко. Исторический источник в свете учения об информации. — ИСССР, 1982, № 3; А. А. Уйбо. Информационный подход к типологии исторических источников; О. М. Медушевская. Теоретические проблемы источниковедения. М., 1977, с. 70; С. О. Шмидт. О критериях оценки исторических источников. — В сб.: Вопросы научного атеизма. М., 1976, с. 96.

71 ა. კურნოსოვის გამოსვლა წყაროთმცოდნეობა III საკავშირო სესიაზე (Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин, с. 189—190).

პირი და ირიბი ინფორმაცია, რომელიც აკვლევარს ესმის როგორც ცნობები წყაროში ასახული ძირითადი საგნის შესახებ, და შემთხვევითი მონაცემები, დაკავშირებული ძირითადადნა. 3) ღია და ფარული ინფორმაცია. პირველი არის ის, რასაც ავტორი მოგვითხრობს, მეორე კი — მისი ქვეტექსტი ანუ ის, თუ რატომ და როგორ საუბრობს ავტორი იმაზე, რაზეც საუბრობს⁷².

„ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის წყაროთმცოდნეობის“ შესავალში წყაროს ინფორმაცია დახასიათებულია როგორც 1) განზრახული, შეგნებული, 2) უნებლიე, 3) რეალური ვითარების შეგნებული ან უნებლიე დამახინჯება, ანუ დეზინფორმაცია⁷³.

ვინაიდან წყარო რთული ბუნებისაა და ამოუწურავ ინფორმაციას შეიცავს, ძიება ამ მიმართულებით პერსპექტიულია და ხელს უწყობს ისტორიული ძეგლის ინფორმაციული პოტენციის უფრო სრულად გახსნას.

ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, წყარო არ არის ისტორიული ცოდნის ერთადერთი საფუძველი. გამოთქმულია მოსაზრებები, რომ ნებისმიერი წყაროს კვლევისას წყაროსგარეშე ცოდნას ანეტი ხედვებითი წილი აქვს, ვიდრე იმ ცოდნას, რომელსაც თვით ეს ძეგლი იძლევა. წყაროს მონაცემებს ამდიდრებს იმ ექსპერიმენტების შედეგები, რომელთა საშუალებითაც შეისწავლება პირველყოფილი ტექნიკა. გარდა ამისა, ისტორიკოსი ატარებს აზრობრივ ექსპერიმენტებს, რომლის დროსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მის წარმოსახვის უნარს⁷⁴. ამის საპირისპიროდ გამოთქმულია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ე. წ. „წყაროსგარეშე ინფორმაცია“ კვლავ წყაროზეა დამყარებული, და ყველაფერი, რაც ვიცით წარსულის შესახებ, ვიცით ისევ და ისევ წყაროდან⁷⁵, რომელიც ისტორიული ცოდნის ერთადერთი ემპირიული საფუძველია⁷⁶. ცოდნას, რომელსაც ისტორიული მასალის კვლევი-

⁷² М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 62—66.

⁷³ В. И. Кузищин. Введение (Некоторые проблемы источниковедения истории Древнего Востока). — Источниковедение истории Древнего Востока. М., 1984, с. 8. სოციალური ინფორმაციის სხვადასხვა სახეს არჩევენ—პოლიტიკურს, სამართლებრივს, ეთიკურს, ესთეტიკურს, რელიგიურს და სხვ. (А. Д. Урсул. Проблема информации в современной науке, с. 201); გარდა ამისა, მასობრივს და სპეციალურს (Основные проблемы информатики и библиотечно-библиографическая работа. Л., 1976, с. 24).

⁷⁴ А. Г. Кузьмин. Начальные этапы древнерусского летописания. М., 1977, с. 13.

⁷⁵ В. В. Фарсоби. Источниковедение и его метод, с. 209—210.

⁷⁶ Я. С. Лурье. Михаил Дмитриевич Приселков — источниковед. — ТОДРЛ, XVIII, М.—Л., 1962, с. 469; он же. О некоторых принципах кри-

სას იყენებენ წყაროს ცნობების გარდა, „აპრიორულსაც“ უწოდებენ⁷⁷ მიუხედავად აზრთა ასეთი სხვადასხვაობისა, ტერმინი „წყვეტილი გარეშე ცოდნა“ ერთხმად არის მიღებული, თუმცა მისი შინაარსი და შეფარდება წყაროს ინფორმაციასთან ლიტერატურაში ერთნაირად არ არის გაგებული. არაიშვიათად ეს შეხედულებები სცილდება იმ თავდაპირველ მნიშვნელობას, რომელიც დაუკავშირა ტერმინს მისა ავტორმა, პოლონელმა მეცნიერმა ე. ტოპოლსკიმ. პირველ რიგში „წყაროსგარეშე ცოდნა“ მას ესმოდა როგორც პირობითი, სამუშაო ტერმინი, რომელიც ასახავს ისტორიკოსის წყაროზე მუშაობის პროცესს. ამ ტერმინის შინაარსში იგულისხმება 1) ყველაფერი, რაც ვიცით, გარდა ინფორმაციისა ისტორიული ფაქტების შესახებ (ე. ი. ზოგადი ცოდნა პოტენციური აზრით), 2) ყველაფერი, რაც ვიცით ფაქტების შესახებ, გარდა მოპოვებული ინფორმაციისა (ზოგადი ნოქმედი ცოდნა), 3) ყველაფერი, რაც შეიძლება ვიცოდეთ, გარდა ინფორმაციისა (საერთოდ არსებული ან მოპოვებული) ისტორიული ფაქტების შესახებ, რაც გვაძლევს უფლებას გავცეთ პასუხი ამა თუ იმ საკვლევ საკითხზე (პოტენციური აზრით შეფარდებითი ცოდნა), 4) ყველაფერი, რაც ვიცით, გარდა ისტორიული ფაქტების შესახებ მოპოვებული ინფორმაციისა, რაც გვაძლევს საშუალებას გავცეთ პასუხი საკვლევ საკითხზე (შეფარდებითი მოქმედი ცოდნა)⁷⁸.

ე. ტოპოლსკის მსჯელობიდან გამომდინარე, წყაროსგარეშე ცოდნას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო კვლევის ევრისტიკულ ფაზაში, საკვლევე თემის შერჩევის, საკითხის დასმის და წყაროს გამოვლენის დროს, არამედ თვით წყაროს შესწავლის პროცესშიც, სადაც ის შეუდარებლად ჭარბობს თვით წყაროს ინფორმაციას.

ტერმინის ინტერპრეტაცია და მისი მნიშვნელობის ასეთი შეფასება არ გაიზიარეს სხვა მეცნიერებმა. გამოითქვა მოსაზრება, რომ ყოველი მეცნიერი კვლევის პროცესში სარგებლობს დიდი მოცულობის წყაროსგარეშე ინფორმაციით, მაგრამ მისი მნიშვნელობის გაზვიადება გაუმართლებელია⁷⁹. თავისებურად განმარტავს „წყაროსგარეშე ცოდნის“ მნიშვნელობას ი. ლურიე, რომელიც უკავშირებს მას ძირითადად კვლევის სფეროს შერჩევას და საკითხის დასმას. რაც შეეხება

ტიკი источников. — В кн.: ИОН, I. М., 1973, с. 100; он же. Логические основы критики источника. — ИР, 1985. Тбилиси, 1988.

77 А. В. Кузьмин. О предмете исторической науки. — В кн.: Предмет и структура общественных наук. М., 1984, с. 121.

78 Е. Топольский. О роли внеисточникового знания в историческом исследовании. — ВФ, 1973, № 5, с. 79.

79 М. Н. Терешко. Соотношение источниковой и внеисточниковой информации в историческом исследовании. — Ученые записки Томского гос. университета, 1975, № 9, с. 78.

წყაროს კრიტიკას, აქ წყაროსგარეშე ცოდნა, მართალია, მონაწილეობს, მაგრამ არაერთი დამამტკიცებელი ძალა არ გააჩნია და დადამტკიცებელი მნიშვნელობა წყაროს ინფორმაციას ენიჭება. მკვლევრის აზრით, „კონკრეტული ფაქტების გამოტანა წყაროსგარეშე მსჯელობიდან იწვევს ინდუქციური მსჯელობის დედუქციურით შეცვლას და წყაროთმცოდნეობით კვლევაში საკმარისი საფუძვლიანობის კანონის დარღვევას“⁸⁰.

გამოთქმა „წყაროსგარეშე ცოდნა“, ბუნებრივია, უკავშირდება თვით წყაროს ცნების გაგებას. იმ ავტორთათვის, რომლებიც წყაროდ არ მიიჩნევენ ისტორიულ გამოკვლევას, წყაროსგარეშე ლოგიკურად გულისხმობს იმ ცოდნას, რომელიც მიიღება ისტორიოგრაფიიდან, ისტორიული გამოკვლევებიდან, მათ შორის ამავე მკვლევრის მიერ წყაროთა საფუძველზე ადრე ჩატარებული გამოკვლევებიდანაც⁸¹.

ამდენად, ნათელი ხდება, რომ „წყაროსგარეშე ცოდნა“ პირობითი ტერმინია და აღნიშნავს მთელ იმ ცოდნას, რომელიც ერთი კონკრეტული წყაროს შესწავლისას აქვს კონკრეტულ მკვლევარს, აღნიშნული წყაროს მონაცემების გარეშე. იმ მოსაზრების შესაბამისად, რომელიც ისტორიულ წყაროდ მხოლოდ ადამიანის მოღვაწეობის შედეგს მიიჩნევს⁸², წყაროსგარეშე ცოდნად უნდა იქნეს გაგებული ის მონაცემებიც, რომლებიც მიიღება დანარჩენი მოვლენებიდან და ობიექტებიდან, მათ შორის, პირველ რიგში, ბუნებრივი გარემოდან.

ბუნებრივი, ან გეოგრაფიული გარემოს როლი ადამიანთა საზოგადოების განვითარებაში, ერთხანს თითქმის უგულვებელყოფილი იყო საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში. ერთგვარი შემობრუნება ამ მხრივ დაიწყო 60-იანი წლებიდან. ზედიზედ ჩნდება გამოკვლევები, სადაც ისმება ასეთი დამოკიდებულების გადასინჯვის აუცილებლობის საკითხი⁸³. სპეციალურ გამოკვლევებში კარგად არის ნაჩვენები ბუნებრივი გარემოს მნიშვნელობა საზოგადოების განვითარებაში. მაგრამ ერთი საკითხია გეოგრაფიული გარემოს როლი კაცობრიობის ისტო-

80 Я. С. Лурье. Логические основы критики источника, с. 69—71.

81 М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 47;

М. Н. Терешко. Соотношение источниковой и внеисточниковой информации в историческом исследовании, с. 74—79.

82 Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников,

с. 62—63; он же. Диалектическое единство объективного и субъективного

в определении исторического источника. — ИР, 1979. Тбилиси, 1984, с. 161.

83 არსებობს ამ საკითხისადმი მიძღვნილი ნაშრომები ქართულ ენაზე (გ. ყო-

რანაშვილი. გეოგრაფიული გარემოს როლი საზოგადოების განვითარებაში.

თბ., 1975; გ. მარგიაანი. გეოგრაფიული გარემოს როლი საზოგადოების გან-

ვითარებაში. თბ., 1985 (იხ. იქვე ლიტერატურა). ამ საკითხზე ლიტერატურა იხ.

А. В. Дулов. Литература о роли географической среды в истории общест-

ва.—ВИ, 1973, № 8, с. 143—148.

რიაში, ხოლო სხვაა თუ რამდენად შეიძლება მისი როგორც ისტორიული წყაროს განხილვა.

ჯერ კიდევ 1962 წ., როგორც აღვნიშნეთ, ს. შმიდტმა შეიმუშავა ისტორიული წყაროს ფართო განსაზღვრება: „წარსულისა და აწმყოს ყოველგვარი მოვლენა, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ადამიანთა საზოგადოების ისტორიის შესასწავლად“⁸⁴. ამ შემაჯავებელი დაზუსტებული არ იყო, იგულისხმებოდა თუ არა აღნიშნულ დეფინიციაში ბუნებრივი გარემო. მკვლევრის შემდგომი გამოკვლევები ცხადყოფენ, რომ „ისტორიული ინფორმაციის წყარო“ (ს. შმიდტის გაგებით) მოიცავს არამარტო ადამიანის შრომის შედეგებს, არამედ იმასაც, რაც ადამიანისაგან დამოუკიდებლად არსებობს, მაგრამ ერთგვარად განსაზღვრავს ცხოვრების განვითარებას. ამასთან ერთად, მკვლევრის აზრით, არსებობს ადამიანის შრომის შედეგად წარმოქმნილი საკუთრივ ისტორიული წარწომების წყაროები ან ისტორიული წყაროები, რომელთაც იგი აგრეთვე ისტორიულ ძეგლებსაც უწოდებს.

ზოგიერთი მკვლევარი ბუნებრივ გარემოს ისტორიულ წყაროთა რიგში განიხილავს⁸⁵.

ასევე დგას ანთროპოლოგიური მონაცემების საკითხიც. სამეცნიერო ლიტერატურაში საგანგებოდ არის შესწავლილი ანთროპოლოგიის, კერძოდ, ეთნიკური ანთროპოლოგიის მნიშვნელობა ისტორიული კვლევისათვის. ეს მონაცემები, რომლებიც საყურადღებო მასალას იძლევა მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის და ხალხთა მიგრაციის საკითხების შესასწავლად, განსაკუთრებით საყურადღებოა ისეთ შემთხვევებში, როდესაც არ არის შემონახული წყაროთა სხვა ტიპები⁸⁶. ამის გამო ანთროპოლოგიურ მონაცემებს ზოგჯერ ისტორიულ წყაროთა შორისაც კი ათავსებენ⁸⁷.

ა. უიბომ, რომელიც წყაროს ფართო ინტერპრეტაციას მიემხრო, იმის დასასაბუთებლად, რომ ბუნებრივი გარემო და ანთროპოლოგი-

84. С. О. Шмидт. Вопросы преподавания источниковедения, с. 115; он же. Источниковедение в кругу других научных дисциплин и вопросы классификации источников, с. 5—8. განსაკუთრებით გაღრმავებულია აზრი ბუნებრივი გარემოს გადამწყვეტი როლის შესახებ კაცობრიობის ისტორიაში ს. შმიდტის ნაშრომში—Источниковая база исторической науки и классификация исторических источников, с. 157—159.

85. В. И. Кузищин. Некоторые проблемы источниковедения истории Древнего Востока, с. 9.

86. М. В. Витов. Антропологические данные как источник по истории колонизации русского Севера. — ИСССР, 1964, № 6, с. 81—103.

87. А. И. Першиц. Понятие и классификация источников. — В кн.: История первобытного общества. Проблема антропосоциогенеза. М., 1983.

ური მონაცემები ისტორიული წყაროა, ნოიტანა თავის ქალის მიხედ-
ვით პორტრეტის რეკონსტრუქციისა და კბილების მიხედვით მისი
ველყოფილი ადამიანის დიეტის დადგენის მაგალითები. ავტორი შე-
ჩერდა აგრეთვე ბუნებრივ მოვლენათა ზუსტი დათარიღების ზოგიერთ
მეთოდზე, რომელიც შემუშავებულია ნეცნიერების სხვადასხვა დარ-
გებში⁸⁸.

ბუნებრივი გარემოს ისტორიული წყაროს ცნებასთან დაკავში-
რებისაკენ თითქოს იხრება ა. ლუბლინსკაია, რაც ჩანს მის მიერ ფრანგი
მეცნიერის რ. დელორის ნაშრომის — „დამხმარე დისციპლინათა შე-
სავალი“ (1969) — განხილვაში⁸⁹. რ. დელორის ნაშრომში გეოფიზი-
კის, ანთროპოლოგიის, გენეალოგიის თავები განხილულია მკიდრო
კავშირში დემოგრაფიასთან, სოციალურ ისტორიასთან, გენეტიკასთან,
ეკვენიკასთან, ნედიცინასთან და სხვ.

მკვლევართა ნაწილი (გ. ივანოვი, ო. მედუშევსკაია, ლ. პუშკა-
რიოვი და სხვ..) წყაროს ასეთ ფართო გაგებას მხარს არ უჭერს, თუმ-
ცა არავენ უარყოფს იმ ფაქტს, რომ ისტორიკოსი კვლევის დროს
იუვალისწინებს მედიცინის, ანთროპოლოგიის, გეოფიზიკის, ქიმიის და
სხვა დარგების მონაცემებს. ცოდნის ეს ნაწილი საკმაოდ მნიშვნელო-
ვანია ისტორიული მეცნიერებისათვის.

გარდა ამისა, არავითარ კამათს არ იწვევს ისიც, რომ ბუნებრივი
მოვლენების ის ნაწილი, რომელიც შესულია ყოფაში და გარკვეულ
როლს თამაშობს საზოგადოებრივ ურთიერთობებში, უშუალოდ ის-
ტორიული წყაროა⁹⁰. ეს ფაქტი, თავის მხრივ, ვფიქრობთ, გამორი-
ცხავს წყაროს როგორც მხოლოდ ადამიანის მოღვაწეობის ან შრო-
მის პროდუქტის განსაზღვრებას. სწორედ აქ კარგად ჩანს მკიდრო
კავშირი ადამიანთა საზოგადოებასა და ბუნებრივ გარემოს შორის.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ისტორიული წყაროს ერთ-ერთი ძი-
რითადი თვისებაა მისი უნარი ასახოს ისტორიული სინანდელიც, ე. ი.
ადამიანის მოღვაწეობის ესა თუ ის მხარე. რაც შეეხება იმას, არის
თუ არა ბუნებრივი გარემო ისტორიული წყარო, ეს საკითხიც და-
დებითად ან უარყოფითად შეიძლება გადაწყდეს იმის მიხედვით. აქვს
თუ არა მას არა ნებისმიერი ასახვის, რომელიც ყოველგვარი მატე-
რიის თვისებაა, არამედ ისტორიული პროცესის ასახვის უნარი. ვფიქ-
რობთ, ბუნებრივი გარემო იმდენად ასახავს მას, რამდენადაც ექვემ-

⁸⁸ А. А. Уйбо. Информационный подход к типологии исторических ис-
точников, с. 58.

⁸⁹ А. Д. Люблинская. Современная система специальных историчес-
ких дисциплин, с. 146—153.

⁹⁰ Г. М. Иванов, А. М. Коршунов, Ю. В. Петров. Методологи-
ческие проблемы исторического познания, с. 121.

დებარება გარდაქმნას და სამსახურს უწევს ადამიანს. აქედან გამომდინარე, უფრო მართებული ჩანს იმ მკვლევართა შეხედულება, რომლებიც ბუნებრივ გარემოს და ანთროპოლოგიურ მონაცემებს განიხილავენ, როგორც საბუნებისმეტყველო და ისტორიულ მეცნიერებათა მიჯნაზე მოთავსებულ ნასალას⁹¹.

განხილულ მოსაზრებათა გათვალისწინებით, ისტორიული წყაროს განმარტება, რომელსაც მ. ვარშავჩიკი იძლევა („ისტორიული ინფორმაციის მატარებელი, შექმნილი როგორც გარკვეულ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა პროდუქტი, რომელიც უშუალოდ ასახავს ადამიანთა მოღვაწეობის ამა თუ იმ მხარეს“)⁹², ძირითადად მისაღები ჩანს ზოგიერთი კორექტივით.

ისტორიული წყარო ისტორიული ინფორმაციის მატერიალური მატარებელია, რომელიც წარმოიქმნება საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სფეროში ან შემდგომ იქნება ჩართული ამ ურთიერთობაში და ასახავს ადამიანთა მოღვაწეობის ამა თუ იმ მხარეს.

წყაროს ასეთი გაგებიდან გამომდინარე, მის სინონიმებად შეიძლება ჩაითვალოს ისტორიული ძეგლი ან მასალა⁹³.

⁹¹ Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 74—87.

⁹² М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 68—69.

⁹³ თუმცა თითოეული მათგანის მიმართ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია შენიშვნები. მაგალითად, ლ. პუშკარიოვი ისტორიული წყაროს მასალად მიჩნევის წინააღმდეგი იყო, კერძოდ, ისეთი ტიპების, როგორც არის ენის მონაცემები (Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 60); გ. ივანოვა არ გაიზიარა მისი ეს მოსაზრება იმის გამო, რომ თანამედროვე მეცნიერებაში როგორც ბგერითი, ასევე წერილობითი წყარო განიხილება როგორც ნიშნების მატერიალური სისტემა (გ. ივანოვის გამოსვლა წყაროთმცოდნეთა III საკავშირო სესიაზე—Материалы дискуссии, с. 191). ისტორიული ძეგლისა და ისტორიული წყაროს მიმართების საკითხებზე მსჯელობისას ა. ტარტაკოვსკიმ საერთოდ უარყო ტერმინ „ისტორიული ძეგლის“ საკიროება, რასაც სხვები არ დაეთანხმენ (მაგ., ს. დმიტრიევის გამოსვლა წყაროთმცოდნეთა საკავშირო სიმპოზიუმზე.—Материалы симпозиума по актуальным проблемам источниковедения, с. 239).

ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაცია

წყაროთმცოდნეობის ძირითადი ამოცანაა ისტორიული წყაროდან ინფორმაციის მიღების ხერხებისა და მეთოდების შემუშავება. საამისოდ კი საჭიროა წყაროთა ისეთი ჯგუფების გამოყოფა, რომელთა მიმართ შეიძლება კვლევის ერთნაირი მეთოდების გამოყენება. ამდენად, წყაროთა კლასიფიკაცია წყაროთმცოდნეობის ერთ-ერთი ძირითადი თეორიული პრობლემაა. ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაცია იმ პრობლემათა რიგს განეკუთვნება, რომლებიც მუდმივ გადასინჯვასა და შეესება-დაზუსტებას საჭიროებენ მეცნიერების განვითარების საერთო დონის შესაბამისად. თავის მხრივ, ზუსტი კლასიფიკაცია ისტორიოგრაფიის შემდგომი განვითარების, წყაროს სიღრმეში წვდომის, მისი შემეცნების ძირითადი საშუალებაა.

ისევე როგორც წყაროთმცოდნეობის სხვა პრობლემებზე მსჯელობისას, კლასიფიკაციის საკითხშიც პირველ რიგში აუცილებელია შესაბამისი ტერმინოლოგიის დადგენა. ამ შემთხვევაში უზრაღდებას იქცევს ტერმინებს — „სისტემატიზაციისა“ და „კლასიფიკაციის“ — ურთიერთმიმართება. ამ საკითხზე რამდენიმე შეხედულება არსებობს. მოსაზრებას, რომ კლასიფიკაცია ობიექტურად არსებული დიფერენციაციაა, ხოლო სისტემატიზაცია — ნებისმიერი ხელოვნური დაჯგუფება¹, უპირისპირდება შეხედულება, რომლის მიხედვით, კლასიფიკაცია განმარტებულია როგორც „ობიექტთა ნებისმიერი სიმრავლის (კლასების) ქვესიმრავლებად (ქვეკლასებად) დაყოფა ნებისმიერ

1 Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. М., 1975, с. 230—242; В. И. Кузищин. Некоторые аспекты теории источниковедения. — Источниковедение истории Древней Греции. М., 1982, с. 20; Н. П. Ковальский. Проблемы классификации письменных источников в современной советской историографии. — «Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин». Тезисы докладов IV Всесоюзной конференции. Днепропетровск, 31 окт. — 2 ноября 1983 г. М., 1983, с. 21—22. ბ. იაკუშინის აზრით, სისტემატიზაციის დანიშნულებაა სისტემაში მოიყვანოს ცნებები, ტერმინები, მატერიალური ობიექტები, კლასიფიკაცია კი იდეალურ სფეროს განეკუთვნება და გულისხმობს მხოლოდ ობიექტურ ცნებათა ურთიერთობას — დაქვემდებარებას, გარდაკვეთას და ა. შ. (Б. В. Якушин. Слово. Понятие. Информация, с. 168).

ნიშნით“. ხოლო სისტემატიზაციად მიჩნეულია „ობიექტების მოწესრიგება, რომელიც თვით ბუნების მიერ გამოყოფილი გირებული სისტემის სტატუსს იძენს“². მესამე შეხედულება არ უპირისპირებს ერთმანეთს სისტემატიზაციასა და კლასიფიკაციას და განიხილავს მათ როგორც ერთი და იმავე პროცესის სხვადასხვა დონეს. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც შეინიშნება აზრთა სხვადასხვაობა.

მ. ვარშავჩიკის სიტყვით, „სისტემატიზაცია კლასიფიკაციის უმაღლესი დონეა“. კლასიფიკაციასა და სისტემატიზაციასთან ერთად მეცნიერი ფართო მნიშვნელობით იყენებს ტერმინ „დაჯგუფებას“, რაც გულისხმობს როგორც ნებისმიერ, ასევე ბუნებრივ გაერთიანებას³. მკვლევართა მეორე ნაწილი მიიჩნევს, რომ „კლასიფიკაცია სქემის შექმნაა, ხოლო სისტემატიზაცია — მასში მასალის განლაგება“⁴.

ჯერ კიდევ 20-იან წლებში გამოთქმული იყო აგრეთვე მოსაზრება, რომ „კლასიფიკაცია ლოგიკური დაყოფაა, ხოლო სისტემატიზაცია — მასალის ნაკლებად ლოგიკური დაყოფა“⁵. კ. რუდელსონის აზრით, „სისტემატიზაცია“ და „კლასიფიკაცია“ ერთი და იმავე პროცესის ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ორი მხარეა⁶.

მ. მაკაროვის მსჯელობა კლასიფიკაციაზე გამომდინარეობს მისი შეხედულებიდან ისტორიულ წყაროზე. მეცნიერი განასხვავებს ისტორიულ წყაროთა და ისტორიულ ძეგლთა კლასიფიკაციას. ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაცია მას შიამნია ხელოვნურ კლასიფიკაციად, რომე-

² С. В. Мейн. Ю. А. Шрейдер. Методологические аспекты теории классификации. — ВИ, 1976, № 12, с. 69.

³ М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение. Киев, 1984, с. 169.

⁴ კ. მიტიაევი აღნიშნავს, რომ სისტემატიზაცია არის კერძო მოვლენათა საბოლოო დაჯგუფება მსგავსების ან სხვაობის მიხედვით (ინდუქციური მეთოდი). მაგრამ მოვლენათა ყოველმხრივი შესწავლის დროს არ შეიძლება, რომ უპირატესობა მხოლოდ ინდუქციას ენიჭებოდეს, ამიტომ სისტემატიზაციასთან ერთად აუცილებელია კლასიფიკაცია — წინასწარი დაყოფა ნაწილებად მსგავსების ან სხვაობის მიხედვით (დედუქციური მეთოდი). ავტორის აზრით, წინასწარი საკლასიფიკაციო დაყოფა შეიძლება და სასურველია, რომ დაემთხვეს იმ ჯგუფებს, რომლებიც მიღებულია სისტემატიზაციის გზით. კლასიფიკაციის საბოლოო პრაქტიკული მიზანია, მისი შეხედულებით, საკლასიფიკაციო სქემის შემუშავება. (К. Г. Митяев. Теория и практика архивного дела. М., 1946, с. 98—99; он же. О месте, границах и основаниях классификации в советском архивоведении.—ТМГИАИ, т. 15. М., 1962; см. აგრეთვე: В. В. Фарсоби. Источниковедение и его метод. М., 1984, с. 192).

⁵ А. Е. Пресняков. Лаппо-Данилевский как ученый и мыслитель.—Русский исторический журнал, 1920, № 6, с. 94.

⁶ К. И. Рудельсон. Советская историография по вопросам классификации архивных документов. — СА, 1972, № 1, с. 52—62.

ლიც ტარდება ამა თუ იმ პრობლემის კვლევისას, გარკვეული მიზნით, თვით მკვლევარს ნიერ, ნებისმიელი პრინციპით. წყაროთა კლასიფიკაციის ასეთი ინდივიდუალური სქემის შექმნა, მისი აზრით, კვლევის აუცილებელი საფეხურია. ხოლო ისტორიულ ძეგლთა კლასიფიკაცია ითვალისწინებს შინაგან ფორმას, შინაარსს და წარმოშობას. ასეთად მას მიაჩნია. მაგალითად, დაყოფა თხრობით და სააქტო წყაროებად⁷.

აზრთა ასეთი სხვადასხვაობის პირობებში ზოგიერთი მეცნიერი ინარჩუნებს ტერმინებს — „ხელოვნური კლასიფიკაცია“ და „ბუნებრივი კლასიფიკაცია“⁸.

როგორც ვხედავთ, კამათი ძირითადად საკითხის ტერმინოლოგიურ მხარეს ეხება. მაგრამ არანაკლები სირთულეებია დაკავშირებული წყაროთა პრაქტიკულად გამოიყენებასთან. ისტორიული პროცესების არასაკმარისი შესწავლა, ობიექტურ კანონზონიერებათა არცოდნა საფუძველი ხდება ზოგჯერ მცდარი შეხედულებებისა წყაროთა ობიექტურად არსებულ დიფერენციაციათა შესახებ. მაგალითად, არ შეიძლება ბუნებრივ კლასიფიკაციად ჩაითვალოს კ. პეტრიაევის მიერ შემოთავაზებული დაყოფა ძირითად, დამატებით და სარეზერვო წყაროებად. ძირითადად ავტორი აკუთვნებს წყაროებს, „რომლებიც აფიქსირებენ საზოგადოების სტრუქტურის გადამწყვეტ სფეროში მონხდარ მოვლენებს და მიმდინარე პროცესებს და განვითარების მთავარ კანონზონიერებებს“; დამატებითს — იმ წყაროებს, რომელთა შინაარსი „ხელს უწყობს ძირითად კანონზონიერებათა ცალკეულ მხარეებსა და ამ კანონზონიერებათა მისთვის სპეციფიკურ ფორმებში გარკვევას სხვადასხვა კონკრეტულ ისტორიულ პირობებსა და ქვეყნებში“; სარეზერვო კი, მისი აზრით, მოიცავს წყაროებს, „რომელთა შესწავლა იძლევა საზოგადოებრივი განვითარების სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურის ძირითად ელემენტთა არანათავარი ან ზედნაშენური მოვლენების და ფაქტების ცოდნას“. მკვლევარს შენიშვნით, მიმდინარე ამოცანათა შესაბამისად, შესაძლებელია სარეზერვო წყაროთა დამატებითში, ან დამატებითის ძირითად წყაროთა რიგში გადაადგილება⁹. ზოგჯერ ინფორმაციის სამეცნიერო თეორიაზე დაყრდნობით,

7 М. К. Макаров. К вопросу о терминологии в источниковедении истории СССР. — ТМГИАИ, т. 17. М., 1969, с. 6.
 8 Г. Г. Аласаниа. Классификация грузинских письменных исторических источников. Тбилиси, 1986, с. 36, 37; С. О. Шмидт. Источниковая база исторической науки и классификация исторических источников.—Историческая наука. Вопросы методологии. М., 1986 (ამავდ ღროს ს. შმიდტი ტერმინ „სისტემატიზაციას“ ხელოვნური კლასიფიკაციის სინონიმად მიიჩნევს).
 9 К. Д. Петряев. Гносеологические и методологические основы источниковедения. Киев. 1978, с. 35. ამ შეხედულების მიმართ უარყოფითი მოსაზრება

ბუნებრივ კლასიფიკაციად მიჩნეულია „რეალურ“ და „პოლიტიკურ“ წყაროებად დაყოფა სამეცნიერო მიმოქცევაში მათი შესვლის მიხედვით¹⁰, რაც სუბიექტურ ფაქტორებს ემყარება და, ამდენად, ეწინააღმდეგება ბუნებრივი კლასიფიკაციის პრინციპს.

არ შეიძლება ბუნებრივი კლასიფიკაციის საფუძვლად არც კლასობრივი პრინციპის, პარტიული მიმართულების მიჩნევა, თუმცა მსგავსი ცდები შეინიშნება სამეცნიერო ლიტერატურაში. ასეთი მიდგომის შედეგად, როდესაც საწყისად აღებულია წყაროს შემდგენელის პოლიტიკური შეხედულებები, პარტიულობა, მიიღება შერეული კლასიფიკაციები ბუნებრივი და ხელოვნური ელემენტებით. მსგავს შემთხვევებში ხდება ერთი და იგივე ცნების გამოორება ერთსა და იმავე საფუძურზე¹¹.

შედარებით მიმზიდველი ჩანს წყაროთა ისტორიული პრობლემების ნიხედვით დაჯგუფების იდეა. მაგრამ ასეთ შემთხვევაში საჭიროა ისეთი პრობლემების გამოყოფა, რომლებიც წყაროთა მსგავსი სახეების გაერთიანების შესაძლებლობას იძლევა, რაც საკმაოდ ძნელია. ამიტომ, ჩვეულებრივ, მსგავსი ცდებიც უშედეგოდ მთავრდება. არაერთი შენიშვნა გამოითქვა ა. ზიმინის წინადადების მიმართ, რომ წყაროები დაჯგუფებულიყო შემდეგი პრობლემების მიხედვით: 1) სოციალურ-ეკონომიკური ისტორია, 2) საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ისტორია, 3) საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრისა და კულტურის ისტორია¹². ამასვე უახლოვდება ს. კაშტანოვის და ა. კურნოსოვის

გამოთქვა სამეცნიერო ლიტერატურაში (М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 142).

¹⁰ Н. П. Ковальский. Проблемы классификации письменных источников, с. 26.

¹¹ М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 149, 165, 167.

¹² დაყოფა შემოთავაზებულია სსრკ ისტორიის წყაროთმცოდნეობის კურსის პროგრამის პროექტში. ასეთი კლასიფიკაციის განხორციელების შეუძლებლობაზე მოუთითებენ ა. პრონშტეინი და ვ. სტრელსკი (А. П. Пронштейн. Методика исторического источниковедения. Ростов-на-Дону, 1976, с. 29; В. И. Стрельский. Теория и методика источниковедения истории СССР. Киев, 1968, с. 72). ა. ტარტაკოვსკი აგრეთვე ფართოდ მსჯელობს იმის თაობაზე, თუ რატომ არ შეიძლება ბუნებრივ კლასიფიკაციის საფუძვლად დაედოს თემატური პრინციპი (А. Г. Тартаковский. Проблемы источниковедения истории России XIX—нач. XX в. в новом учебном пособии.—ИСССР, 1971, № 4, с. 190; სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ისტორიულ ფაქტთა კლასიფიკაცია მათი გენეტიკური კუთვნილ ზის მიხედვით—ეკონომიკური, პოლიტიკური ისტორიის ფაქტები და ა. შ., სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ მათი შემეცნებითი შესაძლებლობები მხოლოდ დასახელებული ცნებებით განისაზღვრება, ვინაიდან ყოველი მათგანი რთული აგებულებისაა

მოსაზრება წყაროთა წარმოშობის მიხედვით დაყოფის შესახებ: 1) სოციალურ-ეკონომიურ ურთიერთობათა, 2) სოციალურ-პოლიტიკური ბრძოლის, საზოგადოებრივი აზრის და კულტურის, 3) საოჯახობირად ურთიერთობათა — სფეროებში¹³. ასეთი მსხვილი პრობლემები ადამიანის მოღვაწეობის სხვადასხვა მხარეს მოიცავს და იწვევს ერთ ჯგუფში სხვადასხვა სახის წყაროების გაერთიანებას, რომელთა მიწართ შეუძლებელია კვლევის ერთნაირი მეთოდების გამოყენება. ეს კი, თავის მხრივ, შეუძლებელს ხდის მათ წყაროთმცოდნეობით შესწავლას.

კლასიფიკაციის მნიშვნელობა მეცნიერებაში საყოველთაოდ ცნობილია. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „მეცნიერება მხოლოდ იქამდე შეიძლება გაფართოვდეს, ვიდრე ზუსტი კლასიფიკაციის შესაძლებლობა ვრცელდება“¹⁴. მიუხედავად ამისა, კლასიფიკაციის მნიშვნელობა წყაროთმცოდნეობაში სხვადასხვა დროს სხვადასხვაგვარად იყო შეფასებული. მაგ., თუ 60-იანი წლების დასაწყისში გამოთქმული მოსაზრების მიხედვით, ლ. ჩერენინს კლასიფიკაცია არ ნიაჩნდა წყაროთმცოდნეობის ძირითად საკითხად¹⁵, მოგვიანებით იგივე მეცნიერი მას ამ დარგის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრობლემად განიხილავდა¹⁶. უკანასკნელ აზრს ამჟამად მკვლევართა უმრავლესობა იზიარებს.

მეცნიერები აღნიშნავენ, რომ ისტორიულ წყაროებზე მუშაობა მათი კლასიფიკაციის შესწავლით იწყება¹⁷. ეს სავესებით მართებულ შეხედულებაა, ვინაიდან წყაროთა კლასიფიკაცია შეწეცნების ძი-

(М. А. Барг. Исторический факт: структура, форма, содержание.—ИСССР, 1976, № 6, с. 59).

¹³ С. М. Каштанов, А. А. Курносоев. Некоторые вопросы теории источниковедения. — ИА, 1962, № 4, с. 109. დისკუსიაში აღნიშნული სტატიის ორგანოვ მოცემული იყო ამ კლასიფიკაციის კრიტიკაც. მის ნაკლებ უთითებს მ. ვარშავჩიკი (М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 148).

¹⁴ Н. Н. Аблов. Классификация книг, ее история и методы в связи с классификацией вообще. Иваново-Вознесенск, 1921, с. 3.

¹⁵ ლ. ჩერენინის მოსაზრება გამოთქმულია დისკუსიაში ს. კაშტანოვისა და ა. კურნოსოვის სტატიასთან დაკავშირებით (Некоторые вопросы теории источниковедения.—ИА, 1962, № 4, с. 189). თუმცა იმავე ხანებში არსებობდა განსხვავებული აზრიც, რომელიც წყაროთა კლასიფიკაციის თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრობლემად აღიარებდა (Н. А. Ивницкий. Обсуждение проблем советского источниковедения.—ВА, 1961, № 4, с. 62).

¹⁶ Л. В. Черепнин. Предисловие к книге Л. Н. Пушкарева. — Классификация русских письменных источников по отечественной истории, с. 4.

¹⁷ В. Я. Борщевский. Источниковедение истории СССР (1917—1985). Киев, 1985, с. 4.

რითადი საშუალებათა¹⁸ და მას დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. ამავდროს წყაროთა კლასიფიკაცია თეორიული წყაროთმცოდნეობის ბიტი კვლევის მნიშვნელოვანი მიმართულებაა, ხოლო კონკრეტულ წყაროთა კვლევისას კი ერთ-ერთი მიზანი და შედეგიც არის.

კლასიფიკაცია, ერთი მხრივ, აღგენს ობიექტურ, კანონზომიერ კავშირებს ობიექტთა კლასებს შორის, იმისათვის, რომ განსაზღვროს ობიექტის ადგილი საერთო სისტემაში, ხოლო, მეორე მხრივ, აფიქსირებს მეცნიერებისა და ტექნიკის აქტუალურ ცნებებს და ურთიერთობებს მათ შორის¹⁹.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ ყოფილა აღნიშნული, რომ კლასიფიკაციის ფორმალურ-ლოგიკური წესები ძალზე სუსტად არის დანუშავებული. თითოეული ცნების შინაარსს რამდენიმე ნიშანი აქვს და ყოველი მათგანი შეიძლება დაედოს საფუძვლად დიფერენციაციას. ამიტომ მკვლევარი არჩევანის წინაშე დგება. განსაკუთრებით რთულია კლასიფიკაცია ისტორიულ მეცნიერებაში. ამ სირთულეზე ერთგვარად მიუთითებს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული საკამათო მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ისტორიულ წყაროთა ყველა არსებული საკლასიფიკაციო სქემა შეიძლება განიშარტოს როგორც „ხელოვნური სისტემატიკა“, ხოლო „ბუნებრივი სისტემატიკის“ შექმნა წყაროთმცოდნეობაში მიუღწეველია²⁰.

ვინაიდან არ არსებობს კლასიფიკაციის ზუსტი მეთოდები, სქემის სიზუსტის დამადასტურებელია მისი სიცოცხლისუნარიანობა, ხოლო ამის ერთ-ერთი გარანტიაა მისი დეტალურობა. თუმცა ბუნებრივი კლასიფიკაცია ობიექტურ მონაცემებს ემყარება, სქემის სისრულე და სიზუსტე ბევრად არის დამოკიდებული მკვლევრის ერუდიციასა და განოცდილებაზე. მეტ-ნაკლებად ზუსტი სამუშაო კლასიფიკაციის შემუშავება, როგორც წესი, დიდ დამსახურებად ეთვლება მკვლევარს. ვინაიდან რეალური სინამდვილე ძალზე რთულია და აღ-

¹⁸ К. Г. Митяев. О месте, границах и основаниях классификации в советском архивоведении, с.182; Г. А. Трукан. Основные направления источниковедения истории советского общества в 1971—1975 гг. — Археография и источниковедение. Сыктывкар, 1977, с. 38; О. М. Медушевская. О некоторых теоретических проблемах источниковедения. — Археография и источниковедение. Сыктывкар, 1977, с. 47; И. Л. Беленький. Разработка проблем теоретического источниковедения в советской исторической науке (1960—1984 гг.). М., 1985, с. 34—40.

¹⁹ Б. В. Якушин. Слово. Понятие. Информация, с. 168.

²⁰ В. Ю. Забродни. Проблема классификации (обзор). — НТИ/ВИНИТИ, сер. 2. М., 1980, № 2, с. 36—38; И. Л. Беленький. Разработка проблем теоретического источниковедения в советской исторической науке, с. 40

მიანის მოღვაწეობა მრავალმხრივი, უფრო ხშირია შერეული კლასიფიკაციები, რომლებიც აერთიანებს ხელოვნურ და ბუნებრივ ელემენტებს. მეცნიერთა ნაწილი სწორედ ასეთ კლასიფიკაციებს უპირს მხარს²¹.

მოთხოვნები, რომლებიც წაყენება ბუნებრივ კლასიფიკაციას, ზოგადად და თანაბრად მოქმედებს მეცნიერების ყველა სფეროში. სხვადასხვა დარგის გამოცდილებაზე დაყრდნობით საბეჭდო ლიტერატურაში კლასიფიკაციის შემდეგი ძირითადი პრინციპებია შეაუშავებელი²²:

- 1) დაყოფის ყოველი საფეხური მხოლოდ ერთ საფუძველს უნდა ემყარებოდეს, რაც არ გამოირიცხავს ერთი და იმავე კლასის მრავალჯერად დაყოფას ქვეკლასებად, სხვადასხვა რიგის შექმნას (პარალელური კლასიფიკაციები). ასეთი პარალელური დაყოფის მაგალითია მენდელეევის პერიოდული სისტემა.
- 2) ერთი საფეხურის დანაყოფის წევრები ერთმანეთს უნდა გამოირიცხავდნენ. დაუშვებელია ერთი და იმავე ცნების გამეორება ერთ საფეხურზე. მაგრამ ერთი და იგივე ცნება შეიძლება გამეორდეს კლასიფიკაციის სხვადასხვა დონეზე, სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით.
- 3) კლასიფიკაცია ხდება დაღწეული გზით, ე. ი. აბსტრაქტულიდან, ზოგადიდან კონკრეტულსაკენ.
- 4) დაყოფა უნდა იყოს თანმიმდევრული: უნდა მოიცავდეს ყველა ცნობილ ქვეკლასს.
- 5) საკლასიფიკაციო სქემის ვერტიკალური რიგი უნდა იყოს უწყვეტი, ნახტომების გარეშე. არ უნდა რჩებოდეს ცნებები, რომელთა მოთავსება შესაძლებელია ორ ვერტიკალურ რიგს შორის.
- 6) ამავე დროს კლასიფიკაცია უნდა ითვალისწინებდეს მასში ახალი ცნებების შეტანის შესაძლებლობას. ასეთი შემთხვევისათვის შენოთავაზებულია ტერმინი კლასიფიკაციის „სტუმართმოყვარეობა“.
- 7) უნდა განსხვავდეს ჰორიზონტალური რიგის დაყოფის საფუძველი და მის წევრთა მოწესრიგების პრინციპი, თუმცა ისინი ზოგჯერ ერთმანეთს ემთხვევა. თუ დაყოფის საფუძველია გასაყოფი ცნების რეალიზაცია სპეციფიკური ნიშანი, რიგის წევრთა მოწესრიგების პრინ-

²¹ В. Г. Афанасьев. О принципах классификации целостных систем. — ВИ, 1963, № 5, с. 42; С. С. Розова. Научная классификация и ее виды. — ВИ, 1964, № 8, с. 69—80; М. С. Селезнев. О классификации исторических источников в связи с построением курса источниковедения в вузах. — Источниковедение советского общества. М., 1964, с. 332.

²² ბუნებრივი კლასიფიკაციის პრინციპები ჩამოყალიბებულია ნაშრომებში: К. Г. Митяев. О месте, границах и основаниях классификации в советском архивоведении; Б. В. Якушин. Слово. Понятие. Информация, с. 178—186.

ციბია ობიექტთა ან ცნებათა ისეთი ნიშანი, რომელიც შეიძლება გავრცელდეს მთელ კლასიფიკაციაზე. წყაროთმცოდნეობაში კენელის ერთ-ერთი მაგალითია წყაროთა წარმოშობის ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა.

საკლასიფიკაციო კატეგორიებად მიღებულია ტერმინები — ტიპი, კლასი, თანრიგი, გვარი, სახე, ნაირსახეობა, ქვესახე, ფორმა და სხვ. ისტორიულ წყაროებთან მიმართებაში მათი შინაარსი ჯერ კიდევ საკამათოა. უთანხმოებას იწვევს, კერძოდ, როგორც ტერმინოლოგია, ასევე ლიტერატურაში შენათავაზებული ზოგიერთი კლასიფიკაციის ობიექტურობა.

შედარებით მარტივი და ნათელია საკითხი ტექნიკურ დარგებში, სადაც ობიექტთა, ცნებათა ყველაზე ზოგად მახასიათებლად მიჩნეულია ფუნქცია, სტრუქტურა, ან მასში მიმდინარე პროცესები. სისტემის ფუნქციაში იგულისხმება აისი დანიშნულება (და არა გამოყენების სფერო). სტრუქტურის კატეგორია განხილულია როგორც სისტემის შემადგენლობა (ელემენტები და სხვ.) და როგორც ურთიერთობა ელემენტთა შორის. ამათგან უფრო ხშირია დაყოფა შემადგენლობის მიხედვით. აღნიშნული მახასიათებლებიდან გადამწყვეტად არის მიჩნეული ფუნქცია²³.

იგივე კანონზომიერებები მოქმედებს ისტორიულ მეცნიერებებშიც, კერძოდ, წყაროთმცოდნეობაშიც. აზენად, აღნიშნული პრინციპები შეიძლება დაედოს საფუძვლად ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაციას. აქაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება წყაროთა სოციალურ ფუნქციას, ე. ი. მათ დანიშნულებას, რაც არ უნდა იქნეს გაიგივებული წყაროთა გამოყენების სფეროსთან.

მართლაც, ხშირად გამოყენების განსხვავებული სფერო არავითარ შინაარსობრივ და ფორმალურ სხვაობას არ იწვევს, მაგრამ ტექნიკური დარგებისაგან განსხვავებით საზოგადოებათმცოდნეობითი მეცნიერების სირთულე იმითაც ვლინდება, რომ აქ საკმაოდ ძნელია ობიექტთა ფუნქციის, განსაკუთრებით ძირითადი სოციალური ფუნქციის განსაზღვრა. ვერც დანიშნულებისა და გამოყენების სფეროს გამიჯვნა ხერხდება ადვილად. მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტიც, რომ დანიშნულებაც ყოველთვის როდი ახდენს გავლენას წყაროს ფორმასა და შინაარსზე. ასეთი რამ დამახასიათებელია, მაგალითად, შუა საუკუნეებისათვის, სადაც, როგორც აკად. დ. ლიხაჩოვი აღნიშნავს, უნარები იმის მიხედვით განსხვავდება ერთმანეთისაგან, თუ რისთვის იყო ისინი განკუთვნილი. მაგალითად ეკლესიაში სხვადასხვა დღეს წარმოსატქმელ ქადაგებებში შეიძლება განვასხვავოთ ცალკეული

ქვეყნარები. საეკლესიო საგალობლებიც განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან არა ფორმისა და შინაარსის მიხედვით, არამედ იმის მიხედვით, თუ კონკრეტულად რომელ საეკლესიო მსახურებაში და ამ მსახურების რომელ ნაწილში სრულდებოდა. სხვა საგალობლები განსხვავდება შესრულების მანერის მიხედვით. იგივე ვითარებაა საერთო მწიგნობრობის ძეგლებშიც. ქანრები დამოკიდებულია ყოფასა და საქმიან ინტერესებზე²⁴.

ყველაზე მეტი გავრცელება სამეცნიერო ლიტერატურაში ჰპოვა ისტორიულ წყაროთა შვიდ ტიპად დაყოფამ, რასაც ლ. პუშკაროვის აზრით, საფუძვლად ინფორმაციის შენახვისა და კოდირების პრინციპი ედება²⁵. ასეთი დაყოფა პერსპექტიულია შესწავლის ერთნაირი ხერხების გამოყენების თვალსაზრისით, რომლებიც შესაბამის დარგებში შემუშავდება. ამ კლასიფიკაციის მიხედვით, ისტორიულ წყაროთა ძირითადი ტიპებია: 1) ნივთიერი, 2) ეთნოგრაფიული, 3) ზეპირი, 4) ენობრივი, 5) წერილობითი 6) კინო-ფოტო და 7) ფონური (ბერძ. phone — ბგერა). უკანასკნელი ორი ტიპი დიდხანს გაერთიანებული იყო ერთ ჯგუფში²⁶. ზოგიერთი მკვლევარი ასეთ კლასიფიკაციას ტიპოლოგიურს უწოდებს, მაგრამ ამ ტერმინს ყველა არ ეთანხმება. მაგალითად, ი. ბელენკი ფიქრობს, რომ ტიპოლოგია კლასიფიკაციისაგან განსხვავებული სულ სხვა რიგის დაჯგუფებაა²⁷.

აღნიშნულ კლასიფიკაციაში, როგორც ვხედავთ, სახვითი წყაროები მხოლოდ ნაწილობრივ არის გათვალისწინებული. კერძოდ, ადგილი არ აღმოჩნდა ფერწერის, გრაფიკის, ქანდაკებისათვის, თუ მათ არ ვიგულისხმებთ ნივთიერსა და ეთნოგრაფიულ წყაროებში²⁸, რაც არ არის მიზანშეწონილი. მეცნიერთა ნაწილი სახვით წყაროებს ცალკე ტიპად გამოყოფს²⁹. სახვით წყაროებს, რომელთაც ფერწე-

24 Д. С. Лихачев. Система литературных жанров Древней Руси. — Исследования по древнерусской литературе. Л., 1986, с. 63—65, 75.

25 Л. Н. Пушкирев. Классификация русских письменных источников, с. 191.

26 შესაბამისად, დასაშვებად იყო მიჩნეული მათი როგორც ისტორიული წყაროს მნიშვნელობის ერთად განხილვა. (И. С. Фесуненко. Значение кино-фото-фоно-документов как исторического источника и основные задачи комплектования ими государственного архивного фонда Союза ССР. — ТМГИАИ, т. 16, 1961). აღნიშნული წყაროები გაერთიანებულია ზოგიერთ ახალ გამოკვლევაშიც (В. Я. Борщевский. Источниковедение истории СССР. Киев, 1985, с. 228).

27 И. Л. Беленький. Разработка проблем теоретического источниковедения в советской исторической науке, с. 40.

28 Л. Н. Пушкирев. Классификация русских письменных источников, с. 252.

29 В. И. Стрельский. Теория и методика источниковедения истории

რის, ქანდაკებისა და გრაფიკის გარდა, განეკუთვნება ფოტო-სურათების, ლოგოტიპების, სტამბების და ნაწილობრივ უშრნალისტიკის შესახებ სი დარგები შეისწავლიან.

სახვით ხელოვნებას მიაკუთვნებენ აგრეთვე კინოს. მაგრამ მისი კომპლექსური ხასიათის გამო ანუამად გამოთქმულია მოსაზრება კინოწყაროების ცალკე ტიპად გამოყოფის შესახებ³⁰. კინოს ისტორიულ წყაროდ აღიარებამ გარკვეული გზა განვლო. პირველად მას ამ კუთხით ყურადღება მიაქციეს მ. ტიხომიროვმა, მ. ვარშავიჩიმა, მ. ჩერნომორსკიმ. მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევდა, რომ კინოლოკუმენტი მხოლოდ სხვა ტიპის დოკუმენტურ მასალასთან ერთად იძენს ისტორიული წყაროს მნიშვნელობას, მაშინაც კი, როდესაც იგი ძირითადი ხდება რომელიმე პრობლემის კვლევისას³¹. ამჟამად ამ ტიპის წყაროთა შესწავლის მეთოდებისა და ხერხების შემუშავებას ღიდი ყურადღება ეთმობა³², რამაც ბუნებრივად წამოჭრა მისი კლასიფიკაციის საჭიროება³³.

СССР, с. 26—39; Е. А. Давидович. Эпиграфика и нумизматика в системе исторических дисциплин. — «Актуальные проблемы изучения и издания письменных исторических источников». Тезисы докладов. Тбилиси. 1985, с. 43. ფერწერას როგორც ისტორიულ წყაროს განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა ე. სტრელსკი. მან მოახდინა მისი სისტემატიზაცია, აჩვენა ანალოზის ზოგიერთი მეთოდი. მკვლევარმა გამოყო ნაწარმოებები, შექმნილი 1) რეალურ და 2) გამოგონილ სიუჟეტზე, 3) ავთენტური და რეტროსპექტული (В. И. Стрельский. К вопросу о произведениях изобразительного искусства как историческом источнике.—ИСССР, 1984, № 1).

³⁰ С. О. Шмидт. О классификации исторических источников. — В: ИД, XVI. Л., 1985; Г. Г. Аласаниа. Классификация грузинских письменных источников, с. 41. ლ. პუშკაროვს მიანიხ, რომ კინოსა და ფოტოს კოდირების ერთნაირი პრინციპი აქვთ (Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 252). ზოგიერთი გერმანელი და პოლონელი მეცნიერი კინოს ფოტოსთან შედარებით მექანიკური დოკუმენტაციის უფრო რთულ ნაირსახეობად მიიჩნევს (მაგ. ე. ცოლნერი, ე. ჩეხოტ-გავრაკი.—В. М. Магидов. Источниковедческий анализ кинофотофонодокументов и экспертиза их ценности в историографии ГДР и ПНР.—СА. 1975 № 1, с. 95—103).

³¹ Л. Н. Крюкова, В. Ф. Рунге, В. Г. Фролов. Вопросы источниковедческого анализа кинодокументов и комплектования ими государственных архивов. — СА, 1989, № 4, с. 41—49.

³² В. М. Магидов. Кинодокументы: Проблемы источниковедческого анализа и использования в исторических исследованиях. — ИСССР, 1983, № 1, с. 92—103.

³³ Л. М. Рошаль. Некоторые вопросы источниковедческого анализа кинодокументов.—ТМГИАН, т. 17. М., 1963 (ავტორი ჩამოთვლის კინოს სხვადასხვა სახეობას, უთითებს მათი ანალოზის ძირითად ხერხებს); В. М. Магидов. Источниковедческий анализ кинофотофонодокументов, с. 98. კინოს დამოუკიდებლობა

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, შესაძლებელია გამოიყოს ტორიულ წყაროთა შემდეგი ტიპები: ნივთიერი, ენობრივი, რაფიული (ან ქცევითი), სახვითი, ზეპირი, წერილობითი, ფონური, კინო. წერილობით წყაროებში, საკუთრივ წერილობითის გარდა (როგორც ხელნაწერი, ასევე გამოცემული, მანქანაზე ნაბეჭდი, როტაპრინტი, ფოტო), იგულისხმება სხვა პირობითი ნიშნებით ჩაწერილი წყაროებიც.

აქვე უნდა აღინიშნოს წყაროთა ტიპების მკიდრო ურთიერთკავშირი და მათი რაოდენობრივი და ხარისხობრივი სხვაობა, რაც იწვევს კანათს მეცნიერთა შორის მათი სტატუსის შესახებ. ეთნოგრაფიულ წყაროთა ტიპის უარყოფას საფუძვლად ედება ის ფაქტი, რომ ხშირად მათ როლში გამოდის ნივთიერი, ენობრივი, წერილობითი და ზეპირი წყაროები. მაგრამ ასეთი რამ მარტო ეთნოგრაფიულ წყაროებს არ ახასიათებს. ენობრივი წყაროებია წერილობითი და ფოლკლორულიც, რაც, თავის მხრივ, ჩვენამდე უმრავლეს შემთხვევაში წერილობით და ფონურ წყაროთა ფორმით აღწევს. ყოველივე ეს არ ცვლის წყაროთა აღნიშნული ტიპების ძირითად არსს. მაგალითად, ეთნოგრაფია უმთავრესად ამა თუ იმ ხალხის ზნე-ჩვეულებებს სწავლობს ცოცხალ ტრადიციებზე დაკვირვებით. ენის მონაცემებისათვის ძირითადი წყარო სალაპარაკო ენაა, ისევე როგორც ფოლკლორისათვის — ხალხური, ზეპირი შემოქმედება, მიუხედავად იმისა, თუ რა ფორმით აღწევს იგი ჩვენამდე.

წყაროთა ყველა ტიპი ერთდროულად არ წარმოქმნილა. განსხვავდება მათი გამომწვევი ობიექტური პირობები, მოცულობა და მნიშვნელობა. ზოგიერთი ტიპი იქმნება რომელიმე სხვა ტიპის დაშლის შედეგად. საკმაოდ მრავალფეროვანია თავისი შემადგენლობით ნივთიერ წყაროთა ტიპი, რომელიც გარკვეული ნიშნით მოიცავს თითქმის ყველა დანარჩენ ტიპს. ბგერითი წყაროების შემდგომი განვითარების შედეგია ენობრივი, ზეპირი, წერილობითი, ნაწილობრივ ეთნოგრაფიული წყაროების წარმოშობა. წყაროთა ტიპებს შორის გზდაულახავი მიჯნები არ არსებობს. ამიტომ ბუნებრივია წყაროთა გარდამავალი ტიპების არსებობა, მაგალითად, წერილობითსა და ნივთიერს შორის, ან წერილობითს, ნივთიერსა და სახვითს შორის და ა. შ. მათ რიცხვს განეკუთვნება ეპიგრაფიკული ძეგლები³⁴, მონეტები,

სხვა ტიპებისაგან და მისი სპეციფიკა ნათლად გამოიჩინა სემიოტიკურმა მიდგომამ (В. В. Иванов. Очерки по истории семиотики в СССР. М., 1976; Т. В. Закоян. К вопросу о поэтическом кино.—В кн.: Семиотика и проблемы коммуникации. Ереван, 1981, с. 106—124).

³⁴ ეპიგრაფიკული ძეგლების შესახებ მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. მას აკუთვნებენ როგორც წერილობით, ასევე ნივთიერ წყაროებს. ზოგიერთი მეც-

ვერბები, ბეჭდები, დროშები, ორდენები და მედლები და ა. შ. დამავალ საფეხურად წერილობით და სახვით წყაროებს მოიხსენიებენ მისიველი გეგმები, ნახაზები, რუკები³⁵.

მოტანილი კლასიფიკაცია, რა თქმა უნდა, არ არის უნაკლო. მაგ., ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მასში მკაცრად არ არის დაცული ერთიანი პრინციპი და არეულია ისეთი ცნებები, როგორცაა წყაროთა ტიპები და მასალა, რომელიც გამოიყენება სხვადასხვა მეცნიერების მიერ³⁶.

ზოგიერთ შემთხვევაში ისტორიულ წყაროებს ყოფენ მათში რომელიმე ელემენტის — ფიზიკურის (ან ნივთიერის), ფსიქოლოგიურის ან სოციალურის — სიჭარბის მიხედვით. ამ პრინციპის თანახმად, ისტორიული წყაროები სამ კატეგორიად არის დაყოფილი: 1) ერგოტექნიკური, 2) ფსიქოტექნიკური და 3) სოციოტექნიკური. უკანასკნელ ჯგუფს აკუთვნებენ წარმოების პროცესში ადამიანთა ურთიერთობის შედეგად შექმნილ წყაროებს³⁷.

განსხვავებული მოსაზრებები წყაროთა ტიპებად დაყოფასთან დაკავშირებით გამოთქმულია წყაროს მიმართ ინფორმაციის თეორიის კუთხით მიდგომის შედეგად. ამ თეალსაზრისით საინტერესოა ა. უიბოსა და ი. კოვალჩენკოს ნაშრომები.

ნაიტი კი გარდამავალ ტიპად მიიჩნევენ წერილობითსა და ნივთიერ წყაროებს შორის. გარდა ამისა, კამათს იწვევენ ზოგიერთ კონკრეტული ძეგლების კუთვნილების საკითხი. აღსანიშნავია ამ მხრივ ნოვგოროდში აღმოჩენილი არყის ხის ქერქზე დაწერილი ტექსტები. ვ. იანინი მათ ეპიგრაფიკას აკუთვნებს (В. Л. Янин. Состояние и задачи изучения вспомогательных исторических дисциплин. Л., 1969, с. 5). ლ. ჟუკოვსკაია მათ შესწავლას პალეოგრაფიის ამოცანად მიიჩნევენ (Л. П. Жукowska. Развитие славяно-русской палеографии. М., 1963, с. 9). ზოგი ამ ძეგლებს წერილობით წყაროთა ტიპის შემადგენლობაში ათავსებს (Е. И. Каменцева, А. Т. Николаева, М. Н. Черноморский. „Вспомогательные исторические дисциплины“, вып. III. Рецензия.—СА, 1971, № 1).

³⁵ Л. Н. Пушкирев. Классификация русских письменных источников, с. 253—264; უნდა ითქვას, რომ ამ შეხედულებას ყველა არ იზიარებს (იხ. მაგ.: М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 161). ამ წყაროთა გარდამავალი ხასიათი კარგად ჩანს სპეციალური გამოკვლევებიდან, რომლებშიც მოცემულია მათი შესწავლის ისტორია და კლასიფიკაციის ცდები (Л. А. Гольденберг. Картографические материалы как исторический источник и их классификация (XVII—XVIII вв.).—ПИ, VII. М., 1959, с. 296—348).

³⁶ ი. კოვალჩენკოს აზრით, აღნიშნულ კლასიფიკაციაში წყაროთა ერთი ჯგუფი გამოიყოფა სინამდვილის ასახვის ფორმის მიხედვით, მეორე — ინფორმაციის დაფიქსირების, ხოლო მესამე — ასახვის ობიექტის მიხედვით (И. Д. Ковальченко. Методы исторического исследования. М., 1987 с. 123).

³⁷ ასეთი მოსაზრება ეკუთვნის პოლონელ მეცნიერს ლაბულას (О. М. Медушевская. Польский источниковедческий ежегодник.—ВИ, 1972, № 2, с. 188).

ა. უიბოს მიერ შემოთავაზებულ კლასიფიკაციას საფუძვლედ უღდევს სოციალური მეხსიერების პრინციპი. ინფორმაციის გადსაცემად გამოყენებული სანი არხის შესაბამისად გამოიყოფა წყაროთა შემდეგი ტიპები: 1) ენობრივი, 2) ნივთიერი და 3) ქცევითი³⁸. ასეთი დიფერენციაცია, რომელიც ობიექტურ ვითარებას ასახავს, ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაციის თვალსაზრისით არ არის დამაკმაყოფილებელი, ვინაიდან ერთსა და იმავე ჯგუფში ისეთ ძეგლებს აერთიანებს, რომელთა მიწართ შეუძლებელია კვლევის ერთნაირი მეთოდების გამოყენება. გაუმართლებელია, მაგალითად, ერთ ჯგუფში ენობრივი, წერილობითი, ზეპირი და სხვა წყაროების გაერთიანება, რადგან ისინი კვლევის სრულიად სხვადასხვა მეთოდებს საჭიროებენ.

შედარებით სრულია ი. კოვალჩენკოს მიერ შემოთავაზებული საკლასიფიკაციო სქემა, ასახვის მეთოდებისა და ფორმების მიხედვით, სადაც ისტორიული წყაროები იყოფა 4 ჯგუფად: ნივთიერი, წერილობითი, სახვითი და ფონური (სინტაქტური ასპექტი)³⁹. ამ კლასიფიკაციის დადებით მხარედ შეიძლება ჩაითვალოს სახვით წყაროთა ცალკე ტიპად გამოტანა, რასაც სამეცნიერო ლიტერატურაში თავისი მომხრეები ჰყავს. ცალკე ტიპს შეადგენენ აგრეთვე წერილობითი წყაროები. ამავე დროს ეს კლასიფიკაცია სრულიად არ ითვალისწინებს ეთნოგრაფიულ წყაროებს. გამართლებული არ ჩანს აგრეთვე ფონურ ჯგუფში ყველა ზეპირი და მუსიკალური წყაროს გაერთიანება⁴⁰.

ს. შმიდტის მიერ შემუშავებული კლასიფიკაციის მიხედვით, ისტორიული წყაროები შემდეგ ტიპებად იყოფა: 1) ნივთიერი, 2) სახვითი, 3) სიტყვიერი, 4) ბგერითი, 5) ქცევითი, 6) კონვენციური (პირობითი — ნოტები, ელექტროკარდიოგრამები და სხვ.)⁴¹.

³⁸ А. А. Уйбо. Информационный подход к типологии исторических источников.—Ученые записки Тартусского гос. университета, вып. 599. Тарту, 1982, с. 63. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ლიტერატურაში აღნიშნული სხვაობა ზეპირმეტყველებასა და დამწერლობას შორის (Л. Р. Зиндер. Очерк общей истории письма. Л., 1987, с. 30—44).

³⁹ И. Д. Ковальченко. Исторический источник в свете учения об информации. — ИСССР, 1982, № 3, с. 142. ასეთი კლასიფიკაცია განიარაღებულია სხვა ნაშრომებშიც (Источниковедение истории СССР, под ред. И. Д. Ковальченко. М., 1981, с. 12; С. В. Воронкова. Проблемы источниковедения истории России периода капитализма. М., 1985, с. 7).

⁴⁰ ამასვე აღნიშნავს ს. შმიდტიც (С. О. Шмидт. О Классификации исторических источников, с. 17).

⁴¹ С. О. Шмидт. О классификации исторических источников, с. 21—22; он же. Источниковая база исторической науки и классификация исторических источников. — В кн.: Историческая наука. Вопросы методологии, с. 161—163.

ამ კლასიფიკაციას იგივე ნაკლი ახასიათებს, რაზედაც ჩვენი მათ ვუთითებდით, კერძოდ, სიტყვიერ წყაროებში გაერთიანებულია სალაპარაკო ენის, ფონური, ზეპირი და წერილობითი წყაროები.

ისტორიული წყაროს ცნების მოცულობა, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, სხვადასხვაგვარად არის გაგებული. ზოგიერთ შემთხვევაში მასში შეაქვთ ბუნებრივი გარემოც და არა მხოლოდ მისი ის ნაწილი, რომელიც გარდაქმნილია ადამიანის შრომის შედეგად, არამედ მთლიანად, როგორც ადამიანთა საზოგადოების ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წარმმართველი ფაქტორი. მეტი მომხრე ჰყავს ამ მოსაზრებას უძველესი ისტორიის სპეციალისტებს შორის, როდესაც ბუნებრივი გარემო მართლაც დიდ როლს ასრულებდა ადამიანის ცხოვრებაში. აქედან გამომდინარე, წყაროთა ტრადიციულ დაყოფას ამ შემთხვევაში ემატება ანთროპოლოგიური ნასალა ან გეოგრაფიული გარემოს ცვლილება ადამიანის შრომის შედეგად⁴², ანდა ანთროპოლოგიური და საბუნებისმეტყველო წყაროები⁴³. ლიტერატურაში ხაზი ესმება საბუნებისმეტყველო წყაროების და კვლევის საბუნებისმეტყველო მეთოდების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას პირველყოფილი საზოგადოების ისტორიის შესწავლისას, კერძოდ, დენდროქრონოლოგიური მეთოდის გამოყენებას გეოლოგიასა და არქეოლოგიაში⁴⁴. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ პალეოანთროპოლოგიური მასალა დამხმარე ისტორიული წყაროა, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ძველი ისტორიის პრობლემების კვლევის დროს⁴⁵.

ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაციის ნებისმიერი სისტემის შექმნისას აუცილებელია ისტორიზმის პრინციპის დაცვა. ამ მოთხოვნის გათვალისწინებით წყაროთა პირველად კლასიფიკაციად საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში მიჩნეულია დაყოფა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური

42 Источниковедение истории Древнего Востока. Под ред. В. И. Кузишнина. М., 1984, с. 9. ამასთან დაკავშირებით უნდა გაიხსენოთ კ. მარქსის პროგნოზი იმის შესახებ, რომ მომავალში ბუნებისმეტყველებაში შევა მეცნიერება ადამიანის შესახებ ისევე, როგორც მეცნიერებაში ადამიანის შესახებ შევა ბუნებისმეტყველება. ეს ერთი მეცნიერება იქნება (К. Маркс, Ф. Энгельс. Из ранних произведений. М., 1965, с. 596).

43 А. И. Першин. Понятие и классификация источников. — В кн.: История первобытного общества. Проблема антропосоциогенеза. М., 1983.

44 В. А. Ширельман. Естественнонаучные источники и естественнонаучные методы исследования. — В кн.: История первобытного общества. Проблемы антропосоциогенеза. М., 1983, § 7.

45 В. П. Алексеев. История и палеоантропология. Реконструктивные возможности палеоантропологических данных. — Историческая наука. Вопросы методологии. М., 1986, с. 205.

ფორმაციების მიხედვით, რადგან სხვადასხვა პერიოდებს დიფერენციაციის განსხვავებული დონე შეესაბამება. უფრო ზოგიერთი მეცნიერი მთელ მასალას ყოფდა ორ დიდ ჯგუფად: ოქტომბრის რევოლუციამდე და საბჭოთა პერიოდის ისტორიის წყაროებად. თითოეულ მათგანში კი მასალა ჯგუფდებოდა იმ ძირითადი პერიოდიზაციის მიხედვით, რომელიც შეაუზღავებელი იყო ისტორიულ მეცნიერებაში⁴⁶.

მიუხედავად ისტორიული წყაროების კლასიფიკაციის საქმეში არსებული სიჭრელისა და აზრთა სხვადასხვაობისა, უნდა ითქვას, რომ საესებით შესაძლებელია კლასიფიკაციის ზოგადი სისტემების შემუშავება ყველა პერიოდისათვის სხვადასხვა დროის დიფერენციაციათა გათვალისწინებით. ასეთი გენერალური კლასიფიკაციის ნიმუშია სწორედ წყაროთა განხილული დაყოფა ტიპებად. ქრონოლოგიის გარდა, მხედველობაშია მისაღები ენობრივი და ტერიტორიული პრინციპი. სხვადასხვა ქვეყნებს წყაროთა კლასიფიკაციის განსხვავებული თავისებურებები ახასიათებს. კერძოსთან ერთად აქაც შესაძლებელია ზოგადი ნიშნების გამოყოფა.

კლასიფიკაცია, რომელიც ობიექტურ დიფერენციაციას ემყარება, ერთი ჯგუფის წევრების მიმართ კვლევის ერთნაირი მეთოდების გამოყენების შესაძლებლობას უნდა იძლეოდეს.

ტიპების შემდგომი დაშლისათვის პირველ რიგში საჭიროა წყაროთა ძირითადი ფუნქციის დადგენა. თუნცა მ. ვარშავეჩის სამართლიანი შენიშვნით, „შექმნის მიზანი წყაროს ნიშანი კი არ არის, არამედ ნიშნის ფორმირების აუცილებელი პირობაა“⁴⁷. თ. მედუშევსკაია აგრეთვე შენიშნავს, რომ დანიშნულება თავისთავად არ ქმნის წყაროს რაიმე ახალ თვისებას ფორმისა და შინაარსისაგან დამოუკიდებლად⁴⁸. ამავე დროს ხაზგასმულია სოციალური ფუნქციის მნიშვნელობა სახის წარმოქმნისას, რაც განაპირობებს წყაროს როგორც ფორმას, ასევე შინაარსსაც⁴⁹.

ყოველი წყარო მრავალფუნქციურია, მაგრამ ამ ფუნქციათა კლასიფიკაცია შინაარსის მიხედვით არ არის იოლი საქმე. მათი გამოიჯნა ერთგვარად პირობითია. გამოყოფენ წყაროს კომუნიკაციურ

46 О. М. Медушевская. Развитие теории советского источниковедения. — ТИГИАИ, т. 24, вып. 2, М., 1966, с. 9, 13; К. Г. Митяев. Теория и практика архивного дела, с. 22.

47 М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 158.

48 О. М. Медушевская. Методологические проблемы источниковедения в советской историографии. — СА, 1973, № 3, с. 23.

49 О. М. Медушевская. О проблемах классификации исторических источников. — СА, 1976, № 5.

ფუნქციას, ინფორმაციის ასახვის, ფაქტების ასახვის და დამტკიცების, მართვის, კულტურულ (ე. ი. კულტურული ტრადიციების შესახვისა და გადაცემის), სამართლებრივ ფუნქციებს და სხვ⁵⁰.

განსაკუთრებული ყურადღება, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ექცევა წყაროს სოციალურ ფუნქციას, რომელიც კარდინალურ ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობით კატეგორიად არის მიჩნეული⁵¹.

წყაროს სოციალური ფუნქცია, მკვლევართა აზრით, მდგომარეობს საგანგებოდ სოციალური ინფორმაციის ასახვაში, შენახვაშია და გადაცემაში. იგი განისაზღვრება იმ ადგილით და იმ როლით, რომელიც წყაროს უკავია და რომელსაც იგი ასრულებს საზოგადოების ცხოვრებაში. სოციალური ფუნქცია აქვს ყველანაირ წყაროს, მათ შორის ნატყუარსაც. წყაროს სოციალური ფუნქცია რთული და მრავალმხრივია. ის არ ანოიწურება მხოლოდ იმ შინაარსით, რომელსაც ავტორი სდებს წყაროში შეგნებულად. წყარო არა მარტო სოციალურ ურთიერთობათა შედეგია, არამედ თვით ანდენს გავლენას ამ ურთიერთობებზე. ამიტომაც არის, რომ მკვლევართა ნაწილს სწორედ სოციალური ფუნქცია მიაჩნია წყაროთა კლასიფიკაციის გადამწყვეტ ფაქტორად⁵².

წყაროთა სოციალურ ფუნქციაზე მსჯელობა განსაკუთრებით ხშირია დოკუმენტებთან დაკავშირებით⁵³. მაგრამ იგივე მოსაზრებები მეტ-ნაკლებად შეიძლება გავრცელდეს სხვა სახის წყაროებზეც.

სხვადასხვა დონის ფუნქციათა შესაბამისად წყაროს ყოფენ გვარებად, სახეებად და ქვესახეებად.

⁵⁰ М. П. Илюшенко. К вопросу о функциях документов.—СА, 1973, № 5, с. 10—18 (აქვე გამოთქმულია კრიტიკული შენიშვნა იმათ მიმართ, ვინც აღიარებს მოსაზრებას დოკუმენტის მონოფუნქციურობისა და მრავალფუნქციურობის შესახებ ერთდროულად); В. Д. Банасюкевич. Вопросы терминологии управленческой документации.—СА, 1974, № 4, с. 18—20. დოკუმენტის ცნების ფუნქციაზე დამოკიდებულების საკითხი პირველმა წამოჭრა კ. მიტიაევმა (Общее документоведение для МГИИ. М., 1963). დოკუმენტის სოციალური ფუნქცია იხსენიება მოსკოვის ისტორიულ-საარქივო ინსტიტუტის დოკუმენტმცოდნეობის პროგრამაში (1970 წ.).

⁵¹ В. И. Буганов, Г. А. Трукан. Источниковедение отечественной истории на современном этапе. — ВИ, 1983, № 3, с. 6.

⁵² А. Н. Медушевский. Делопроизводственные документы государственных учреждений и методы их изучения (перв. четв. XVIII в.). — В сб.: Исследования по источниковедению истории СССР дооктябрьского периода. М., 1985.

⁵³ ამაზე იყო საუბარი დოკუმენტალისტიკის I საკავშირო სიმპოზიუმზე პალანგაში (Документалистика, 1969. Материалы. I Всесоюзный симпозиум по документалистике. Вильнюс, 1970).

შედარებით უკეთესად არის დამუშავებული წერილობითი წყაროების დიფერენციაციის საკითხები. აკვლევართა უმრავლესობა პირველ რიგში დოკუმენტურ და თხრობით წყაროთა გვარებს გამოყოფს, თუმცა მეცნიერთა ნაწილი უარს ამბობს ასეთ დიფერენციაციას. ა. პრონშტეინი, მაგალითად, ფიქრობს, რომ წყაროთა გვარებად დაყოფას აზრი არა აქვს. მისი შეხედულებით, უფრო ნიჰანშეწონილია მათი თავიდანვე სახეებად დაყოფა⁵⁴. წერილობითი ძეგლების გვარებად დაყოფამ არც „სსრკ ისტორიის წყაროთმცოდნეობის“ სახელმძღვანელოში⁵⁵ ჰპოვა ასახვა და არც რიგ სხვა ავტორთა ნაშრომებში⁵⁶. ის მკვლევრები, რომლებიც არ უარყოფენ დოკუმენტურ და თხრობით წყაროებად დაყოფას, მის საფუძვლებს და განმასხვავებელ ნიშნებს სხვადასხვანაირად ხსნიან. ლ. პუშკარიოვის აზრით, წერილობით წყაროთა გვარებად დაყოფას საფუძვლად უდევს წყაროში სინამდვილის ასახვის და განსახიერების ხარისხი⁵⁷. ა. პრონშტეინის სამართლიანი შენიშვნით, ეს ფაქტობრივად წყაროში ნაშთის ან ტრადიციის (გადმოცემის) სიჭარბეა, რაც ლ. პუშკარიოვისავე მსჯელობით, არ შეიძლება იყოს წყაროთა გვარებად ან სახეებად დაყოფის საფუძველი⁵⁸. ის გარემოება, რომ დოკუმენტურ და თხრობით წყაროთა მიმართ ხშირად შესწავლის ერთნაირ მეთოდებს იყენებენ, ან ის, რომ არ არსებობს ამ დაყოფის რამდენადმე დამაკმაყოფილებელი დასაბუთება, არ გამოდგება საკმარის საფუძვლად მის ობიექტურობაში დასაბუთებლად.

დოკუმენტის განმარტებაში უმრავლეს შემთხვევაში წინ წამოწეულია ნისი სამართლებრივი ფუნქცია. მაგ., ვ. ლისიჩენკო განმარტავს მას როგორც სპეციფიკურ სამართლებრივ კატეგორიას, რომელიც შემუშავებულია მრავალსაუკუნოვანი საზოგადოებრივი პრაქტიკით როგორც ყოველდღიურ საქმიან ურთიერთობათა განმტკიცე-

54 А. П. Пронштейн. Методика исторического источниковедения, с. 45.

55 Источниковедение истории СССР. М., 1981, с. 12.

56 ვ. მაკაროვს მიაჩნია, რომ ძნელია ასეთი გამოქვანის საფუძვლის პოვნა (М. К. Макаров. К вопросу о терминологии в источниковедении истории СССР, с. 6); И. Л. Беленький. Разработка проблем теоретического источниковедения в советской исторической науке, с. 40; С. В. Воронкова. Проблемы источниковедения истории России периода капитализма, с. 4, 12; О. М. Медушевская. Источниковедение социалистических стран. М., 1985, с. 49.

57 Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 212.

58 А. П. Пронштейн. Методика исторического источниковедения, с. 45.

ბის და იურიდიული ფაქტების დამოწმების საშუალება⁵⁹. რიგია. თვით ტერმინი „დოკუმენტი“ მომდინარეობს ლათინური სიტყვიდან „documentum“ (მტკიცება ან მოწმობა), რომელიც რომაულ სამართალში აღნიშნავდა ყველაფერს, რაც შეიძლებოდა გამოყენებული ყოფილიყო მტკიცების საშუალებად. აღსანიშნავია, რომ რუსეთში ეს ტერმინი პირველად პეტრე I-მა შემოიტანა, ხოლო ქართულში გაღვივდა რუსული და ევროპული გამოკვლევების გავლენით. როგორც სხვადასხვა დროის განმარტებები გვიჩვენებს, აღნიშნული ცნება მისი მნიშვნელობის გაფართოების გზით ვითარდებოდა. თუ XX ს-ის დამდეგისათვის გავრცელებული აზრის თანახმად, დოკუმენტად განიხილება მხოლოდ ის წერილობითი წყაროები, რომელთაც იურიდიული ფუნქცია აქვთ, მოგვიანებით ეს ცნება ვრცელდება არა მარტო ყოველგვარი ხასიათის ჩანაწერებზე, მატრიანებზე, ქრონიკებზე და სხვ., რომლებიც ადასტურებენ, ამოწმებენ ისტორიული ეპოქის მოვლენებს, პიროვნებათა ნამოქმედარს, არამედ წარსულის ყოველგვარ ნაშთზე, რომელიც შეიძლება ისტორიის მასალა გახდეს⁶⁰. 60-იან წლებში შემუშავდა დოკუმენტის შემდეგი განმარტება: „დოკუმენტი არის მატერიალური ობიექტი, რომელიც შეიცავს დაფიქსირებულ ინფორმაციას“⁶¹.

ასეთსავე მნიშვნელობებს (ვიწროს და ფართოს) ინარჩუნებს ტერმინი დოკუმენტი დღემდე როგორც იურისპრუდენციაში, ასევე წყაროთა ცოდნეობაში. ერთ შემთხვევაში დოკუმენტად მიჩნეულია ყველაფერი, რაც ადასტურებს ამა თუ იმ ფაქტს, მეორე შემთხვევაში — მხოლოდ იურიდიული ფუნქციის მატარებელი წერილობითი ძეგლი. სამართლის ფუნქციის თვალსაზრისით, პირობითად გამოყოფენ დოკუმენტთა ორ კატეგორიას: 1) დოკუმენტებს, რომლებსაც ეს ფუნქცია თანდაყოლილი აქვთ და 2) რომლებიც იძენენ მას დროებით. გვხვდება ტერმინები — „მალწყებელი“ და „დამადასტურებელი“ დოკუმენტი. ამავე დროს სამართლებრივი ფუნქცია აქვს ყველა დოკუმენტს⁶².

⁵⁹ В. К. Лисиченко. Криминалистическое исследование документов. вып. I. Киев, 1971, с. 3.

⁶⁰ Г. Г. Воробьев, А. Ю. Канцлерис. К определению понятия «документ». — СА, 1972, № 2, с. 67.

⁶¹ Терминологический словарь по теории и практике научной информации. М., 1964; ანალოგიური განმარტება მოცემული ნაშრომში: А. И. Михайлов, А. А. Черный, Р. С. Гиляревский. Основы информатики, изд. второе. М., 1964, с. 81; იხ. აგრეთვე უ. სიდაშონიძე. ისტორიული მეცნიერება და სამეცნიერო ინფორმაციის საკითხები, გვ. 73.

⁶² М. П. Илюшенко. К вопросу о функциях документов. — СА, 1973, № 5.

აღნიშნული ტერმინი უნდა განიხილებოდეს სამართლის ისტორიასთან მჭიდრო კავშირში, ვინაიდან მისი შინაარსი იცვლება მიხედვით, თუ რა იქნეს ისტორიულ პროცესში იურიდიულ ძალას. სამეცნიერო ლიტერატურაში მოტანილია საფრანგეთის მაგალითი, სადაც სასამართლო საქმეების გარჩევისას ყველაზე მეტი დამამტკიცებელი ძალა ჰქონდათ არა წერილობით დოკუმენტებს, არამედ მოწმის ჩვენებას⁶³.

ამასთან დაკავშირებით შეიძლება გავიხსენოთ, რომ ქართულ მწერლობაში დიდხანს, მეტადრე წერილობით წყაროთა ზოგიერთ სახეობაში, განსაკუთრებით ფასობდა თვითმხილველის ჩვენება, ე. ი. წერილობით წყაროსთან შედარებით ზეპირს ენიჭებოდა უპირატესობა⁶⁴. საერთოდ კი წერილობითი ძეგლების ორ ძირითად ნაწილად დაყოფის ტრადიცია მყარია ქართულ მწერლობაშიც, თუმცა დამოკიდებულება დოკუმენტური და თხრობითი წყაროების მიმართ სხვადასხვა ეპოქაში განსხვავებულია. ცვლილებებს განიცდის შესაბამისი ტერმინოლოგიაც. ტერმინი „საბუთი“ ფართო მნიშვნელობის გარდა — ყოველგვარი ისტორიული წყარო („საბუთი კვალა ოდესმე მცხოვრებ ადამიანთა ნამოკმედარისა და ნაფიქრისა“)⁶⁵ — იქნეს კონკრეტულს. თუმცა ამ უკანასკნელის მიმართ აზრთა სხვადასხვაობა შეინიშნება. ერთ-ერთი განმარტების თანახმად, დოკუმენტის მთავარ ნიშნად დასახელებულია მისი შედგენა თანანედროვის მიერ⁶⁶, რაც ცნების მიღმა ტოვებს საკანონმდებლო ძეგლებს, ბრძანებებს, განკარგულებებს, მანიფესტებს, რომლებიც ხშირად ხანგრძლივი დროის მანძილზე მოქმედებენ. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ისტორიული წყაროების დოკუმენტურად და თხრობითად დაყოფა რამდენადმე პირობითია, რადგან თხრობის ელემენტები მეტ-ნაკლებად თითქმის ყველა დოკუმენტურ წყაროში გვხვდება. წყაროთა გვარებს შორის ის განსხვავებაა, რომ დოკუმენტური ძეგლები იქმნება საზოგადოებრივი ცხოვრების პრაქტიკული საჭიროების გამო, თხრო-

63 В. К. Лисиченко. Криминалистическое исследование документов, с. 32.

64 Г. Г. Аласаниа. Классификация грузинских письменных исторических источников, с. 134.

65 მ. ჯანაშვილი. საისტორიო საბუთების შესწავლის მდგომარეობა ჩვენში და ახლად აღმოჩენილი ახალი „ქართლის ცხოვრება“. — ნაშრომი. ტფ., 1907, გვ. 3.

66 მ. ბერძენიშვილი. მეთერთმეტე საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ. თბ.: 1979, გვ. 3; ნ. შოშიაშვილი. წინასიტყვაობა. — წიგნი: ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. ქართული ისტორიული საბუთები IX—XIII სს. თბ., 1984, გვ. 6.

ბით წყაროებს კი იმთავითვე უპირატესად თეორიული, ისტორიული შემეცნებითი დანიშნულება ჰქონდათ. არსებობს შეხედულება, რომ დოკუმენტურია ყველა ის წყარო, რომელიც იქმნება საზოგადოებრივ ურთიერთობათა პროცესში, ემსახურება ნათ მოწესრიგებას და იურიდიული ფუნქციის მატარებელია. მათგან განსხვავებით, თხრობითი წყაროები მოვლენათგან მიღებული შთაბეჭდილებების საფუძველზე იქმნება ინფორმაციულ-ესთეტიკური მიზნებით და ნათ არ გააჩნიათ იურიდიული ფუნქციები⁶⁷.

გამოყოფენ დოკუმენტების შემდეგ ჯგუფებს ან თანრიგებს: განმკარგულბელი, აღმასრულებელი, სასამართლო, სტატისტიკური, საქმისწარმოების, სააქტო⁶⁸ და სხვ. უკანასკნელი ტერმინი სხვადასხვა მნიშვნელობით გამოიყენება. მკვლევართა უმრავლესობა გულისხმობს მასში აღამიანებს შორის დადებული რაიმე ხელშეკრულების ან შეთანხმების შემცველ წერილობით ძეგლებს⁶⁹, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში აქტად მიჩნეულია ყველა არათხრობითი წყარო⁷⁰. დოკუმენტთა დასახელებული ჯგუფები თავის მხრივ სხვადასხვა სახედ იყოფა.

თხრობით წყაროებში შეიძლება გამოიყოს პირადი, ისტორიული, სამეცნიერო, მხატვრული და სხვა ჯგუფები (თანრიგები). თითოეული მათგანი შეიცავს შესაბამის სახეებს: დღიურებს, მოგზაურობებს, ავტობიოგრაფიებს, მემუარებს და სხვ.

როგორც უკვე აღინიშნა, ერთი და იგივე დასახელება შეიძლება გამოეორდეს სხვადასხვა დონეზე. მაგალითად, გამოყოფენ ზეპირი ფორმის მენაურებს⁷¹. ზეპირი ფორმით შეიძლება სხვა ქანრებიც არსებობდეს.

ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაციის დიდი გამოცდილება აქვთ საარქივო დაწესებულებებს. საარქივო პირველად კომპლექსებს საფუძვლად ედებათ ნომინალური პრინციპი (ე. ი. საბუთის დასახელებული).

67 რ. კიკნაძე, მ. ჩხარტიშვილი. წყაროთმცოდნეობითი კვლევა საბჭოთა საქართველოში. — კრებ.: ისტორიული მეცნიერების განვითარება საბჭოთა საქართველოში. თბ., 1986, გვ. 112, შენ. 25; Г. Г. Аласания. Классификация грузинских письменных исторических источников, с. 42—43.

68 შდრ. ინფორმაციათა სხვადასხვა სახეობებს: პოლიტიკური, სამართლებრივი, ეთიკური, ესთეტიკური, რელიგიური (А. Д. Урсул. Проблема информации в современной науке. Философские очерки. М., 1975, с. 201).

69 ასე ესმის ეს ტერმინი ს. კაშტანოვს (С. М. Каштанов. Предмет, задачи и методы дипломатики. — Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. М., 1969, с. 136—139).

70 Сб.: Актовое источниковедение. М., 1979. сб. а. ნიკოლაევას რეცენზია ამ კრებულზე (СА, 1980, № 2).

71 Н. П. Кузнецова, В. М. Сурinov. «Устная история» в практике зарубежных архивов и научных учреждений. — СА, 1980, № 1.

ბა), ავტორი, კორესპონდენტი, დაწერის დრო, ადგილი, დოკუმენტის სახე და ნიარსახეობა, რასაც განსაზღვრავს როგორც ფორმა, ანუ შინაარსი, წარმოშობა (სამსახურებრივი, ე. ი. ოფიციალური, მკვლევარული) შესრულების ფორმა (ხელნაწერი — მარტივი, სტენოგრაფიული, დაშიფრული — კრიპტოგრაფია და სხვ.), ორიგინალი, პირი, შავი და თეთრი ეგზემპლარი, დაყოფა მასალის მიხედვით (ეტრატი, ქაღალდი, ფოტო, მაგნიტოფონის ფირი და სხვ.)⁷².

ამჟამად წყაროთაცოდნობაში ყურადღების ცენტრშია ე. წ. მასობრივი წყაროს საკითხიც, რომელსაც სხვადასხვა მკვლევარი სხვადასხვაგვარად განმარტავს. აღნიშნული ტერმინი შემოვიდა და გავრცელდა 50-იანი წლების დასასრულს უნიკალური წყაროს საპირისპიროდ. ბ. ლიტვაკის განმარტებით, „მასობრივი წყარო გულისხმობს დოკუმენტებს, რომლებიც ასახავენ ერთეულ შემთხვევას ან მოვლენას. ეს მოვლენები თავისთავად არ წარმოადგენენ დიდ ინტერესს, მაგრამ ერთობლივად იძლევიან ამა თუ იმ კანონზომიერების გამოვლენის საშუალებას“⁷³. მკვლევარი ასახელებს მასობრივი წყაროს შემდეგ კრიტერიუმებს: 1) შექმნილი არიან ორდინარულ ვითარებაში, 2) ანალოგიური აქვთ შინაარსი და 3) ანალოგიური აქვთ ფორმა, რომელსაც სტანდარტულობისაკენ აქვს მიდრეკილება. ავტორის აზრით, აღნიშნული ნიშნები გამოარჩევს მასობრივ წყაროს თხრობითი, ნორმატიული, სტატისტიკური და აგრეთვე საქმისწარმოების წყაროებისაგან, მიუხედავად იმისა, რომ მასობრივი წყარო, როგორც წესი, ჩვენამდე აღწევს საქმისწარმოების შემადგენლობაში.

მოგვიანებით, აღნიშნულ განმარტებაში შეიტანეს ზოგიერთი კორექტივი. მაგ., არ გაიზიარეს აზრი იმის შესახებ, რომ მასობრივ წყაროს არ განეკუთვნება სტატისტიკური წყაროები⁷⁴ ან საქმისწარმოების დოკუმენტაცია. გამოითქვა საპირისპირო მოსაზრებები, რომლებიც მასობრივ წყაროებად მხოლოდ სტატისტიკურ მასალას აღი-

72 К. Г. Митяев. Теория и практика архивного дела; К. И. Рудельсон. Современные документные классификации. ამავე დროს აღნიშნული ძეგ, რომ ეს საკითხები შემდგომ დამუშავებას საჭიროებენ (Л. Г. Сырченко. Некоторые проблемы классификации архивных документов и сведения о них.—ТМГИАИ, т. 31, вып. 2. М., 1975; В. А. Цикулин. К вопросу об основаниях первичной классификации.—ТМГИАИ, т. 31, вып. 1, 1975).

73 Б. Г. Литвак. Очерки источниковедения массовой документации XIX—нач. XX в. М., 1979, с. 287; М. П. Губенко, Б. Г. Литвак. Конкретное источниковедение истории советского общества.—ВИ, 1965, № 1, с. 8.

74 А. В. Лубский, А. П. Пронштейн. Некоторые теоретические и методические проблемы источниковедения массовых источников. — ИОИ, 1981. М., 1982, с. 8; С. В. Воронкова. Проблемы источниковедения истории России периода капитализма, с. 13.

არებენ⁷⁵ ან ახასიათებენ საქმისწარმოების დოკუმენტაციას როგორც
ყველაზე „მასობრივ“ წყაროს⁷⁶.

ი. კოვალჩენკოს გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ მასობრივი
წყაროები დამახასიათებელია სინამდვილის ისეთი ობიექტებისათვის,
რომლებიც გარკვეულ საზოგადოებრივ სისტემებს ქმნიან მათი შე-
საბამისი სტრუქტურებით. მასობრივი წყაროები ასახავენ ამ საზო-
გადოებრივი სისტემების შექმნილი მასობრივი ობიექტების არსსა და
ურთიერთობებს და, ამდენად, ასახავენ თვით სისტემების წყო-
ბას, თვისებებსა და მდგომარეობას⁷⁷.

გამოთქმული იყო აგრეთვე მოსაზრება, რომ ამ ჯგუფის წყა-
როთა მრავალფეროვნება არ იძლევა მათ ნიმართ მათემატიკური მე-
თოდების გამოყენების და მათი სტატისტიკური დამუშავების საშუა-
ლებას⁷⁸. თუმცა არსებობს სხვა შეხედულებაც, რომ მასობრივი წყა-
რო სავსებით ექვემდებარება ფორნალიზაციასა და გენერალიზაციას.
მასში ფარული ინფორმაციის გამოსავლენად უკვე წარნატებით გამო-
იყენება მათემატიკური მეთოდები⁷⁹.

მასობრივი წყარო კრებითი ტერმინია, რომელიც თავის მხრივ,
სხვადასხვა სახის წყაროებს მოიცავს. მაგრამ ლიტერატურაში ზოგ-
ჯერ მას მიიჩნევენ სახედ, რომელიც შედგება სხვადასხვა ნაირსახე-
ობათაგან. ესენია მიმდინარე სტატისტიკა, აღწერა, მასობრივი დოკუ-
მენტაცია⁸⁰.

ასეთივე კრებითი ხასიათისაა პერიოდის ცნებაც, რომელსაც
განეკუთვნება გაზეთები, ჟურნალები, ბიულეტენები. ზოგჯერ პრესას
უწოდებენ ნატიანეს, რომელიც ყოველდღიურად, ქრონოლოგიური თან-
ნიმდევრობით აშუქებს საშინაო და საგარეო ცხოვრების სხვადასხვა
მხარეს. ლიტერატურაში მასაც ისტორიულ წყაროთა ერთ-ერთ სა-
ხედ მიიჩნევენ, რაც მკვლევართა სამართლიან შენიშვნებს იწვევს. პრე-

75 Т. И. Славко. Применение математики при изучении массовых исторических источников. — ВИ, 1978, № 6, с. 75.
76 Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма. М., 1979. сб. аგრეთვე რეცენზია ამ კრებულზე: А. В. Лубский, А. П. Пронштейн:—ВИ, 1982, № 3. с. 120—123.
77 Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма, с. 6.
78 Н. М. Дружинин. К вопросу о подборе и обработке исторических источников. — ИОИ, I. М., 1973, с. 169—170.
79 Б. Н. Миронов. Формализация и генерализация содержания мас-совых исторических источников. — ВИД, XIII. Л., 1982; Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма, с. 8—11.
80 А. В. Лубский, А. П. Пронштейн. Некоторые теоретические и методические проблемы источниковедения массовых источников, с. 10.

სას, სტატისტიკურ მასალას, სამხედრო-ოპერატიულ დოკუმენტაციას, სასამართლო განაძიების მასალას და ა. შ. უწოდებენ სახეთა და ნაირსახეობათა კომპლექსს, ან ძეგლთა კომპლექსს, „სახეთა ერთეულნილიობას“⁸¹. მსგავსი ქვეჯგუფები საკლასიფიკაციო სქემებზე თავსდება სახის წინ, თანრიგებში. დიდი ყურადღება ექცევა ცალკე წიგნების (ხელნაწერი კრებულები, მათ შორის დოკუმენტების, გამოცემები), მათი შედგენილობის, დანიშნულების, გავრცელებისა და შენახვის საკითხებს⁸².

ტიპის შემდეგ ყველაზე გავრცელებული საკლასიფიკაციო კატეგორიაა სახე. სამეცნიერო ლიტერატურაში სახე მეორად კატეგორიად არის მიჩნეული⁸³. წყაროს პირველადი თვისებების, მისი ფორმისა და შინაარსის ჩამოყალიბება ხდება გარკვეულ სოციალურ სინამდვილეში, გარკვეულ ძალთა და ინტერესთა ზემოქმედებით. სახის შინაარსი სხვადასხვაგვარად არის გავებული. აზრთა სხვადასხვაობის ერთ-ერთი მიზეზი ისიც არის, რომ ისევე, როგორც სხვა საკლასიფიკაციო კატეგორიები, ესეც ერთგვარად პირობითი ტერმინია და განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე სხვადასხვა შემადგენლობისაა. თუ მწერლობის ადრეულ ეტაპზე სახე შეიძლება ეწოდოს მთლიანად ისტორიულ ლიტერატურას, ხოლო მასში შემავალ ქრონიკებს, ისტორიულ ბიოგრაფიებს და სხვ. — ნაირსახეობები, მოგვიანებით, სახეებია ქრონიკები, ისტორიული ბიოგრაფიები, გენეალოგიები, პოლიტიკური პაშფლეტები და ა. შ.

თანამედროვე შეხედულებით, სახის ძირითად განმსაზღვრელ ფაქტორად მისი სოციალური ფუნქცია, ე. ი. წყაროს დანიშნულება მიიჩნევა. ამას ეხმაურება ნ. მაკაროვის მიერ მოცემული განმარტება: „სახე ისტორიულ ძეგლთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული კომპლექსია, რომელსაც აერთიანებს შექმნის მიზანი, ე. ი. დანიშნულება ისტორიულ პროცესში, ზასიათი (დასახელება), ფორმულარი, წყაროთმცოდნეობითი კრიტიკის ანალოგიური ხერხები (ფორმა, შინაგანი შინაარსი), სპეციფიკური თავისებურებები“⁸⁴. ამავე დროს სულაც

⁸¹ Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 226; М. К. Макаров. К вопросу о терминологии в источниковедении истории СССР, с. 12; А. А. Курносоев. К вопросу о природе видов источников. — ИОИ, 1976. М., 1977, с. 8.

⁸² Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 267; Г. Г. Аласаниа. Классификация грузинских письменных исторических источников, с. 198—199.

⁸³ О. М. Медушевская. Развитие теории советского источниковедения, с. 9, 13.

⁸⁴ М. К. Макаров. К вопросу о терминологии в источниковедении истории СССР, с. 11.

არ არის აუცილებელი, რომ ყველა ეს ნიშანი ერთდროულად იყოს წარმოდგენილი.

ლიტერატურაში სამართლიანად იყო მითითებული, რომ დანიშნულება საკმარისი არ არის მისი სახის განსაზღვრისათვის, რადგან წყაროთა სხვადასხვა სახე ზშირად ერთსა და იმავე ფუნქციას ასრულებს⁸⁵. გადამწყვეტია წყაროს სტრუქტურა, მისი შინაგანი ფორმა. ამის შესაბამისად სახე განმარტებულია, როგორც „წერილობით წყაროთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული კომპლექსი, რომლისათვისაც სტრუქტურისა და შინაგანი ფორმის მსგავსი ნიშნებია დამახასიათებელი“⁸⁶.

ვინაიდან დანიშნულება სახის შექმნის აუცილებელი პირობაა, განსაზღვრებაში მისი შეტანა ზედმეტი არ გვეჩვენება. მიზანშეწონილია აგრეთვე, მითითებაც იმ ზოგად დასახელებებზე, „ძველთა ფორმების აღმნიშვნელ ტერმინებზე“, რომელთაც წყაროთმცოდნეობა უმრავლეს შემთხვევაში მათი შემქმნელი პრაქტიკიდან ითვისებს⁸⁷. ცნობილია, რომ დასახელება არ ხსნის საგნის ან საგანთა ჯგუფის შინაარსს, ნათ დანიშნულებას. სწორედ ამის გამო ერთსა და იმავე საგანს სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა დასახელება ეძლევა. ამ აზრის დასასაბუთებლად, მეტი დამაჯერებლობისათვის, ლიტერატურაში⁸⁸ მოტანილია მაგალითები მცენარეთა და ცხოველთა სამყაროდან, რომელიც არსებობდა ადამიანის გაჩენამდე, ე. ი. მათთვის სახელის დარქმევამდე. დაახლოებით იგივე ვითარებაა დოკუმენტების შემთხვევაშიც, რომელთაც ჯერ ქანის ადამიანი, ხოლო შემდეგ სახელს არქმევს.

ეს ძირითადად სწორი აზრი ზოგიერთ განმარტებას საჭიროებს. ადამიანი ქმნის დოკუმენტს გარკვეული ფუნქციისათვის და თუნაც თავდაპირველად მისთვის სახელის დარქმევა ძირითადად შემთხვევით ხასიათს ატარებს, დასახელება-ტერმინს აქვს უნარი გავლენა მოახდინოს ადამიანის მოღვაწეობის ამა თუ იმ მხარეზე. ყველა შემდგომი ობიექტი, რომელსაც იგივე სახელი ერქმევა, უკვე განსაზღვრული ნიშნების მატარებელი ხდება. ამდენად, დოკუმენტის, წყაროს სახეობრივი ან ჟანრობრივი დასახელება მისი ადგილის გარკვევისას უსათუოდ მიიღება მხედველობაში.

⁸⁵ Л. Н. Пушкарев. Классификация русских письменных источников, с. 223.

⁸⁶ იქვე, გვ. 225.

⁸⁷ А. А. Курносоев. К вопросу о природе видов источников, с. 9.

⁸⁸ Э. И. Ханпиря. Архивоведческое терминоведение: объект и предмет. — АЕ за 1982 г. М., 1983, с. 42.

აქედან გამომდინარე, ისტორიული წყაროს სახე შეიძლება გავხილოთ როგორც ისტორიულად ჩამოყალიბებული კომპლექსური ისტორიული ძეგლებისა, რომლებიც გაერთიანებულია დანიშნულებით, დასახელებით, სტრუქტურით, და პერსპექტიულია მათ მიმართ შესწავლის ერთნაირი მეთოდების გამოყენების თვალსაზრისით.

სახის შემდგომი კატეგორია „ნაირსახეობა“, რომლის სპეციფიკას აგრეთვე სოციალური ფუნქცია განსაზღვრავს. მისი მოქმედების არე სახესთან შედარებით მცირეა⁸⁹. მაგრამ ნაირსახეობის გამოსაყოფად პრაქტიკულად არ არის საკმარისი წყაროს სოციალური ფუნქცია, რომლის დადგენა ამასთანავე არც ამ შემთხვევაშია მარტივი. აქაც ყურადღება უნდა მიექცეს ფორმის და შინაარსის რომელსავე თავისებურებას. ნაირსახეობა არის კატეგორია, რომელიც გამოიყოფა სახის ფარგლებში იმ ძეგლთა ფორმის ან შინაარსის ზოგიერთი თავისებურებით, რომელთაც დანიშნულების, სტრუქტურის ერთიანობა ახასიათებს. ნაირსახეობის მომდევნო კატეგორიებია ქვესახე, ფორმა. რაც შეეხება დაყოფას კლასობრივი მიმართულების, წარმოშობის, ავტორის მიხედვით⁹⁰, საკლასიფიკაციო სქემაში ისინი დასაშვებია მხოლოდ ერთი სახის ფარგლებში. ყველა სხვა შემთხვევაში ირღვევა ბუნებრივი კლასიფიკაციის ძირითადი პრინციპები, ერთი ნიშნის გათვალისწინებით ერთ დონეზე. ამდენად, ხდება ცნებათა გამეორება ერთსა და იმავე დონეზე.

კლასიფიკაციასთან მიმართებაში, გარდა ტერმინებისა — ბუნებრივი, დამხმარე ან ხელოვნური, ფუნქციური, გამოიყენება აგრეთვე გენეტიკური, სტრუქტურული, კაუზალური, მორფოლოგიური. ობიექტთა შესწავლის სიღრმის მიხედვით გამოარჩევენ 1) აღწერილ კლა-

⁸⁹ А. Г. Тартаковский. Социальные функции источников как методологическая проблема источниковедения. — ИСССР, 1983, № 3, с. 120; ს. კაშტანოვის და ა. კურნოსოვის მიხედვით, ნაირსახეობა „სახის ფარგლებში არსებული ჯგუფია“ (С. М. Каштанов, А. А. Курносое. Некоторые вопросы теории источниковедения.—ИА, 1962, № 4, с. 180); ს. კაშტანოვის აზრით, „ნაირსახეობა არის კატეგორია, რომლის დადგენაც კლასიფიკაციის პროცესში ხდება წარმოშობის პრინციპის მიხედვით“. წარმოშობა კი მოიცავს შექმნის სფეროს, ავტორობას, მიზანს (С. М. Каштанов. Очерки русской дипломатики. М., 1970, с. 19).

⁹⁰ იხ. მაგ.: М. А. Варшавчик. Историко-партийное источниковедение, с. 165.

სიფიკაციებს, 2) აღწერით კლასიფიკაციებს განმარტებებით და მათთან დაკავშირებული სტრუქტურით კლასიფიკაციებს; ფორმალურს და შინაარსობრივს.⁹¹

ასეთია საკითხთა ის ძირითადი წრე, რომელიც თანამედროვე სამეცნიერო წყაროთმცოდნეობაში განიხილება ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაციის როგორც ისტორიულ ძეგლთა კვლევის აუცილებელი საფეხურის პრობლემასთან დაკავშირებით.

⁹¹ ამის შესახებ იხ. Б. М. Кедров. О классификации наук.—В сб.: Философские вопросы физики. М., 1958, с. 46—69; он же. О классификации наук.—ВФ, 1955, № 2, с. 52; С. С. Розова. Научная классификация и ее виды.—ВИ, 1964, № 8, с. 69—80; К. И. Рудельсон. Современные документные классификации, с. 30.

წყაროთმცოდნეობითი კვლევის მეთოდის ფორმირების საკითხი

თეორია მეცნიერული ცოდნის უმაღლესი ფორმაა. მისი შემუშავება ხდება დაგროვილი განოცდილებისა და ცოდნის განზოგადების შედეგად. შემეცნების გარდა თეორიას აქვს ნორმატიული ფუნქციაც და უნარი გახდეს შემდგომი კვლევის საფუძველი¹.

პრაქტიკასთან მჭიდრო კავშირში თანდათან გაჩნდა წყაროთმცოდნეობის თეორიის ელემენტები² — ვარაუდები, ჰიპოთეზები, მსჯელობა, აქსიომები, დადგინდა წყაროთა სახეობების ზოგადი და სახეობრივი კანონზომიერებები, გამოიყო საგანთა ინვარიანტული თვისებები და მათ საფუძველზე შემუშავდა ცნებები³. განვითარების თანამედროვე ეტაპზე წყაროთმცოდნეობის თეორიამ ერთგვარი დამოუკიდებლობაც კი მოიპოვა, რაც თეორიის ერთ-ერთი აუცილებელი თვისებაა. კვლევის ობიექტი გახდა არა მარტო შემეცნების ფორმები და გზები, არამედ თვით თეორია⁴. ნაგრამ ამასთანავე ყოველგვარი თეორიის შემოწმება პრაქტიკაში ხდება.

წყაროთმცოდნეობის თეორიის მნიშვნელობით სამეცნიერო ლიტერატურაში იხსენიება აგრეთვე „წყაროს თეორია“⁵. ამ უმართებულო გამოთქმის გამო სპეციალისტებმა შენიშნეს, რომ დაუშვებელია „წყაროს თეორიისა“ და „წყაროს შემეცნების თეორიის“ გა-

1 О. М. Медушевская. О некоторых теоретических проблемах источниковедения. — Археография и источниковедение. Сыктывкар, 1977, с. 47.

2 Г. И. Рузавин. О структуре научных теорий. — ВФ, 1977, № 8, с. 78—91.

3 В. С. Черняк. О природе научной теории. — ВФ, 1977, № 6, с. 71—81.

4 В. С. Швырев. Методология и методика социальной психологии. М., 1977; А. М. Коршунов, В. Ф. Шаповалов. Творчество и отражение в историческом сознании. М., 1984, с. 168.

5 А. П. Пронштейн. Вопросы теории и методики в курсе источниковедения истории СССР. — ИСССР, 1983, № 6, с. 79.

იგეგმა და, რომ მხოლოდ წყაროს თეორიაზე მსჯელობის შემთხვევაში ირღვევა წყაროსადმი სისტემური მიდგომის პრინციპი⁶ ეროვნული
გამზადების

მსჯელობის საგანია წყაროთმცოდნეობაში მეთოდოლოგიის⁷ შეთოდის და კვლევის ტექნიკის ურთიერთმიმართების საკითხი. ერთ-ერთი პირველი ამ საკითხს შეეხო ს. შმიდტი. მისი აზრი იმის შესახებ, რომ წყაროთმცოდნეობის კერძო მეთოდიკა წყაროთა კვლევის ხერხებისა და წესების ერთობლიობაა, ხოლო წყაროთმცოდნეობის მეთოდოლოგია — მოძღვრება ამ მეთოდების შესახებ⁸, ძირითადად გაზიარებულია. მაგრამ პრობლემის ზოგიერთ მხარეს მეცნიერები სხვადასხვაგვარად განიხილავენ.

ბ. ლიტვაკი შეეცადა ეჩვენებინა მეთოდის დამოუკიდებლობა მეთოდოლოგიისაგან⁹. სწორედ ამით ხსნის ის იმ გარემოებას, რომ სხვადასხვა იდეოლოგიური სკოლის წარმომადგენლები წყაროთა ანალიზის ერთნაირი მეთოდებით სარგებლობენ. გამოთქმულია და დამაჯერებლად არის დასაბუთებული ამის საწინააღმდეგო მოსაზრებაც⁶, კერძოდ, კვლევის ყველა ეტაპზე მეთოდოლოგიისა და მეთოდის მჭიდრო კავშირის შესახებ. ასეთ შემთხვევაში ბ. ლიტვაკის საბუთიანობა სხვაგვარად არის ახსნილი. საზი ესმება იმ გარემოებას, რომ ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლები პრაქტიკულ საქმიანობაში ხშირად თავისივე ამოსავალი კონცეფციების საწინააღმდეგოდ მოქმედებენ და ამდენად, წყაროთა ანალიზის სწორ მეთოდებს იყენებენ. სწორედ ამის გამო მარქსისტული ისტორიოგრაფია წყაროთა შესწავლის მეთოდის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანწილად ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის მემკვიდრეა.

მკვლევართა ნაწილი მეთოდიკას ყოფს ორ ნაწილად, რომელთაგან ერთი დამოკიდებულია მეთოდოლოგიაზე, ხოლო მეორე —

6 С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения. — Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. М., 1969, с. 18; О. М. Медушевская. Источниковедение социалистических стран. М., 1985, с. 48—49.

7 С. О. Шмидт. Современные проблемы источниковедения, с. 17.

8 Б. Г. Литвак. О путях развития источниковедения массовых источников. — Источниковедение. Теоретические и методические проблемы, с. 102—105.

9 В. И. Стрельский. Теория и методика источниковедения истории СССР. Киев, 1968, с. 10, 11, 57; А. А. Введенский. Лекции по документальному источниковедению СССР (Дипломатика). Киев, 1963, с. 4; Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин. — ИОИ, I, М., 1973, с. 32—36; М. А. Варшавчик. О структуре источниковедческой критики — ИОИ, 1979, М., 1980, с. 34—35.

კვლევის ტექნიკა — მისგან დამოუკიდებელია¹⁰. ასეთი მსჯელობა თავეს იღებს ა. ლაბო-დანილევსკის შემოქმედებაში¹¹.

წყაროთმცოდნეობის კერძო მეთოდოლოგია ისტორიული მეცნიერების ზოგადი მეთოდოლოგიის ნაწილია, თუმცა, უნდა ითქვას ისიც, რომ წყაროთმცოდნეობის თეორიული ასპექტები ყოველთვის არ არის გათვალისწინებული ზოგად მეთოდოლოგიაში¹².

ყოველ მეცნიერებას თავისი განსაკუთრებული ენა აქვს, რომელიც წარმოადგენს ცნებების, დეფინიციათა და ტერმინთა ერთობლიობას. ამა თუ იმ დარგის განვითარება იწვევს შესაბამისი ტერმინოლოგიის შემდგომ დახვეწას. ეს პროცესი ძირითადად სტიქიური ხასიათისაა, მაგრამ მეცნიერების წარმატებით განვითარება მოითხოვს დროდადრო მასში შეგნებულ ჩარევას, ტერმინოლოგიის სისტემაში მოყვანას, მის უნიფიკაციას. ეს პრობლემები, როგორც დავინახეთ, დგას წყაროთმცოდნეობაშიც, რომლის ენის შემუშავება არ არის დასრულებული, რის გამოც ხშირია ტერმინოლოგიური დისკუსიები. ტერმინოლოგიურ ძიებათა სირთულენი ამ მიმართულებით ნ. ეიდელმანმა შესაბამისი დარგის ზრდა-განვითარების სიძნელეებით ახსნა¹³. უნდა ითქვას, რომ იგივე პროცესი მეცნიერების განვითარების ყველა ეტაპზე გაგრძელდება.

ყოველგვარი ცნება ნიშნავს განზოგადებას, ხოლო განზოგადება, თავის მხრივ, გარკვეული კანონზომიერებების დადგენაა. აღსანიშნავია, რომ წყაროთა შესწავლის პროცესში გამოვლინდა არა მარტო წყაროსა და წყაროთმცოდნეობისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური თვისებები, არამედ ის ზოგადი ნიშნებიც, რაც აერთიანებს მათ სხვა ობიექტებსა და მეცნიერების სხვა დარგებთან. ამის გამო შესაძლებელი ხდება წყაროთმცოდნეობაში მეცნიერების სხვა დარგების ტერმინოლოგიის გამოყენება.

¹⁰ В. Т. Пашуто. Некоторые общие вопросы летописного источниковедения. — ИОИ, I. М., 1973, с. 65.

¹¹ А. С. Лаппо-Данилевский. Методология истории, вып. I. СПб., 1910, с. 16—17; вып. II. СПб., 1913, с. 341. შეხედულება კვლევის ტექნიკის დამოუკიდებლობის შესახებ ძირითადად უკვე გადალახულია (А. Я. Гуревич. Что такое исторический факт?—Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. М., 1969, с. 79; В. И. Буганов, Г. А. Трукан. Актуальные проблемы источниковедения истории СССР.—ВИ, 1977, № 3, с. 5).

¹² იხ. მკვ., А. Г. Унпелев, Г. А. Унпелев. Историкографические очерки к проблемам методологии исторической науки. Владивосток, 1983.

¹³ Материалы дискуссии. — Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин. М., 1984, с. 197.

წყაროთმცოდნეობის თეორიის ერთ-ერთი ცენტრალური საკითხია თხიბა წყაროს რეპრეზენტატულობა¹⁴. ტერმინი ნასესხებია მკვლევარს კური სტატისტიკიდან. წყაროთმცოდნეობაში რეპრეზენტატულობის პრობლემა დგას როგორც ზოგადად, ასევე კონკრეტულ შემთხვევებშიც. ისტორიულ წყაროთა რეპრეზენტატულობა ზოგადად ნიშნავს პასუხს შეკითხვაზე, არის თუ არა შესაძლებელი ისტორიულ წყაროთა საფუძველზე წარსულის რამდენადმე სრული სურათის აღდგენა. გარდა იმისა, რომ წყაროში რეალური სინამდვილე სრულად არ აისახება, კარგად ცნობილია ისიც, რომ წარსულში შექმნილ ისტორიულ ძეგლთა მხოლოდ ძალზე მცირე ნაწილი აღწევს ჩვენს დრომდე. ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივად ჩნდება სირთულეები. რამდენად ტიპურია და საკმარისი ის, რაც შემორჩა? მკვლევარს ფაქტობრივად უხდება წყაროში არსებული ინფორმაციის შევსება, ე. ი. რეალური სინამდვილის რეკონსტრუქცია. ასეთი ვითარება ბადებს შეკითხვებს — როგორია დასაშვები შეფარდება წყაროს ინფორმაციის მოცულობასა და რეკონსტრუქციას შორის? რა არის რეკონსტრუქციის საფუძველი? რამდენად სანდოა თუნდაც ის, რაც შემოგვრჩა?

მარქსისტული ისტორიოგრაფია ასახვის ლენინურ თეორიაზე დაყრდნობით ძირითად შეკითხვას, არის თუ არა შესაძლებელი ისტორიულ წყაროთა საფუძველზე რეალური ისტორიული სურათის აღდგენა, დადებითად პასუხობს. საკვებით რეალურად და ობიექტურად არის მიჩნეული ის საფუძველიც, რომლის საშუალებითაც წდება წყაროს ცნობის შევსება. ეს ცოდნა, რომელსაც პირობითად „წყაროსგარეშეს“ უწოდებენ, თავის მხრივ, სხვადასხვა ტიპის ისტორიულ წყაროებზეა დამყარებული.

ვინაიდან ისტორიული ძეგლი არ არის რეალობის არა მარტო სრული ადეკვატი, არამედ შეფერადებულია მისი შემქმნელის სოციალური, ეთნიკური, სულიერი თავისებურებებით, მასში აისახება ეპოქის საერთო დონე, დამახასიათებელი სინბოლიკა, ფორმულები, შტამბები და სხვ.¹⁵ ყოველი წყარო კვლევის გარკვეულ მეთოდებს მოითხოვს. წყაროს შესწავლის მეთოდები საუკუნეების მანძილზე იხვე-

¹⁴ А. Г. Тартаковский. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении. — ИСССР, 1973, № 6, с. 65—70.

¹⁵ А. Я. Гуревич. Общий закон и конкретная закономерность в истории. — ВИ, 1965, № 8, с. 19; А. П. Каждан. О работе историка: путь исследователя. — ВИ, 1968, № 11, с. 108; А. П. Пронштейн. Истокование исторических источников. — ВИ, 1969, № 10; И. Г. Белявский, А. П. Пронштейн. Некоторые психологические аспекты отражения действительности в исторических источниках. — Изв. Северо-Кавказского научного центра высшей школы. Серия общ. наук. Ростов-на-Дону, 1974.

წებოდა, მაგრამ მათი განვითარება მუდამ დამოკიდებული იყო ერთ-ერთ გად ამოსავალ პრინციპზე. მაგალითად, გარკვეულ პერიოდში მენტიის ნამდვილობა მის სახეობას ნიშნავდა და, პირიქით, ნაყალბევი დოკუმენტი იმავეითვე არასანდოდ იყო მიჩნეული. ამ პრობლემის გადაჭრით ფაქტობრივად მთავრდებოდა მისი როგორც ისტორიული წყაროს შესწავლა და, ამდენად, კვლევის ყოველგვარი შემდგომი მეთოდი სრულიად ზედმეტი ხდებოდა. ამის მაგალითია ქართულ ისტორიოგრაფიაში ე. წ. სასისხლო სიგელები. აღნიშნული სახეობის მთლიანად ნატყუარად მიჩნევამ ერთხანს შეაფერხა მათი წყაროთმცოდნეობითი შესწავლა და როგორც ისტორიული წყაროს გამოყენება. წყაროთმცოდნეობითი კვლევის მეთოდის სრულყოფის შედეგად დადგინდა ზოგიერთი მათგანის ნამდვილობა. გაირკვა, რომ მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს აგრეთვე ამ სახეობის ნატყუარი ძეგლებიც¹⁶.

წყაროს რეპრეზენტატულობა კონკრეტულ შემთხვევებში ნიშნავს რომელიმე ეპოქის ისტორიის პრობლემის ან თემის დასამუშავებლად აუცილებელ ცნობათა სავარისობას¹⁷.

რეპრეზენტატულობის კრიტერიუმების შემუშავებისას სხვადასხვა მაჩვენებელია გასათვალისწინებელი. პირველ რიგში, აქ მხედველობაში მიიღება ეპოქა. რეპრეზენტატულობის ხარისხი მატულობს წყაროს სიძველის შესაბამისად. საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა დონე, ბუნებრივია, რეპრეზენტატულობის განსხვავებულ საზომს მოითხოვს: მაგალითად, დამწერლობის საწყის ეტაპზე, საიდანაც მხოლოდ ერთეული ნიმუშებია შემორჩენილი, ზოგიერთ შემთხვევაში ერთადერთი ცნობაც კი შეიძლება რეპრეზენტატულად ჩაითვალოს. რეპრეზენტატულობის ხარისხი მერყეობს ზოგადად წყაროს სანდოობის, ან უფრო ვიწროდ, მისი ავთენტიკურობის შესაბამისად. რეპრეზენტატულობის პრობლემა განიხილება წყაროს სახეობრივი კუთვნილებიდან და კონკრეტული ხასიათიდან გამომდინარე. ფაქტის, მოვლენის, ისტორიული ვითარების და ისტორიული პროცესის მიმართ¹⁸ რეპრეზენტატულობის კრიტერიუმები, ბუნებრივია, განსხვა-

¹⁶ ამის შესახებ იხ. Д. Э. Одишели. Грузинские грамоты выкупа крови. — ИР, 1979. Тбилиси, 1984, с. 147—152.

¹⁷ ვ. კობრინის აზრით, წყაროთა რეპრეზენტატულობა არსებობს არა თავისთავად, არამედ კვლევის მიზნების მიმართ (В. В. Кобрин. К вопросу о репрезентативности источников по истории феодального землевладения в русском государстве XV—XVI вв.—ИОН, I. М., 1973, с. 171).

¹⁸ ა. ტარტაკოვსკი პირობითად გამოყოფს ისტორიულ მოვლენათა ჩამოთვლილ ტიპებს. (А. Г. Тартаковский. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении, с. 69).

ვებულისა. ამა თუ იმ ამბის მოხსენიების სიზშირე ზოგადად ზენტატულობის პროპორციულია, მაგრამ არის შემთხვევები, რომ დესაც რომელიმე ფაქტის ერთხელ ხსენებაც შეიძლება საკმარისად იქნეს მიჩნეული.

წყაროთმცოდნეობის თეორიულ პრობლემატიკაზე გამართული დისკუსიის მსვლელობაში გამოითქვა წინადადება, რომ გამოთქნა „წყაროს რეპრეზენტატულობა“ შეიცვალოს მისი ანალოგის, ე. ი. მკვლევრის მიერ შექმნილი ნოდელის რეპრეზენტატულობით. მაგრამ ამავე დისკუსიაში ეს მოსაზრება სამართლიანად იქნა უარყოფილი¹⁹.

არაერთხელ აღინიშნა, რომ ისტორიკოსს, ისევე როგორც ნებისმიერ მკვლევარს, მოეთხოვება კვლევის ტექნიკის შეგნებული გამოყენება, მეცნიერული კატეგორიებისა და ცნებების სიზუსტე²⁰.

ტერმინოლოგიის დაზუსტება მოითხოვს ე. წ. „წინატერმინების“ უფრო ღრმად და სრულად შესწავლას²¹. მოტივირებული და არამოტივირებული ტერმინებიდან პირველში გამოიყოფა მათი რეპრეზენტაციული ტერმინები. სპეციალისტების აზრით, დიდად სასურველია, რომ მკვლევარი შეძლებისდაგვარად მთლიანად გათავისუფლდეს ტერმინთა უკანასკნელი ჯგუფისაგან²².

სწორედ ასეთ ტერმინთა რიცხვს განეკუთვნება წყაროთმცოდნეობაში იურისპრუდენციიდან ნასესხები „უდანაშაულობის პრეზუმფიცია“. იურისპრუდენციაში, მისი შინაარსის მიხედვით, ძიებაში მყოფი პირი არ ითვლება დანაშაუდვად იმ დრომდე, ვიდრე მას არ დაუმტკიცდება დანაშაული. მსგავსი ვითარება ზოგიერთმა მეცნიერმა ისტორიულ წყაროზეც გაავრცელა. მათი აზრით, ისტორიული წყარო სანდოდ უნდა ჩაითვალოს იმ დრომდე, ვიდრე არ დადგინდება მისი არასანდოობა²³. ასეთი ანალოგია, ვფიქრობთ, გაუნართლებელია. სამეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანად აღინიშნა, რომ ისტორიულ მეც-

19 აღნიშნული წინადადება ეკუთვნის ლ. მილოვს, ხოლო მისი კრიტიკა ე. კობრინს და ა. კურნოსოვს (Материалы дискуссии.—Проблемы источникововедения истории СССР. М., 1984, с. 190, 192).

20 А. Я. Гуревич. Что такое исторический факт, с. 88.

21 С. С. Илизаров. О формировании термина «исторический источник» в русской научной литературе XVIII в. — ИОН, 1984. М., 1986, с. 199—210.

22 Э. И. Ханпира. К вопросу о точности некоторых архивных терминов. — СА, 1983, № 3.

23 А. Г. Кузьмин. Спорные вопросы методологии русских летописей.— ВИ, 1973, № 2, с. 33.

ნიერებაში წყარო ბრალდებულის კი არა, მოწმის როლში გამოდის²⁴ და, ამდენად, ყოველმხრივ შემოწმებას საჭიროებს. მხოლოდ სანდოობაში დარწმუნების შემდეგ შეიძლება მის ჩვენებაზე დაყრდნობა. ასევე მხოლოდ წყაროს ყოველმხრივი კრიტიკა იძლევა მისი გამოყენების უფლებას²⁵. ასეთია ლოგიკა. მაგრამ რეალობაში, სამწუხაროდ, მუდამ ასე არ ხდება. არის შემთხვევები, როდესაც წყაროს ამა თუ იმ ცნობის შემოწმების შესაძლებლობა არ არსებობს. განსაკუთრებით ხშირია მსგავსი ვითარება ძველი ეპოქის ისტორიაში, საიდანაც ზოგჯერ საერთოდ ერთეული ცნობებია შემორჩენილი ამა თუ იმ ფაქტის შესახებ. როგორია გამოსავალი ასეთ შემთხვევაში? არსებული წყარო პირობითად მიიღება, ვიდრე არ აღმოჩნდება სხვა დამატებითი საკონტროლო მასალა, რომელიც მას დაადასტურებს ან, პირიქით, გააბათილებს. უნდა აღინიშნოს, რომ ვარკვეულ პერიოდში, ასეთ შეუმოწმებელ საფუძველსაც შეუძლია ერთგვარი დადებითი როლი შეასრულოს თვით ისეთ შემთხვევაშიც კი, თუ იგი მომავალში მცდარი აღმოჩნდება²⁶. ხომ არ ნიშნავს ეს წყაროთა კრიტიკაზე უარის თქმას? სანეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ წყაროთა კრიტიკის პრინციპები ყველა შემთხვევაში უცვლელი უნდა დარჩეს, რათა არ მოხდეს რეალური, შემოწმებული, სანდო ცნობების საეჭვო, ან ლეგენდარული ხასიათის ამბებით შეცვლა²⁷. ვფიქრობთ, რომ აღწერილი ვითარება არ ნიშნავს წყაროს კრიტიკაზე უარის თქმას, ვინაიდან საქმე ეხება მხოლოდ იმ შემთხვევებს, როცა ცნობის სანდოობის შემოწმება ვერ ხერხდება, მაგრამ ამავე დროს არც მასში დაეჭვების საფუძველი არსებობს.

ამგვარად, ე. წ. „უდანაშაულობის პრეზუმფცია“ წყაროთმცოდნეობაში მხოლოდ ნაწილობრივ მოქმედებს, კერძოდ, მოწმის — ე. ი. წყაროს — მიმართ. ის მოქმედებდა ძველ დროში, ვიდრე შემუშავდებოდა წყაროთა კრიტიკის სათანადო ხერხები და მეთოდები. უნდა ითქვას, რომ წყაროთა კრიტიკული შესწავლას მეთოდები არც XIX ს-ში იდგა სათანადო სიმაღლეზე, რამაც გარკვეულ ეტაპზე

²⁴ ასეთი მოსაზრება ინგლისელმა მეცნიერმა ჯ. კოლინგვუდმა გამოთქვა P. Дж. Коллингвуд. Идея истории. Автобиография. М., 1980, с. 246, (255, 257).

²⁵ Я. С. Пурье. О так называемой «презюмции невинности» источника. — ИР, 1982. Тбилиси, 1985, с. 44—51.

²⁶ ზოგიერთი უცხოელი მეცნიერი ფიქრობს, რომ მკვლევარი არ უნდა ერიდებოდეს ისტორიაში ცარიელი ადგილების დატოვებას (ამის შესახებ იხ. Я. С. Пурье. О некоторых принципах критики источников. — ИОИ, I. М., 1973, с. 99).

²⁷ იქვე, გვ. 99—100.

შესაძლებელია ერთგვარი დადებითი როლიც კი შეასრულა, რადგან ხელი შეუწყო ისტორიული ტექსტების დიდი რაოდენობის გამოცემას. თანამედროვე ტექსტოლოგიის მოთხოვნაა, რომ წერილობითი წყაროს ტექსტი ჯერ უნდა ყოველმხრივ შესწავლილ იქნეს და მერე გამოიცეს²⁸. ამ შეხედულებას ამჟამად ყველა მკვლევარი იზიარებს²⁹.

ამასთან კავშირში შეიძლება იქნეს განხილული საკითხი წყაროს ცნობების სრულად გამოყენების შესახებ. მკვლევართა ნაწილი კატეგორიულად ილაშქრებს წყაროს ნიმართ ე. წ. „მომხმარებლური დამოკიდებულების“ წინააღმდეგ³⁰. მათი აზრით, ნებისმიერი წყაროს გამოყენება აზოლოდ მისი ყოველმხრივი შესწავლის შემდეგ შეიძლება. არსებობს აგრეთვე მოსაზრება, რომ არ შეიძლება კრიტიკულად შეუსწავლელი წყაროს შესწორება ან, მით უმეტეს, უარყოფა და რომ, გარკვეული სიფრთხილით, შეუსწავლელი წყაროს ცნობებით სარგებლობაც დასაშვებია³¹.

ასეთი მოსაზრება, ვფიქრობთ, მთლად უარსაყოფი არ არის. თვით გამოთქმა — წყაროს ყოველმხრივი შესწავლა — რამდენაღვე პირობითია. როგორც ცნობილია, ყოველგვარი წყარო ამოუწურავია ინფორმაციის თვალსაზრისით. კვლევის მეთოდების დახვეწა, ზოგადი ცოდნის გაღრმავება შესაძლებელს ხდის განვითარების ყოველ ახალ საფეხურზე ერთი და იმავე წყაროს ახლებურ წაკითხვას. ამდენად, ერთგვარი „მომხმარებლური“ დამოკიდებულება წყაროს მიმართ მუდამ რჩება. მაგრამ ეს სრულიადაც არ აფერხებს განვითარების პროცესს და, პირიქით, გარკვეულწილად ხელსაც კი უწყობს მას. ამდენად, სასურველია, ყოველი წყარო, ვიდრე მას ისტორიკოსი გა-

²⁸ Д. С. Лихачев. Текстология на материале русской литературы X—XVII веков. Л., 1983, с. 487. რ. კიკნაძე. წერილობითი ისტორიული წყაროების გამოცემის მეთოდის ზოგიერთი საკითხი. — ქართული წყაროთმცოდნეობა, VI, 83-43.

²⁹ ე. ბაშუტოს ხელოვნურად მიანიხა ამ საკითხზე კამათი და თელის, რომ ეს ერთიანი პროცესია და ტექსტოლოგიამ არ უნდა შეაფერხოს ისტორიის განვითარება (В. Т. Пашуто. Некоторые общие вопросы летописного источниковедения, с. 67).

³⁰ Я. С. Лурье. Критика источника и вероятность известия. — Сб.: Культура Древней Руси. М., 1966, с. 121—126.

³¹ В. Т. Пашуто. Некоторые вопросы летописного источниковедения, с. 66. აქ უნებლიედ გვახსენდება XVII ს-ის ქართველი ისტორიკოსის ფარსადან გორგიჯანიძის „საქართველოს ცხოვრების“ ე. წ. მეორე ნაწილი, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში მთლიანად უგულებელყოფილი იყო მკვლევართა მიერ. როგორც წყაროს დაწერილობითმა შესწავლამ ცხადყო, გორგიჯანიძის თხზულების ეს ნაწილი საყურადღებო მასალას შეიცავს როგორც XII—XIII სს. საქართველოს ისტორიის არაერთი საკითხის შესაწავლად, ისე „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებათა კრიტიკული ტექსტების დასადგენად.

მოიყენებდეს, ყოველმხრივ იქნეს შესწავლილი, მაგრამ ესეც არ მორიცხავს მის მიმართ „მომხმარებლურ“ დამოკიდებულებას.

ისტორიული წყაროსადმი, „მომხმარებლური“ დამოკიდებულების სრულიად ნიუღებელი, მეცნიერული კვლევის მეთოდის თვალსაზრისით წილიანად დასაგმობი შემთხვევაა, როცა ისტორიკოსი იღებს ძეგლიდან მისთვის საჭირო ცნობებს, მაგრამ სრულიად უყურადღებოდ ტოვებს მისი შეხედულების, რომელიმე კონკრეტული დასკვნის საწინააღმდეგო მასალას.

წყაროთმცოდნეობით კვლევას მთელ სიგრძეზე გასდევს ისტორიზმის პრინციპი, ე. ი. ისტორიულ ძეგლთა შესწავლა ხდება გარკვეულ დროსა და სივრცეში, რომლებიც გავლენას ახდენენ წყაროთმცოდნეობით მეთოდებზეც. ეპოქის დამახასიათებელი ზოგადი კანონების გარდა არსებობს ყველა დროში მოქმედი მუდმივი მეთოდები.

ისტორიულ წყაროთა ყოველი ტიპი, გვარი, სახე და ნაირსახეობა შესწავლილი უნდა იყოს დინამიკაში, განვითარებაში, უნდა დადგინდეს როგორც მათი შექმნის მიზანი, გამოყენების სფერო, ასევე ფუნქციათა შემდგომი ცვალებადობა. შესწავლილი უნდა იქნეს ძეგლის მდგომარეობა კვლევის მომენტში, კერძოდ, როგორ არის ის შენახული და რა ფუნქციას ასრულებს. აღნიშნულ მეთოდს, რომელიც არქივთმცოდნეობაშიც გამოიყენება, აქტუალისტური ეწოდება³².

კვლევის პროცესში წყაროთმცოდნე სარგებლობს ისტორიულ მეცნიერებაში მიღებული მეთოდებით. ერთ-ერთი ძირითადი აქაც, ისევე როგორც საერთოდ ისტორიულ მეცნიერებაში, ისტორიულ-შედარებითი მეთოდია. ამ მეთოდს წყაროთმცოდნეობაში მოქმედების ფართო სფერო აქვს, როგორც ვერტიკალურ, ასევე ჰორიზონტალურ პრილიში³³. გარდა ამისა, წყაროთმცოდნეობაშიც გამოიყენება ისტორიულ-გენეტიკური, ისტორიულ-ტიპოლოგიური და ისტორიულ-სისტემური მეთოდები³⁴.

ვინაიდან არ ხერხდება ყველა პროცესის და ნოვლენის ფორმალიზაცია და გენერალიზაცია, დიდია წყაროთმცოდნეობაში აღწერითი მეთოდის ხვედრითი წილი. გამოიყენება აქ ინდუქციური და დედუქციური მეთოდები. როგორც აღინიშნა, წყაროთმცოდნეობის ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანაა წყაროთა სხვადასხვა საკლასიფიკაციო ჯგუფის კვლევის მეთოდების შემუშავება. წყაროთა სხვადასხვა სახის ზოგა-

³² В. Н. Автократов. К вопросу о методологии архивоведения. — АЕ за 1969 г. М., 1971, с. 24.

³³ გ. ყო რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. პროფესია ისტორიკოსი. თბ., 1986, გვ. 62.

³⁴ И. Д. Ковальченко. Методы исторического исследования. М., 1987, с. 169.

დი დახასიათება და მათი კვლევის მეთოდები ხდება ამოსავალი კონკრეტული ძეგლის შესწავლისას და, პირაქით, კონკრეტულ ანალიზში ხდება ზოგადი სახეობრივი შეფასების და საერთოდ მეთოდის შემოშავების საფუძველი. გარდა ამისა, ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდი მოქმედებს ერთი ძეგლის შესწავლის ფარგლებშიც. წყაროთმცოდნეობაში განსაკუთრებული ნიშნვნელობა ენიჭება წყაროს ზოგად შეფასებას, მის დათარიღებას, მიზანდასახულობას, ავტორის პარტიულობას, განწყობილებას, ცნობათა სანდოობის ხარისხს, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანია ამავე დროს წყაროთა ცალკეული ცნობების გაანალიზება, რის გარეშეც საერთოდ შეუძლებელია იგლის ზოგადი შეფასება. ამავე დროს სამეცნიერო ლიტერატურაში შეინიშნება შემთხვევები, როდესაც მკვლევრები უპირატესობას ანიჭებენ დედუქციურ ან ინდუქციურ მეთოდს. მაგალითად, თუ ი. ლუპრის აზრით, „ცალკეულ ცნობათა შეფასებისაკენ მკვლევარი მიდის წყაროს ზოგადი დახასიათებიდან“³⁵, ა. ზიმინის შეხედულებით, ძეგლის ზოგადი დახასიათება სრულიადაც არ არის საკმარისი წყაროს ცალკეულ ცნობათა შეფასებისას³⁶. ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივად შეიძლება დაისვას შეკითხვა: აქვს თუ არა საერთოდ აზრი ცალკეულ ძეგლთა ან სახეთა მთლიან შეფასებას, თუ ყოველი კონკრეტული შემთხვევა ცალკე კვლევას საჭიროებს? დედუქციური მეთოდის როლის შეუფასებლობა ნიშნავს ფაქტობრივად ზოგადი კანონზომიერებების უარყოფას. რა თქმა უნდა, არ არსებობს მთლიანად არასანდო ძეგლი და ყოველი მათგანი მეტ-ნაკლებად ზუსტ ცნობებსაც შეიცავს. მაგრამ ამავე დროს ალბათობა იმისა, რომ მთლიანად ტენდენციურ და უვარგისად მიჩნეულ ძეგლში სარწმუნო ან სანდო ცნობები აღმოჩნდება, თუმცა არ არის მთლიანად გამორიცხული, მაგრამ ბევრად ნაკლებია, და მკვლევარს ასეთი ხასიათის ძეგლით სარგებლობისას, ცხადია, მეტი სიფრთხილე მართებს³⁷. წყაროთმცოდნეობითი შეფასების ძირითადი მიზანი არის არა ის, რომ მიაწოდოს ისტორიკოსს გამზადებული რეცეპტები ყველა შემთხვევისათვის, არამედ აჩვენოს წყაროს ძირითადი მიმართულება და, აქედან გამომდინარე, გაამახვილოს ყურადღება მის „დადებით“ და „უარყოფით“ ნხარებებზე.

ამდენად, წყაროთმცოდნეობაში ინდუქციური და დედუქციური მეთოდები განუყრელია. კვლევის სხვადასხვა ეტაპზე ხან ერთი შეიძ-

35 Я. С. Лурье. Критика источника и вероятность известия, с. 126.
 36 А. А. Зимин. Трудные вопросы методики источниковедения Древней Руси. — Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. М., 1969, с. 448.
 37 Я. С. Лурье. О некоторых принципах критики источников, с. 94—98.

ლება იყოს წამყვანი და ხან ზეორე. გარდა ამისა გამოიყენება დედუქციურ-პიპოთეზური მეთოდი.

წყაროს ყოველმხრივ შესწავლას ზოგჯერ კრიტიკულ ანალიზს უწოდებენ³⁸. მაგრამ წყაროს ყოველმხრივი შესწავლა ანალიზთან ერთად უსათუოდ სინთეზსაც გულისხმობს.

წყაროს შესწავლას, ან როგორც ხშირად უწოდებენ, წყაროს კრიტიკას, დიდხანს ორ საფეხურად ყოფდნენ: გარეგანი და შინაგანი კრიტიკა. პირველში იგულისხმება წყაროს წარმოშობასთან დაკავშირებული ყველა საკითხის გარკვევა: ავტორის ვინაობა, შედგენის თარიღი, ნამდვილობა, თუ წერილობითი ძეგლია, მისი ტექსტის დადგენა, ფორმის ანალიზი, შინაგანი კრიტიკა ნიშნავს წყაროს შინაარსობრივ ანალიზს. კვლევის ამ საფეხურს ჰერმენევტიკა ეწოდება. დასავლეთის ზოგიერთი ისტორიკოსი ამჟამადაც ამ ტრადიციული დაყოფის მომხრეა³⁹. იმის გამო, რომ წყაროზე მუშაობის პროცესში ეს ეტაპები ერთდროულად მიმდინარეობს და მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული, ისტორიკოსთა უმრავლესობა უარს ამბობს ასეთ დაყოფაზე⁴⁰. ამის ნაცვლად ყურადღებას ამახვილებენ წყაროთა შესწავლის პროცესში ანალიზურ და სინთეზურ მეთოდებზე. ამასთანავე სინთეზი წყაროთმცოდნეობაში სხვადასხვაგვარად არის გაგებული. თუ ერთ შემთხვევაში სინთეზი მხოლოდ კონკრეტული ძეგლის საბოლოო შეფასებას გულისხმობს⁴¹, მეორე შემთხვევაში მას წყაროთა ტიპების, გვარების, სახეთა და ნაირსახეობათა დახასიათებას უკავშირებენ⁴². გამოთქმულია აგრეთვე მოსაზრება, რომ სინთეზის საშუალებით ფაქტების სისტემის დადგენა ხდება⁴³. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სინთეზურ მეთოდს ისტორიკოსი და წყაროთმცოდნე სხვადასხვაგვარად იყენებენ თავიანთ საქმიანობაში. მაგალითად, ი. ლუ-

38 М. Н. Черноморский. Источниковедение истории СССР. Советский период. М., 1976, с. 11.

39 მაგ., ბელგიელი მეცნიერის პ. სალმონის აზრით, წყაროს გარეგანი კრიტიკა მისი ნამდვილობის დადგენაა, ხოლო შინაგანი—სანდობისა (О. М. Медушевская. Современное зарубежное источниковедение. М., 1983, с. 130).

40 М. А. Варшавчик. О структуре источниковедческой критики. — ИОИ, 1979. М., 1980, с. 23—25; Н. Д. Ковальченко. Исторический источник в свете учения об информации. — ИСССР, 1982, № 3, с. 139.

41 О. М. Медушевская. Теоретико-методологические проблемы источниковедения и современная буржуазная историография. — ТМГИАИ, т. 25, 1967, с. 108.

42 С. М. Қаштанов, А. А. Курносоев. Некоторые вопросы теории источниковедения. — ИА, 1962, № 4, с. 185.

43 А. Г. Тартаковский. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении, с. 57.

რეე ფიქრობს, რომ ისტორიკოსის მუშაობაში მრავალ წყაროზე დაყარებული სინთეზი ცალკეულ წყაროთა ანალიზს ნისდევს⁴⁴ ეხება წყაროთმცოდნეობით კვლევას, აქ სინთეზი აუცილებელი საფეხურია როგორც ცალკეული წყაროს, ასევე წყაროთა საკლასიფიკაციო ჯგუფების შეფასებისას.

წყაროთმცოდნეობითი კვლევის გარდა ზემოთ განხილული ეტაპების და მეთოდებისა, აღსანიშნავია აგრეთვე კლასიფიკაცია, მსჯელობა აბსტრაქტულიდან კონკრეტულსაკენ და პირიქით, აბსოლუტიზაცია, იდეალიზაცია, რეკონსტრუქცია და სხვ. გამოიყენება მოდელირების მეთოდი, როდესაც მკვლევარი ქმნის გარკვეული დროისათვის დამახასიათებელ წყაროთა სისტემის ნოდელს. მიუხედავად იმისა, რომ ხშირია გამონაკლისები, არის, როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, ერთნაირი ტიპის ნოვლენებიც, რომელთა ანალიზი ზოგჯერ არ ხერხდება დიდი რაოდენობის გამო. ასეთ შემთხვევაში ხდება მათი გამარტივება, დაყვანა ერთი ტიპის ნოვლენებზე, ე. ი. გამოიყენება შერჩევის მეთოდი. ასეთი მეთოდი გამოიყენება, მაგალითად, ე. წ. „მასობრივი“ წყაროს შესწავლისას და მოითხოვს ცალკეულ ნოვლენათა წინასწარი შეფასების სიზუსტეს.

ყოველგვარი ისტორიული ნოვლენა ხასიათდება როგორც ხარისხობრივი, ასევე რაოდენობრივი შანვენებლებით, რომელთაც ისტორიკოსი თავის მუშაობაში გვერდს ვერ აუვლის. ყველგან, სადაც ხდება შეხვედრა გარკვეული ხასიათის სიხშირესთან, კანონზომიერებასთან, საქმე გვაქვს რიცხვებთან. ცნობილია კ. მარქსის აზრი, რომ „მეცნიერება მხოლოდ მაშინ აღწევს სრულყოფილებას, თუ ახერხებს მათემატიკით სარგებლობას“⁴⁵, მაგრამ მათემატიკის გამოყენებას ისტორიულ მეცნიერებაში⁴⁶ წინ ეღობება გარკვეული დაბრკოლებები: ის-

44 Я. С. Лурье. О некоторых принципах критики источников, с. 91.

45 Поль Лафарг. Воспоминания о Марксе. — В кн.: Воспоминания о Марксе и Энгельсе. М., 1956, с. 66.

46 А. В. Гулыга. Понятие и образ в исторической науке. — ВИ, 1965, № 9; В. Н. Автократов. Архивоведение: методологическая характеристика и типология исследования. — ИСССР, 1972, № 4, с. 41; Сб. Математические методы в исторических исследованиях. М., 1972; А. Г. Тартаковский. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении, с. 55—56; Сб. Математические методы в исследованиях по социально-экономической истории. М., 1975; Б. Н. Миронов, З. В. Степанов. Историк и математика. Л., 1975; ე. აბდალაძე, ისტორიკოსი, ლექსიკოგრაფი და ელემენტარულ-გამოთვლითი მანქანები, — მაცნე, ისტორიის სერია, 1975, № 2; История и общество. — ВИ, 1977, № 1; Сб. Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях. М., 1977; И. Д. Ковальченко. О моделировании исторических явлений и процессов. — ВИ, 1978, № 8; Сб.

ტორიკოსთა ერთგვარი სკეპსისი, რაც ზოგჯერ გამოწვეულია მათი მოუხმადებლობით მათემატიკის დარგში, ისტორიული პროცესების არასაკმარისი შესწავლა და, აქედან გამომდინარე, მთელ რიგ კანონზომიერებათა უცოდინარობა, ისტორიულ პროცესში გამოჩაქვნილების და შემთხვევითობათა სიხშირე.

ისტორიული მეცნიერების თავისებურებათა გამო გაუმართლებელია ამ დარგში მათემატიკური მეთოდების როლის გაზვიადება, მაგრამ არც მათი სრული უგულებელყოფა შეიძლება. ცხადია, რომ ისტორიულ კვლევაში მათემატიკური ნეთოდების გამოყენების შემთხვევებშიც წამყვანი და ძირითადი რჩება წერილობითი ძეგლის შინაარსობრივი ანალიზი და აღწერითი მეთოდი. ამდენად, ისტორიული პრობლემის კვლევისას ისტორიკოსისა და მათემატიკოსის თანამშრომლობაში მთავარი ფიგურაა ისტორიკოსი, რომელსაც ხელეწიფება როგორც ამოცანის დასმა, ასევე მიღებული შედეგების ინტერპრეტაცია. სწორედ ამიტომ აუცილებელია, რომ მას ნათლად ჰქონდეს წარმოდგენილი კვლევის პროცესი. ამასთანავე სასურველია, მაგრამ არა აუცილებელი, რომ ის ერკვეოდეს რთულ მათემატიკურ ფორმულებსა და გამოთვლებში. გაიჩქვა, რომ მათემატიკური მეთოდები იძლევა მოვლენათა არა მარტო რაოდენობრივი მხარის, არამედ მათი ატრიბუციული, ე. ი. თვისებრივი ანალიზის შესაძლებლობას. ისტორიკოსები ითვისებენ და წარმატებით იყენებენ კორელაციური, ენტროპიული, დისპერსიული, რეგრესიული, ფაქტორული, კლასტერული, ლატენტურ-სტრუქტურული ანალიზის და სხვა მეთოდებს⁴⁷. აღნიშნული მეთოდები განსხვავებული საშუალებებით ავლენენ დამოკიდებულებას ძირითად და შემთხვევით მოვლენათა შორის, მათ ურთიერთგავლენებს, ამ ურთიერთობათა ხასიათს, იძლევიან აგრეთვე დავიარების შედეგების სტრუქტურის ანალიზის შესაძლებლობას.

Количественные методы в гуманитарных науках. М., 1981; Т. И. Славко. Математико-статистические методы в исторических исследованиях. М., 1981; Сб. Количественные методы в исторических исследованиях. М., 1984; И. Д. Ковальченко. Применение количественных методов и ЭВМ в исторических исследованиях. — ВИ, 1984, № 9, с. 64—69; В. В. Ильин. О специфике гуманитарного знания. — ВФ, 1985, № 7, с. 45—53; Л. И. Бородин. Многомерный статистический анализ в исторических исследованиях. М., 1986.

⁴⁷ Ю. Л. Бессмертный. Математические методы и их применение при изучении проблемы средневековья. — Средние века, 34. М., 1971; Б. Г. Могиляницкий. О соотношении исторического и естественнонаучного познания. — Средние века, 38, 1975; Н. В. Пилипенко. Необходимость и случайность в социальном познании. — ВФ, 1978, № 7; И. Д. Ковальченко. Методы исторического исследования, с. 294—435.

მათემატიკური მეთოდები წარმატებით გამოიყენება წყაროთა მსოფლიოში. ისინი მნიშვნელოვანწილად ამოკლებენ, და ერთგვარად აიოლებენ კვლევის პროცესს, იძლევიან სიზუსტის გარანტიას, რომელიც თითქმის მიუღწეველია ტრადიციული საშუალებებით. განსაკუთრებით ეფექტურია ეს მეთოდები ისტორიულ წყაროში ე. წ. ფარული ინფორმაციის გამოვლენისათვის⁴⁸.

წყაროთა სხვადასხვა სახის მიმართ მათემატიკური მეთოდები სხვადასხვა ინტენსიურობით გამოიყენება. ბუნებრივია, უფრო ხშირად მუშავდება მათი მეშვეობით სტატისტიკური წყაროები, რომლებიც ყველაზე მეტად ექვემდებარება ფორმალიზაციას. ასევე ეფექტურია მათემატიკური მეთოდები წყაროთა ატრიბუციის თვალსაზრისითაც⁴⁹. მაგალითად, აღნიშნული საშუალებებით დასტურდება, რომ წერილობითი ძეგლის ლექსიკის შედარებითი სიმდიდრე დროის კვალობაზე მნიშვნელოვნად იცვლება, რაც გარკვეულ პერსპექტივებს სახავს და უთარიღებელი ტექსტების დროში განსაზღვრის თვალსაზრისით⁵⁰. ზოგჯერ დადებით შედეგს იძლევა მათემატიკური მეთოდების გამოყენება ტექსტების სტილისტური ანალიზის, კონკრეტულად ავტორის დადგენის მიმართ⁵¹. სტილი წყაროს ატრიბუციისათვის ერთ-ერთი ძი-

48 Б. Н. Миронов. К вопросу об использовании скрытой исторической информации. — ВИД, XVII. Л., 1985.

49 ტერმინი „ატრიბუცია“ საშეცნორო ლიტერატურაში სხვადასხვა მნიშვნელობით გვხვდება. ხშირად იგი ესმით მხოლოდ როგორც ნაწარმოების ავტორის დადგენა (Д. С. Лихачев. Текстология на материале русской литературы X—XVII вв. Л., 1983, с. 304). მაგრამ ატრიბუციას უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს, როგორცაა წყაროს ძირითადი მახასიათებლების (ატრიბუტების) გამოვლენა, ე. ი. ავტორის, ადრესატის, შედგენის თარიღის, ძეგლის სახისა და ვარიანტების და სხვ. (Л. Е. Шепелев. Источниковедение и вспомогательные исторические дисциплины: к вопросу об их задачах и роли в историческом исследовании.—ВИД, XIII. Л., 1982, с. 7).

50 И. Ш. Надарейшвили. Изменение относительного богатства лексики со временем в грузинских текстах; Ю. К. Орлов. О связи между относительным богатством лексики текста и временем его написания. — «Актуальные проблемы изучения и издания письменных исторических источников. Тезисы докладов». Тбилиси, 1982, с. 55—56; 60—62.

51 Л. И. Бородкин, Л. В. Милов, Л. Е. Морозова. К вопросу о формальном анализе авторских особенностей стиля в произведениях Древней Руси. — Сб. Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях. М., 1977, с. 298—326; მ. ჩხარტიშვილი, „წინის ცხოვრების“ მცირე და ვრცელი რედაქციები (ურთიერთმიმართების საკითხისათვის).—მაცნე, ისტორიის სერია, 1980, № 1; მ. ჩხარტიშვილი, ლ. ჩხარტიშვილი. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. ავტორის სტილის მათემატიკური ანალიზი.—მეცნიერება და ტექნიკა, 1982, № 1; Г. Г. Аласания, Ю. К. Орлов. Опыт статистической классификации текстов (на материале сочинений „Қартлис цховреба“).—

რითადი საყრდენია. მაგრამ ამის მიხედვით ნაწარმოების ატრიბუცია არცთუ იოლი საქმეა. განსაკუთრებით აქტუალურია ეს პრობლემა შუა საუკუნეების ტექსტების მიმართ, სადაც ანონიმურობა გავრცელებული მოვლენაა. ამასთანავე, შუა საუკუნეების თეორიული-ტიტრატურული ნორმები, როდესაც ყველა გადაშვრი იმავე დროს რედაქტორი და თანაავტორიც არის, ართულებს ამოცანას. ანალიზი ასეთ შემთხვევაში ხდება ხარისხობრივი თვისებების მახასიათებლების გამოყოფით, რომლებიც აღინიშნება პირობითი რიცხვით, რის შემდეგაც ხდება მათი სიხშირის გაზომვა. ასეთ კვლევას კონტენტ-ანალიზი ეწოდება⁵², რომლის დროსაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მახასიათებლების ზუსტი შერჩევა, ვინაიდან მათემატიკური მეთოდები, თავისთავად, ცხადია, ნეიტრალურია ისტორიული პრობლემების მიმართ. იმის გამო, რომ ეს მახასიათებლები იცვლება პერიოდების, წყაროთა სახეების ან ზოგჯერ ცალკეული ავტორების ან ძეგლების მიხედვით, ისტორიკოსი, ვიდრე მათემატიკურ მეთოდებს მიმართავდეს, ზედმიწევნით უნდა იცნობდეს შესასწავლ ძეგლს, მის თავისებურებებს. მათემატიკური მეთოდებით ხდება არა მარტო წერილობითი ძეგლების სტრუქტურული, მორფოლოგიური, სტილისტური ანალიზი, სხვადასხვა ნუსხის გენეტიკური კავშირების დადგენა, არამედ ტარდება კვლევა ფილიგრანოლოგიის დარგში, შეისწავლება სახვითი წყაროები და სხვ.⁵³

ამდენად, მათემატიკის გამოყენების სფერო ისტორიულ კვლევაში საკმაოდ შეზღუდულია. ის არ არის და არც შეიძლება იყოს უნივერსალური საშუალება, და დიდი მნიშვნელობა აქვს მის დანიშნულებისამებრ გამოყენებას. მათემატიკის დადებითი როლი იმაშიც ვლინდება, რომ მოითხოვს ისტორიკოსისაგან მწყობრ აზროვნებას,

Машне, серия истории, 1983, № 2, с. 57—79; М. В. Марсагишвили. Опыт текстологической характеристики памятников исторической литературы на основе анализа терминов (на примере „Истории и восхваления венценосцев“). — ИР, 1985. Тбилиси, 1988.

⁵² Л. И. Бородкин. Контент-анализ и проблемы изучения исторических источников. — Сб. Математика в изучении средневековых повествовательных источников. М., 1986, с. 8—31.

⁵³ Л. И. Бородкин, Л. В. Милов. О некоторых аспектах автоматизации текстологического исследования (Закон Судный людям). — Сб. Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях. М., 1977, с. 235—280; Я. А. Шер. Алгоритм распознавания стилистических типов в петроглифах (К теории стиля в первобытном искусстве). Там же, с. 127—144; А. П. Богданов, А. М. Пентковский. Количественные показатели в филигранологии. — Сб. Математика в изучении средневековых повествовательных источников. М., 1986, с. 130—147.

9. წყარომცოდნეობის თეორიული პრობლემები

მეტ სიზუსტეს, კერძოდ, ტერმინოლოგიის დახვეწას, მოვლენათა რო ღრმად შესწავლას.

ამგვარად, ფართო სამეცნიერო ლიტერატურისა და საკუთარი კვლევის შედეგების საფუძველზე ჩვენ განვიხილეთ თანამედროვე წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემატიკა და შეძლებისდაგვარად საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში მისი დამუშავების მდგომარეობაც ვაჩვენეთ. წყაროთმცოდნეობა წიგნში განსაზღვრულია როგორც ისტორიული მეცნიერების წამყვანი კომპლექსური დარგი, ნაჩვენებია მისი ადგილი საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სისტემაში, ხაზგასმულია თეორიული კვლევის მნიშვნელობა წყაროთმცოდნეობაში; შესწავლილია წყაროთმცოდნეობის სტრუქტურა, მისი შემადგენელი სპეციალური დისციპლინები, „დამხმარე“ ისტორიული დისციპლინის ცნება; დახასიათებულია ისტორიული წყარო, მისი კლასიფიკაციის ძირითადი პრინციპები და სისტემები. დასასრულ, განხილულია წყაროთმცოდნეობითი კვლევის მეთოდის ზოგიერთი ძირითადი საკითხი.

ყოველივე ამის გათვალისწინება ხელს შეუწყობს მკვლევარი ისტორიკოსის მეცნიერული ცოდნის არსენალის განდიდრებას, მისი თვალსაწიერის გაფართოებას, წყაროდან სანდო ინფორმაციის მიღების, მისი დამუშავების მეთოდების დახვეწას და მთლიანად ისტორიული მეცნიერების შემდგომ დაწინაურებას.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

Резюме

Неисчерпаемые информационные возможности исторических источников служат постоянным стимулом для активизации исследовательской деятельности в области источниковедения. Научные разыскания в современном источниковедении ведутся по двум взаимосвязанным направлениям: общетеоретическом и конкретно-практическом. Обобщая опыт изучения исторических источников, теория источниковедения обуславливает повышение профессионального уровня и эффективности тех же конкретных разысканий, обеспечивает развитие исторической науки в целом.

В книге, впервые в грузинской исторической науке, на широкой историографической основе рассмотрены основные аспекты теоретических разысканий в современном источниковедении с особым акцентом на проблемы, вызывающие разногласия и споры. Дано определение источниковедения как комплексной отрасли исторической науки, специально изучающей исторические источники. Эта отрасль объединяет специальные источниковедческие дисциплины, обобщает полученные ими данные и создает единую теорию и методику выявления, изучения и использования исторических источников. Издание исторических источников признано прикладной функцией источниковедения.

В работе изучена сложная структура источниковедения, показано его место в системе общественных наук; обращено внимание на различное отношение к источнику историка и источниковеда, а также на вопросы взаимоотношений исторической науки и источниковедения. Дана подробная характеристика этапов источниковедческой работы: выявления, установления происхождения, подлинности, достоверности, окончательной оценки памятника с точки зрения общей системы источников, а также в связке автор — источник — адресат.

В связи с источниковедением рассмотрены научные дисциплины — эпиграфика, фалеристика, геральдика, вексиллология, филателия, нумизматика, бонистика, сфрагистика, дипломатика, летописеведение, информатика, документове-

дене, семиотика, библиография, эвристика, книговедение, кодикология, палеография, текстология, архивоведение, география, памятниковедение и др.; показаны тенденции их развития, взаимоотношения со смежными дисциплинами.

Поскольку источниковедение является наукой об источниках, возникает необходимость определения исторического источника на фоне критического рассмотрения многочисленных высказываний по этому вопросу. Изучена одна из центральных теоретических проблем источниковедения — классификация исторических источников как необходимый этап разработки методов и приемов их анализа. Попутно даются определения понятий — род, вид, разновидность.

В специальной главе рассматриваются вопросы взаимоотношений методологии, методики и техники исследования в источниковедении, затрагиваются проблемы соотношения «внеисточникового» и «источникового» знаний, репрезентативности источников, специальной терминологии, т. н. «потребительского» отношения к источнику, возможности использования неизученного памятника и т. д. Здесь же дана краткая характеристика основных методов источниковедческого исследования.

შემაჯავრობები

- ქსე — «ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია». თბილისი.
АД — «Архивное дело». Москва.
БСЭ — «Большая советская энциклопедия». Москва.
ВА — «Вопросы архивоведения». Москва.
ВИ — «Вопросы истории». Москва.
ВИД — «Вспомогательные исторические дисциплины». Ленинград.
ВФ — «Вопросы философии». Москва.
ГАИМК — Государственная академия истории материальной культуры.
ИОИ — «Источниковедение отечественной истории. Сборник статей». Москва.
ИР — «Источниковедческие разыскания». Тбилиси.
ИСССР — «История СССР» Москва.
ЛГУ — Ленинградский государственный университет.
НТИ — Научно-техническая информация.
ПИ — «Проблемы источниковедения». Москва.
СА — «Советские архивы». Москва.
СИЭ — «Советская историческая энциклопедия». Москва.
СЭС — «Советский энциклопедический словарь». Москва.
ТМГИАИ — «Труды Московского государственного историко-архивного института».
ТОДРЛ — «Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН СССР». Ленинград..
ЭС — Энциклопедический словарь.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინათქმა	3
შესავალი	5
წყაროთმცოდნეობა მეცნიერებათა სისტემაში	13
„დამხმარე“ ისტორიული დისციპლინები	31
ისტორიული წყარო	65
ისტორიულ წყაროთა კლასიფიკაცია	89
წყაროთმცოდნეობითი კვლევის მეთოდის ზოგიერთი საკითხი	115
Теоретические проблемы источниковедения. Резюме	131
შემოკლებანი	133

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 3778

გამომცემლობის რედაქტორი ლ. ჯვებენავა
მხატვარი გ. ლომიძე
მხატვრული რედაქტორი ი. სიხარულიძე
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ე. ჩხარტიშვილი
გამომწვები ელ. მაისურაძე

გადაეცა წარმოებას 27.4.88; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.6.88;
ქალაქის ზომა 60X90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ბეჭედი მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდი თაბახი 8,5;
პირ. სალ. გატ. 8.88; სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7.69;
უე 02406; ტირაჟი 1000; შეკვეთა № 1420;
ფასი 1 მან. 50 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Гюли Гивиевна Аласаниа
Реваз Кандидович Кикнадзе

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ

(на грузинском языке)

«МЕЦНИЕРЕБА»

ТБИЛИСИ

1988

